

Columbia University
in the City of New York

THE LIBRARIES

MAGYAR HÖLGYEK.

TÖRTÉNELMI
ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

ZSILINSZKY MIHÁLY.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1871.

MAGYAR HÖLGYEK.

MAGYAR HÖLGYEK.

TÖRTÉNELMI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

ZSILINSZKY MIHÁLY.

1893. 12. 18. napján
KÖNYVTÁRSZÁM: 1248
PESTEN
ELŐVETÉLŐ J. CSÁTHY KÁROLY
KIADJA HECHT JÓZSEF GUSZTÁV.
MŰ-HANGJEGY-ÉS ÍRÓSZEREK
VETESKEDÉSE,
NYELVREGYHÁZÁN

943.91
78

Pest, 1871. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

10-12-1960 JTV.

SZARVAS
MŰVELT HÖLGYEINEK

AJÁNlja

a szerző.

ELŐSZÓ.

Jelen könyv a szarvasi művelt nőknek köszöni lételét.

Az ő lelkes felszólításuk birt arra, hogy az 1870-ki téli estéken többekkel együtt felolvasásokat tartsak; az ő általok kitűzött művelődési cél indított arra, hogy tárgyat a hazai történelemből meritsem, s az ősanák küzdelmeit és erényeit mutassam fel előttük követendő példa gyanánt egyszerűen és hiven, úgy amint azokat történelmi ereklyéink fentartották. Főcélom az volt, hogy ne annyira az én előadásom. mint inkább a felmutatott jellemek tettei buzdítsák hallgatóimat a valódi erény és boldogság keresésére.

Most, midőn előadásaimat a nagy közönség elé bocsátani bátorkodom, csak azon őszinte és forró óhajtásomat fejezem ki: vajha sikerülne fényes multunk ősanyái iránt, valamint általában hazai történelmünk iránt némi nemesebb lángot élesztetni honleányaink tiszta szívében, hogy érezzék azon nagy horderejű igazságot, miszerint hazánk jövője boldogsága nagy részben az ő erényeiktől függ!

Szarvas, július végén 1870.

Zsillinszky.

LORÁNTFY ZSUZSÁNNÁ.

Ragyoghat a nő hirnevével,
Lehet bámult és ünnepelt;
De más igaz becsét mi adja?
Lélekfönség, szív és kedély...

Tompa M.

LORÁNTFY ZSUZSÁNNÁ.

A tizenhetedik században nagy viharok vonultak el Magyarország felett, melyek nem egyszer végveszélylyel fenyegették a nemzetet. Sok ellensége volt kívül és belől, de hála a nemzetek sorsát intéző Istennek, találkoztak oly férfiak és honleányok, kik e zivataros időkben, eszméket tartván szemeik előtt, bámulatos erőt fejtettek ki a nemzet megmentése körül.

Olvassátok a történelem lapjait s ott fogjátok találni a nagy férfiak mellett a nem kevésbé nagy és lelkes honleányokat, kiknek tettei bámulatra ragadnak s titokteljes varázserővel ösztönöznek arra, hogy mi, az utókor gyermekei, kövessük őket a nagy és örökkévaló eszmék szeretetében és való-sításában; és ott fogjátok őket találni,

mint nőket, mint anyákat és, mint honleányokat, férjeik mellett, családjok körében és a közügyek terén fáradni, versenyezni a férfiakkal az emberiség legszentebb érdekei körül.

Magasztos érzés fogja el keblünket, midőn a múltnak fényes és gyászos napjaira visszatekintve, oly nőkkel találkozunk szemünk, kik felfogva magas hivatásukat, tetteik által mutatták meg, miként kell az élet súlyos körülményei között szilárdul megállani, a kikerülhetlen csapásokkal nemesen megküzdeni; az örök dicsőség babérját és az utókor tiszteletét, háláját megérdemelni.

A következő lapokon ily nevezetes hölgyek jellemrajzaival fog találkozni a szives olvasó.

Nem a festői színek ragyogása által akarom őket érdekessé és vonzóvá tenni; hanem egyszerűen „azigazság tollával“ olyanoknak kívánom feltüntetni, a minők valósággal voltak, s a minőknek az eddig napfényre hozott történelmi adatok bizonyítják — kiemelve a szépet, a nemest és mindazt, ami

követésre méltó, de nem hallgatva el a hibákat és botlásokat sem, miket követni semmi körülmények között nem szabad. — A történelmi előadás nem olyan, mely csak a szép színeket mutatja, hanem olyan, mint a bírőé, ki lát, ki hall, és aki ítéletet mond. — Lehet, sőt bizonyos, hogy némely jellemrajzom egészen más alakot fog felmutatni, mint a minőt némely olvasóm eddigi olvasmányai vagy a költők leírásai után képzelt magának; de az talán nem fog levonni e rajzok érdeméből, mert ismételve mondom: főcélom a történelmi hűség szerinti igazság.

I.

Minthogy ez idő szerint csak az újabb három század magyar történelméből válogattam ki jellemeimet, megtartom az időbeli rendet, s Lorántfy Zsuzsánnát teszem a legelső helyre.

A Lorántfy-család, mely még Kálmán király idejében jött be Olaszországból, egyike volt azon időben a legtiszteltebbeknek Magyarországon. Tulajdonképen Ratold és

Olivér nemzetségből eredt és csak a XV. században egy családtagnak Lorand keresztnevéből lett a vezetéknév Lorántfy. — Zsuzsánna atyja Mihály, hazáját, nemzetét szerető vallásos ember volt, aki 1611-ben részt vett Thurzó György nádorral a tokaji béketanácskozmányokban, és mint dúsgazdag ember megszerezte a sárospataki és lednicei várat. — Anyja Zeleméri Kamarás Borbála volt, a ki nagynyja után a híres Dobó családból származott.

Zsuzsánna az akkori időkhöz képest igen jó nevelésben részesült. Már korán szívébe csepegtették a vallás és tudomány iránti szeretetet. — Fájdalom, hogy édes anyja szerető gondviselésének nem sok ideig örülhetett és hogy édes atyját is igen korán (1614), serdülő korában, tehát éppen akkor vesztette el, midőn leginkább volt szüksége a szülők jó tanácsaira. Azontúl az apai gondokat egyik rokona Osgyáni Bakos János vállalta magára, a ki szintén Lorántfy leányt birt nőül

Zsuzsánna lelke nem hajhászott üres

ábrándképeket fiatal korában sem. A nagy-ravágyás, tetszelgés, hiuság ismeretlenek voltak előtte. Szerénység, munkásság és vallásosság képezték fő jellemvonásait. Ő nem maradt hideg azon vallásos vitatkozások iránt, melyek akkoriban a társadalom minden rétegeit átjárták, sőt nagy élvezettel hallgatta s olvasta azokat. Ez folytonos gonggolódásra és tanulmányozásra ösztönözte. Innen van, hogy későbben oly nagy jártasságot és mély belátást tanúsított az egyház és iskola ügyei körül, miszerint bármely tudóssal kiállotta volna a versenyt.

E szép lelki tulajdonokkal testi szépség is párosult nála. A ránk maradt arcképek és történelmi följegyzések szerint Zsuzsanna arca szabályos, kerekded volt, fenségre mutató hajlott orral, eleven átható szemekkel, melyekből a tiszta öntudat sugárzott elő. — Nem csoda tehát, hogy a hasonló nemes tulajdonokkal ékeskedő főúr, a későbbi erdélyi fejedelem, Rákóczy György szerelemre gyuladt iránta s 1616-ban nőül is vette. Hozományúl S.-Patakot nyerte vele.

II.

Az ifju házaspár Sárospatakra tette át lakását; ott élvezte a családi örömöket szeretetben és boldogságban. A fiatal Rákóczyné csakhamar beletalálta magát új helyzetébe; mint háziasszony tisztaság és mindenre kiterjedő gondosság; mint feleség férje iránti hűség és később, mint anya, gyermekei iránti feláldozó szeretet által tünt ki. A mi kis üres ideje maradt, azt olvasásra és irogatásra fordította.

Első fiának Györgynek születése óta leginkább gyermekneveléssel foglalkozott; és ezt annál nagyobb buzgalommal folytatta, mivel férje, országos dolgokkal lévén elfoglalva, sokszor volt kénytelen családjától elszakadni. A józan tanácsot mindig szívesen fogadta, különösen olyanoktól, kik a nevelés terén érdemeket szereztek magoknak.

Három fia közül a legifjabbik — Ferencz — korán halt el 1633-ban Fehérvárott. Ezen első gyász annyira maghatotta

Zsuzsánnát, hogy a fiu halála napjának emlékére a keddi napon sem ő, sem férje vacsorát egész élte fogytaig nem evett (Szalárdi. 87).

Midőn kisebbik fia, Zsigmond is befejezte az akkori időben taníttatni szokott tanulmányokat, nyilvános vizsgát kellett kiállania bátyjával együtt 1640. máj. 7-kén, mely alkalommal Zsuzsánna nagyszerű ünnepélyt rendezett Fehérváron.

Az egybegyűlt főurak, kik között egy lengyel főúr is volt, lelkes felköszöntésekkel bucsúztatták el az iskolától a két Rákóczy fiút és kívánták, hogy családjok fényét nagy cselekedetek által emelni igyekezzenek. Az anya szemeiből örömkönyek csördültek ki. Megnyugvással tekintett vissza gyermekeinek neveltetésére, melynek sikeréről e nap fényes tanúbizonyságot tett; s nagy reményekkel nézett a jövőnek eléje, mert erősen hitte, hogy fiai az egyháznak és hazának erős támoszlopaivá fognak válni. És e hite nem volt alapteljes. Kevés anya mivelte oly gonddal fiainak lelkét, mint ő;

Zsuzsánná. M. hölgyek

kevésnek lehettek oly jogosult reményei mint neki.

A nagyobbik fiu, György csakhamar váradi főkapitánnyá lett, mely tisztségről már annakelőtte is sok jeles férfiú emelkedett a fejedelmi méltóságra. A fiatalabbik, Zsigmond pedig udvarhelyi kapitánnyá és az egész székelység főgenerálisává lett.

A fejedelemasszony most azon törekedett, hogy idősbik fiának, aki már 1642-ben fejedelemmé választatott meg, derék feleséget szerezzen. A főrangú családok leányai közt kitűnt Somlyai Báthori Endrének árva leánya, Zsófia, akit, mind személyes tulajdonaira, mind magas rangjára nézve hozzávalónak ítelt. Csak egy akadály volt: a valláskülömbőség. A Rákoczy-család református, a Báthoriaké katolikus volt. Zsuzsánna egy ideig habozott, mitevő legyen. Vallása igazságáról erősen meg volt győződve s magános óráiban, midőn nemzetségejövendőjéről el-el ábrándozott, gyakran aggódni kezdett családja békéjéről, ha fia római katolicus nőt venne feleségül.

De mégis győzött benne a józan értelem; és — ami akkoriban rendkívüli értelmi magasság volt, — megnyugodott fia házasságában azon reményben, hogy Zsófia, mint fiatal asszony „istenes tanítások és ige hallgatása által ki fog vallásából épülni.“ E reménye azonban hiú volt. A történelemből tudjuk, hogy Zsófia nemesak, hogy megmaradt a r. kath. vallásban, hanem — amint később Zrinyi Ilona életében látni fogjuk — túlbuzgó üldözője is volt a protestánsoknak.

A menyegző 1643. febr. 3-án fényes volt. Hivatalos volt maga a király III. Ferdinánd, a lengyel király, a nádor, az esztergami érsek, a litvániai és kurlandi hercegek, a krakkói, moldvai és havasalföldi vajdák és több magyar főurak, kik részint személyesen jelentek meg, részint pedig követek által képviseltették magokat gazdag ajándékokkal halmozván el az új házaspárt. A lengyel király — mondja Szalárdi — többi között egy nagy öreg, füles ezüst, vedret küldött, melybe két kanta bornál több mehetett.

A jókedv és lelkes felkészöntések nem hiányoztak.

Bajos volna eldönteni, hogy e pompás menyegzőn ki volt a legboldogabb: az új házaspár-e, vagy az örömanya — Lorántfy Zsuzsánna, aki szívének egyik leghőbb kívánságát látta teljesedésbe menni. Menyét a szeretet és bizalom számos jeleivel halmozta el és nagy reményeket táplált áttérése iránt mindvégig; annál is inkább, mivel Zsófia igen engedelmesnek és szelidnek mutatta magát. „Pénteken, szombaton, az hosszú böjtön a húst megeszi vala, communicál az idősbik fejedelemasszonyal együtt communicál vala.“ Ezt mondja róla Szalárdi siralmas magyar krónikájának 140-dik lapján.

III.

Alig mult el a lakodalom, midőn az örömapát hazai bajok szólították el családjá köréből.

Ez időben ugyanis egész Európa vallási mozgalmak színhelye volt. Az ugynevezett

harmincéves háború nagy elkeseredéssel folyt Németországban, nálunk pedig szintén folytonosan forrongtak a kedélyek a meg-megújuló vallási és politikai sérelmek miatt. Az ország 1604 óta két nagy pártra volt szakadva: egy részen állott a habsburgi dynastia és a katholicismus, a másikon pedig az erdélyi fejedelmek, szövetkezve a protestantismussal. Akkor úgy állott a dolog, hogy a nagy Magyarország támaszkodott a kis Erdélyre. A hatalmas Bethlen Gábor halála után (1629.) Erdélyben nagy pártoskodások keletkeztek a fejedelemség miatt, melyek azzal végződtek, hogy Brandenburgeri Katalin (Gábor özvegye) lemondása, Bethlen István (Gábor öccse) bukása és Csáky István elűzetése után Lorántfy Zsuzsánna férje Rákóczy György választatott meg Erdély fejedelmévé 1630 ban. Ez változást idézett elő a családban is, a mennyiben Rákóczy kénytelen volt fejedelemségét megerősíteni és a mennyiben ez időtől fogva Zsuzsánna is legtöbbször Erdélyben tartózkodott. A

török szultán, kinek fenhatósága alatt állott Erdély, csakhamar elismerte Rákóczy fejedelemségét; de nem ismerte el, sőt minden áron akadályozta azt az akkori magyar király és német császár II. Ferdinánd, a ki Eszterházy Miklós nádor által háborút is indított ellene.

Nem tartozik feladatomhoz e háborút részleteiben leírni, csak azon eredményét említem meg, hogy a nádor megveretvén, békét kötött Rákóczyval, a ki aztán oly híven fentartotta azt, miszerint még Gusztáv Adolf, a német protestánsokat segítő svéd király kérései s az ez által szorongatott Ferdinánd aggasztó helyzete sem bírhatták arra, hogy a békét felbontsa. Rákóczy sokáig csak békés úton akarta a Ferdinánd által elkövetett sérelmeket orvosolni; azt hitte, hogy a külháború befejezése után itthon is jobbra fordul az ügy; de reményében csalatkozott. Minél tovább türt, annál világosabb lett előtte, hogy valamint elődeinek, úgy neki is csak karddal lehet megoldania az ország életkérdéseit.

A látszólagos békét hitsorsosainak segítésére használta; szerette a tudományokat és a tudományos intézeteket. Iskolákra, templomokra, külföldön tanuló szegényebb sorsú, de szorgalmas protestans ifjakra sokat áldozott. És ebben versenyzett nejével Zsuzsánnával, a ki a múzsáknak szintén nagy kedvelője volt s nemcsak másokat segített hasznos, vallásos könyvek kiadásában, hanem ő maga is irt egy ily című könyvet: *„Mózes és a próféták, az igaz keresztyén vallásnak XLV ágazatainak szentírásbeli győzhetetlen bizonyágtétele (1641-ben.)*

A mai korban talán különösnek tetszik, hogy egy fejedelemnő vallásos könyvek írásával foglalkozott. De megjegyzendő, hogy a tizenhetedik században a vallásügy foglalkoztatta a világ legnagyobb gondolkodóit; vallásos kérdések képezték a közbeszélgetés tárgyát, épen úgy mint napjainkban a politikai kérdések. „Hallottál volna egész Erdélyben falun, városon, étel ital közt, estve, reggel, éjjel, nappal a predikátoroktól a predikáló székből sok dispu-

tatiót és módnélkül való kárpálódásokat“ mondá egy akkori író. A különféle felekezetek mindenféle illő és nem illő fegyverekkel harcoltak egymás ellen. Azt hitték és nyíltan állították, hogy az Isten azért bünteti háborúval a nemzetet, mert fiai eltértek a Krisztus egyszerű tanától. Mindenik párt magának tulajdonította a teljes igazságot s ellenfelére hárította a hamisság és az ország békéje felzavarásának vádjait, aztán pedig a legkiméletlenebb hangon szólottak egymásról.

Igen természetes tehát, hogy az egyik felekezet írói által kibocsátott könyvek, kivált, ha azok vallásos tartalmúak valának, éles bírálókra, sőt leggyakrabban a mai korban hála Istennek — szokatlan gorombaságú gúnyolókra akadtak a más felekezetű írók részéről. — Ezt Lorántfy Zsuzsánna könyve sem kerülhette ki. — A mig Erdélyben általános elismerésben részesült nemes hangjáért és tartalmasságáért, addig Magyarországon nemely katolikus papok nemcsak könyve, hanem

személye ellen is aljas gúnyverseket faragtak.

A fejedelem méltó haragra lobbant ezen gyöngédtelen és igaztalan gúnyolódás felett s nyomozni kezdte annak szerzőjét. Végre megtudta, hogy az valami Rajki Gáspár nevű jezsuita, a ki Erdélyből Magyarországra ment a primás és a király védszárnyai alá. Rákóczy levélben kereste meg III. Ferdinándot, kérve, hogy „büntetné meg Rajkit érdeme szerint, a többi közt már csak azért is, mivel azon hitvány gúnyiratban, nejét — az okos lélekkel felruházott lényt — mivel családneve „Lo“ szótagon kezdődik, vakmerően lóhoz hasonlítgatá.“

E levélnek semmi eredménye sem lett; sőt talán épen ennek volt a következménye, hogy most már Rákóczy személye ellen is több sértés követtetett el. Ily körülmények között egyrészt a király és a fejedelem, másrészt a katolikusok és protestánsok között annyira elmérgesedett a viszony, hogy a béke fenntartása lehetetlenné vált.

IV.

Németországban, mint feljebb említém, nagy elkeseredéssel folyt a vallási háború. Ferdinándnak egész ereje igénybe volt véve.

A protestansok mellett harcoló külföldi fejedelmek, különösen a svéd és francia királyok nem szüntek meg Rákóczyt sürgetni, hogy álljon velök szövetségre a magyarhoni és erdélyi protestánsok szabadságainak kivívására. De Rákóczy sokáig habozott; a fennebb említett békét nem akarta megszegni. Azonban a politikai sérelmek is folytonosan szaporodtak, a mi végre is arra birta, hogy illő biztosíték mellett elfogadja a szövetséget. A nádor, ki legjobban ismerte a magyar nép hangulatát, sietett figyelmeztetni a királyt a fenyegető veszélyre s hivatalos felszólalásának egész súlyával közbevetette magát, hogy a baj békés úton kiegyenlítettessék, de Lippai érsek ellene dolgozott és a papság nevében tiltakozott minden a király részéről teendő engedmények ellen. Ő felsége

ily engedményekkel — mondá — megterhelné lelkiismeretét és megsértené az Istent!

Ezzel el lön döntve a kocka.

Rákóczy, miután a fegyverfogásra engedélyt nyert a török szultántól, 1644 telén csakugyan betört Magyarországba. Fegyverfogásának okául azt írja febr. 17-ki kiáltványában, hogy a klerus az ausztriai ház örökös országává akarja tenni Magyarországot, s a maga vallásán levő világiakon is, mind lelki-, mind testiképen akar uralkodni; hogy az ország jövedelmei eltékozoltatnak; a vég helyek fogyatkozásai miatt az ország veszélynek tétetik ki; hogy a jezsuita-szerzet az ország szabadságának romlására, az evangélikus religió elnyomására minden módon törekszik . . . hogy a nádor tekintélye annyira elvétetett, hogy e tisztnek még csak neve maradt fenn hogy az evangélikus statustól számtalan templom és paplak vétetett el; az evangélikus vallásúak a tisztségekből kizáratnak; kereseteikben, ha igazuk van is, célt nem

érnek, sőt egy némelyiken már az is megtörtént, hogy jószágához való jogát követelvén, életveszélybe került, hogy a tizenhárom vármegye 1640 óta évenként megkereste ő felségét és a nádort, de minden haszon nélkül: dorgálással, feddéssel, pirongatással eresztettek vissza . . . Immár tovább ő sem tűrheti hivalkodó szemmel hazája veszedelmét, nemzete elnyomatását. Bizonyosságul hívja Istent, hogy nem magán ok miatt nyúl fegyverhez; hanem csak az ország statutumait akarja helyreállítani, a haza és vallás szabadságát megvédeni.

A háború részleteinek elbeszélésével nem untatom a szives olvasót . . . Okait is csak azért tartottam szükségesnek röviden elmondani, mivel a kor megértéséhez okvetlenül szükségesek és mivel későbbben még hivatkoznom kell reájok. Az eredmény az volt, hogy miután már mind a két fél majdnem teljesen kimerült, létrejött 1645-ben a nevezetes linczi béke, melynek főpontjai röviden összefoglalva ezek valának: Rákóczy a Bethlen Gábortól birt két

vármegyét megkapta, Szathmár és Szabolcs megyét fiainak holtiglan, Tokajt, Tarczalt és Regéczet pedig nemzetsége számára örökösén megszerezte. A vallásra nézve mind a két evangélikus felekezetnek az egész országban mindenütt szabad vallásgyakorlat engedtetett, templomok, harangok és temetők használatával. Az elfoglalt templomok iránti kérdés eldöntése a következő évben tartandó országgyűlésre hagyatott; erre utaltattak még némely vitatárgyak is, mint a szentszékek szabályozását, a tizedek bérbevételét, az országos hivatalnokoknak vallás különbségre való tekintet nélküli betöltését stb. illető kérdések.

Ez volt az I. Rákóczy György-féle háború.

V.

A háború sok aggodalmat okozott Zsuzsánnának. Az egyes csaták szerencsés kimeneteléhez képest majd Erdélyben, majd Sárospatakon lakott. Olykor a toborzás sok nehézségeivel is megküzdött. A könyve és személye elleni gúnyolódásokat hamar

feledteték vele a sokkal fontosabb hazai és családi ügyek. Míg férje a politika és a csaták zajában küzdött, addig ő családi körének s a sárospataki főiskolának élt s mindenütt pótolta az apát és a fejedelmet.

Azonban az említett háború után csakhamar borúlni kezdett életének ege. Egy-másután sulyos csapások nehezültek reá.

Először is férje 1648. okt. 28-án meghalózott. Ezen esemény mélyen megszorította szívét. A fájdalom árja annyira erőt vett az élet küzdelmeiben megedzett lelkén, hogy a férjét megillető fejedelmi végtisztességről sem volt képes gondoskodni. Idő kellett hozzá, hogy sebei némiképen begyógyuljanak; hogy képes legyen ismét kellőleg intézkedni. Így történt, hogy csak egy év múlva, jan. 10-kén rendezhetett ünnepélyes fejedelmi temetést, mely alkalommal az ország rendei és a külföldi fejedelmek követei nagy számmal jelentek meg.

A holttest a fehérvári főtemplomban

temettetett el, melyben már több nevezetes embernek, u. m. Hunyadi Jánosnak, Bocskai Istvánnak, Bethlen Gábornak és Bethlen Istvánnak tetemei feküdtek. Az özvegy fejedelemasszony fekete, fehér és veres márványkőből emlékkövet rendelt meg Lengyelországban, melyet művészi faragványok, angyali és emberi alakok ékesítettek. Ezen emlékkő elkészítését és felállítását még bevárta a fejedelemnő, de azontúl nem érezte magát jól Erdélyben, és Zsigmond fiával együtt Sárospatakra költözött. Idősebb fia, II. Rákóczy György, az ifju fejedelem, ki igen kedvező körülmények között vette át a fejedelemséget, nejével együtt Brádig kísérte őket jun. 16-án.

Az erdélyi urak vissza akarták hívni Zsigmondot, hogy foglalja el a váradi főkapitányságot és a biharmegyei főispánságot; de édes anyja, előre látván az ebből eredhető bajokat, azt tanácsolta neki, hogy maradjon Magyarországon, hihetőleg csak addig, míg házassági dolgait elintézheti.

Még az öreg fejedelem életében egyik

legkedvesebb gondja volt Zsuzsánnának, ifjabbik fiának megházasítása. Sokat eltöprekedett magában, hogy „mind a Rákóczy-háznak már annyival az egész keresztyénségben való nagyra nevelkedésével, mind méltóságához, s mind keresztyén vallásokhoz képest hasonló és illendő familiából“ szerezzon magának kedves menyet és fiának hű feleséget. Ilyennek gondolta V. pfalzi Frigyes, választó fejedelemnek, s a harmincéves háboru kezdetén rövid ideig cseh királynak Henriette nevű leányát. „A fejedelemasszony minden szorgalmatosságát arra fordította vala — mondja a krónika — hogy követség által elsőben egymás képeit genuine meglátván, megkérte és illendő méltósággal, pompával, nem nagy költség nélkül, az erdélyi urak közül a becsületes, méltóságos, jámbor gróf ur Rhédei Ferenc küldetvén érte, nagy fáradsággal, költségek után die 27-ma junii, anni 1651-mi érkeztek vala Patakra vele és szolgáltatott vala nagy solennitással való pompás lakodalmat.“

Zsuzsánna már-már feledni kezdte férje halála feletti fájdalmát, már-már teljesezésbe látta menni azon édes reményeket, melyeket két fiának jövőjére nézve oly régóta táplált szívében, midőn új csapások nehezültek reá. Minél nagyobb volt a fölötti öröme, hogy fiatalabbik fiának érényekbenékeskedő nejét anyai keblére szoríthatta, s képzeletében már előre látta családjá ezen új galyának további fejlődését: annál lesújtóbb volt lelkére azon nem várt csapás, hogy a fiatal hercegnő, kinek még az erdélyi és magyarországi uradalmait sem mutathatta meg, néhány hó múlva himlőben meghalt. Ez ismét nagyon megtörte nemcsak testi, hanem lelki erejét is. Napról napra jobban érezte a kor súlyát. A világ már csak annyiban érdekelte, a mennyiben még két fia maradt életben.

Hogy bánatát némileg feledtesse, Zsigmond fiával együtt Erdélybe ment. Az erdélyi urak ismét azt kívánták, hogy Zsigmond elfoglalja a fentebb említett hivatalokat, s fejedelmi bátyja február 1-jére

össze is hívta Fejérvárra az erdélyi rendeket (1652), hogy az ország ügyeiről, különösen pedig a bihari főispánság betöltéséről godoskodjanak, midőn Zsigmond, ki a kóranyagot magával vitte, Fogarasban himlőbe esvén, 1652-ben febr. 4-kén nejét fiatalon a sírba követte.

A sors még ezzel sem eléglette meg az öreg fejedelemasszony fájdalmát.

A himlőt idősebb fia is elkapta, s élete a legnagyobb veszélyben forgott. Zsuzsánna a kétségbeesés szélén volt; már semmi sem volt képes vigaszt nyújtani lelkének, csak a vallás, mely az élet legválságosabb perceiben nyújt erőt a léleknek, elébe állítván Jób nagyszerű példáját, hogy végképen el ne merüljön a fájdalom tengerében. II. György fejedelem, a sír széléről tért vissza az élők közé. Szerencsésen felgyógyult s az épen akkor egybegyült rendek azon okból, hogy az országban interregnum ne támadhasson, 11 éves fiát Ferencet előre fejedelemmé választották oly feltételek alatt, hogy ha György

fejedelem még Ferenc gyermekkorában találta meghalni, az ország kormányzása és a fejedelem neveltetése egy kormányzóra bízassék. Ezen tisztre előre Kemény János lett megválasztva. Egyszersmind meghatározottat a kormányzó és a gyermekfejedelem teendőinek köre.

VI.

Zsuzsánna ismét Sárospatakra tért vissza, s azt lehet mondani, hogy azon időtől fogva majdnem kizárólag a sárospataki főiskolának és a tudományoknak élt. Ez nyújtott lelkének egyedüli gyönyörűséget. Udvarában megfordultak azon kor legnagyobb tudósai. A gyulafehérvári főiskolának híres külföldi tanárai, Alstedt, Piscator és Bisterfeld, valamint a hazaiak is nagyon fájlalták Erdélyből való távozását, s alkalmi versekben nyilvánították érzelmeiket iránta.

A váradi főiskola szintén általa emeltetett fel; fogarasijövedelméből háromezer forintot adott reá s főleg az ő gondoskodása

folytán épültek az ottani iskolai épületek, tantermek és tanulói lakok a Körös mellett, úgy hogy bátran el lehet mondani, miszerint a váradi főiskola az ő védszárnyai alatt érte el virágzása tetőpontját. — Mindazonáltal Sárospatak köszönhet neki legtöbbet.

Lorántfy Zsuzsánna úgy volt meggyőződve, hogy csak ott lehet igazán jó iskola, csak ott terjedhet igazán a humanitás és a tudomány, a hol derék, tudományos és jellemes tanárok vannak. Ennélfogva főfigyelmét már régebben oda irányozta, hogy minél kitünőbb férfiakat állítson be tanárokkul a sárospataki főiskolába, és ha talán itthon nem találtatnának ilyenek kellő számmal, nagy áldozattal a külföldről hozza őket be. És akképen cselekedett.

Élt ugyanis ez időben Lengyelország Lissa nevű városában egy igen híres nevelő és tudós. Komenius János volt a neve. Ez mint ember, bölcsész, theologus, de különösen mint tanár s a felsőbb tanrendszer áttérője, európai nevezetesség volt.

Zsuzsánna tehát ezt hitta meg, — még Zsigmond fia életében — Sárospatakra, hogy ez intézetet az európai tudományos műveltség színvonalára emelje. Komenius azonnal új életet hozott az iskolába; tanrendszerébe felvette a három nagy pedagógiai elvet: a humanismust, realismust és a keresztyénséget. Munkásságával példát adott a többi tisztársaknak; akkor írta ama híres „*Orbis sensalium pictus*“ című munkáját. Igen érdekesen írja le az iskola virágzó állapotát az akkori esperes Tarcali Pál, a ki naplójában többek között így szól: „A schola tíz esztendők forgása alatt szépen nevedék, hasznos szép épületek lőnek, typographia erigáltaték, az idvezült Lorántfy Zsuzsánna Komenius Jánost idegen országból sok költséggel aláhozta, négy classicus praeceptoroknak szép fizetést rendelt, és a classisok azokhoz illendő szép auditoriumokkal erigáltatának, melyekben mind nagyok, aprók dicséretesen épültenek és ez óráig épülnének, ha az tumultus szerzésben gyönyörködő ifjuság...

excessusokkal meg nem háborítaná a schola csendességét.“

Ezen utóbbi szavak egy nagy tanulói lázadásra vonatkoznak, mely az iskolát fentartó fejedelemnő szívét mélyen megsebezte, sőt némelyek szerint halálát is siettette.

Ugyanis a nagyobb tanuló ifjúság többször kihágást követett el; s valahányszor a tanári kar szigorúbb fegyelmi eszközökhöz nyult, ellenszegült, vagy pedig tömegesen odahagyta a várost. Ilyen zavargások történtek 1621-ben, 1640. és 1648-ban. A fejedelemnő, ki a fiatalságot még hibái mellett is szerette, felszólította udvari papját, Medgyesi Pált, hogy készítene oly fegyelmi törvényeket, melyek által az iskola rendje és békéje kellőleg fenntartásuk és biztosítsassék. Medgyesi lelkiismeretesen járt el a dologban s néhány tanár jelenlétében a törvényeket ki is hirdette. De az ifjúság ellene szegült, gúnyolta a fejedelemnővel együtt és „holmi glossákat is irt reá.“ Zsuzsánnát mélyen elbusítá

ezen eset, különösen, midőn megtudta, hogy az ifjuság némely világi főurak által lázítottatott fel az iskolai előljáróság és ő ellene. Az ügy a zsinat elé került; a kivonult tanulótság visszatért.

De az öreg fejedelemasszony annyira szívére vette a bántalmat, hogy — mint Tarcali Pál írja — ennek következtében meg is halt 1660. marc. 18-án. „És így — mondja Szalárdi, ki Nagy Ivánnal april 18-ra teszi halálát — nem érheté, nem láthatá meg azokat a nagy gonoszokat, melyek azon esztendőnek jelenvaló hónapjában már elkezdett fejedelemfiának hamar napon, mindjárt utána harmadik hónapban lett szomorú halálával együtt közelitendők és csak szintén bekövetkezendők valának.“

Zsuzsánna nemes gondolkodásmódját és nagy keservét szépen tükrözik vissza azon szavai, melyeket halála előtt mintegy hat nappal sűrű könyhullatás között Tarcalinak mondott: *„Idvezült urammal ifjuságomtól fogva istenesen élvén, de sem annak, sem édes kedves fiamnak, Rákóczy*

Zsigmondnak halálán annyit nem sírtam, keseregtem, mint az ifjúságnak rajtam tett méltatlan cselekedetein. Te látod Istenem! mint az édes anya magzatait, az dajka az ő kicsindedeit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de sok dajkálkodásimat im mivel fizetik!“ A nemes lélek, mely ily mélyen tudott érzeni, pár nap múlva csakugyan elvált porhüvelyétől. Mikor a koporsóba tették hült tete-meit, a fedelet Zákány András szegezte be „sűrű könnyhullatási orczáján és vén szakállán aláfolyván keserves zokogással a körülállóknak hallatokra ezt mondotta: Ah átkozott deákok! ti öltétek meg, ti fosztátok meg az szegény magyar nemzetet ez drága kincstül.“ (Lásd Hegedüs László közleményét a Sárospataki füzetek, 1860. évi f. 668—669. ll.)

Ime Lorántfy Zsuzs. rövid jellemzése.

Ha minden érdemei feledésbe mentek volna is, a virágzó sárospataki főiskola fennem hirdeti az utókornak e ritka nőnek magasztos gondolkodását.

E főiskola háromszázados fennállásának ünnepe 1860-ban tartatott meg az ország minden vidékéről összesereglett értelmiség részvétele mellett. A hála és kegyelet megörökítette Zsuzsánna emlékét nemcsak szavakban, hanem az idők viharaival dacoló érc emlékszoborral is, melyet ifjabb báró Vay Miklós készített, s melynek leplezésekor Tompa Mihály koszorus költőnk, mint azon iskolának egykori növendéke, következő szép költeményét szavalta el:

Lorántfy Zsuzsánna emlékezete.

Nincsen hála, — nem szól enyészet

A sír hideg göröngyiről;

Csak por, mit porrá lenni késztet,

Csak az alak, mit széttöröl,

Hatalmában az sincs egészen . . .

S milyen volt az eredeti?

Véső, ecset, művészi kézben:

A késő kornak hirdeti.

S mig a *márvány* a holt alakját

Mutatja némán hidegen:

A *kegyelet* forró szózatját
 Érdemiről hallatja fenn;
 A hála, *azt* díszcsarnokokba
Ezt a szivekbe helyezi,
 Könnyű romlás amannak sorsa, —
 Örök tartósság emezé.

Im e dicső fejedelmi asszony
 Két századév, hogy sírba szállt,
 De volt, ki sírjánál viraszszon,
 S hallassa fenncsengő szavát:
Emlékezet! az érdem édes,
 Az érdem méltó *magzata*,
 Attól e perc oly ünnepélyes
 Érzelminknek szót az ada.

Fejedelmi nő, az volt bizonynyal,
 Világ szerént, lélek szerént!
 Több díszet nem nyert bársony, biborral,
 De ő hintett ezekre fényt!
 Korát előzte, mint az égen
 A tündér-hajnal a napot,
 Hogy akkor is ragyogjon, éljen:
 Midőn a nap lenyűgódott.

Holofernes vérző fejével

Vagy a zászlót lengetve fent!

Ragyoghat a nő hirnevével,

Lehet bámult és ünnepelt;

De más, igaz becsét mi adja:

Lélekfönség, szív és kedély . . .

Kicsiny, gyöngéd a menny harmatja,

De benne áldást szült az éj.

Ilyen volt ő, s mint címerében

Fatörzsön zöld ág kanyarúl:

Családja mellett, nagy tervében,

Állott szelid őrangyalúl.

S fedé, ha gyult a harcok üszke,

Szerencsében s ármány között:

E szép, erős nemére büszke,

De végzetteljes törzsököt.

Mint nő s anya: hordott keresztet,

Fogyatta kétség, siralom:

Szeretteit féltetni kellett — — —

Majd látni a ravatalon:

És a búban, mit sorsa ráért

Sugár töré át a könnyüt:

Hőn buzgott a közügy javáért,
Nagy lelke még termékenyült.

S míg földi tisztét vitte híven:
Lelkét a vallás emelé;
Igy fut a földről fényes ívben
A szivárvány az ég felé.
Szomjuhozá a bölcseséget,
Mint Dél királyné asszonya,
S a tudományok mécse égett:
Olajat rá bőven hoza.

Nagy neve a történeté már,
Megőrzi emlékét a hon;
De rá nálunk legszebb repkény vár,
Mit hosszúéltű hála fon.
Ő a mienk! — Bölcsője álmát
E habmoraj s lég hozta itt;
Patak látta élte nagyságát,
Patak őrzi hült porait.

Nagy mindenütt, lélekre, pólcra,
De legnagyobb, dicsőbb e helytt:
Nemes lelke itt gyüle gócba,

Nevet sugárt ide lövelt!
A közműveltség szent ügyének
Terhét hordá e női váll . . .
Hála a jóknak, a kik éltek,
De ő nagyobb mindannyinál.

Gazdaggá tett ő sok javában;
S mely most is áldást csepeget:
A meddő szirtek oldalában
Nyitott buzgalmas kútfejet,
S édesgetvén: jött a tudós, bölcs
Elhagyta értük dús honát;
És tudomány, rend, szellem, erkölcs
Hozták meg Tempénk fénykorát.

Itt róla szól minden nyom és jel,
Reá utal a hagyomány;
Suttog a szellő is nevével
Lombok között, napalkonyán
S ha ajkunkon szó nem zendülne,
Ha volna keblünk fás, rideg:
Élte s haltáról megrendülve
Kiáltanának a kövek!

S mily élet ez! szent munka nélkül
 Nem lenni bár egy percre sem!
 És mily halál! mondhatni végül:
 Te látod jól én Istenem!
 Hogy a mint kedves az anyának
 A kisdéd, kit dajkál, emet:
 Oly kedves volt neked s hazámnak
 Szentelni éltem s szívemet.

S midőn elhunyt: gyorsan jövének
 Az üldözés gyász napjai,
 Fejét a múzsák emberének
 Alig volt hol lehajtani;
 Az órjasok művét a törpék
 Vívták, tépték vakon s bután,
 De örvendjünk! szét még se törték...
 S derű jött a ború után.

S most — a dicsőnek képmásáról
 Hulljon le a rejtő lepel!
 Mintha jöne a más világról
 Alakja megdöbbent, emel; —
 A perc büve, hatalmas fénye
 Rá életet játszódjanak,

Mintha homlok s kép szint cserélne,
Mintha mozdúlna az ajak. —

Le a fátyolt! és homlokára
Tegyünk illatos koszorút!
A mirtus ág s a föld virága
Méltóbb homlokra nem borúl!
S mint összekötve van szilárdan
Mi lételünk s ő létele:
E ritka ünnep hymnusában
Hangozzék fent az ő neve!

És hangozzék fent és fentebben
Az úrnak hála énekünk!
Mert nagy csudás történetekben
Az ő kezére ismerünk!
Vihar s örvény e gyenge bárkán
Sokszor már-már megosztozott,
De ő a szélvészt megdorgálván:
Parthoz vivé az árbocot.

Adott, mig elfolyt három század
Hiv őrállót, pásztort, vezért,
S bizunk, hogy ilyen mindig támad

A vallásért, az Istenért!
 Bizunk, bizunk, hogy mint erős vár,
 Mely az ő nevéen nyúgoszik:
 Fennáll iskolánk, — vihar jö bár
 Fenn a késő századokig!

Adott, ki fáklyaként világolt,
 S oszlott, foszlott az éji rém . . .
 Ki szaggatá a sűrű fátyolt . . .
 Mely függe milliók szemén;
 Adott: kik a lélekszabadság
 Súlyos békóit tördelék,
 Kiknek, hogy hitök megtagadják:
 A máglya s bárd nem volt elég!

Sokszor gyermek vagy gyöngye nővel
 - Eszközle nagy történetet;
 A kis Dávid parittya-kövel
 Végzé, a mért kiküldetett.
 Az úrnak útain titok van . . .
 Oh ember, ezt szivedbe vésd!
 És kicsinyekben és nagyokban
 Imádd a bölcs gondviselést.

SZECHY MÁRIA.

Zsilinszky. M. hölgyek.

4

Ha legfőbb dicsőségünket
Virtusban helyheztesztjük,
S minden szeplőtől szívünket
Tisztán megtartjuk: — éltünket
Ugy boldoggá tehetjük.

Kis János.

SZÉCHY MÁRIA.

I.

Ki ne ismerné a murányi Vénust? a kit Gyöngyösi Istvántól kezdve már annyi magyar költő megénekelt! Ki ne olvasta volna Wesselényi Ferenccei házasságát?

Azt hiszem, hogy a magyar olvasók sorában talán egy sincs, ki Széchy Mária nevét ne ismerné, és a ki a költők elragadó előadásai után egy eszményképet nem alkotott volna magának ezen, a szó teljes értelmében *híres* hölgyről.

És mégis azt kell mondanom róla, hogy kevesen ismerik; mert ő egészen más volt, mint minőnek a költői fantázia festette.

A költők feladatukhoz képest csak azon jeleneteket válogatják ki egyes emberek életéből, melyek tetszők, érdekesek, meg-

ragadók, szóval alkalmasak arra, hogy az olvasót gyönyörködtessék; s elhallgatják mindazt, a mi az ő általok előállítandó eszményi kép összhangját bármiképen megzavarhatná.

A történetírónak más feladata van. Ő a valódiság és igazság után törekszik, ezt kell mindenek felett kimutatnia, még akkor is, ha az által némely olvasónak eddigi nézeteit megingatja és a gyönyörködés helyett talán boszankodást támaszt is.

Ily szempontból Széchy Mária alakja is egészen másnak fog feltűnni, mint a minőnek a költők, sőt nem rég még némely történetírók által is festetett.

Mária a tizenhatodik század utolsó tizedében született. Atyja Széchy György. Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek hű embere volt, s mint ilyen 1621-ben megszerezte családjának a murányi várat, s mindvégig hű maradt az alkotmányos szabadság és a protestantismus ügyéhez.

Anyja Homonnai Drugeth Mária, kinek apja egykor szintén a protestansok mellett

harcolt, de Pázmány Péter hatalmas szónoklata által visszatérített a római kath. egyházba.

Széchy Mária Erdélyben neveltetett, s már korán észrevehető volt nála a kalandok iránti szeretet, minőkben az akkori háborús világ épen nem szűkölködött. — Fiatalkori életéről igen keveset jegyzett fel a történelem. Csak annyit mondhatunk felőle, hogy rendkívül szép és eleven leány volt, úgy hogy a lovagias szellemű ifjúdaliák versenyeztek egymással a hódolat jeleinek kifejezésében iránta.

Első férje Bethlen István, a híres fejedelem kis öcsce volt, a ki az egykorú krónikás (Szalárdi) szerint szerény, mérsékletes, szép elmével, tudománynyal s vitézi bátorsággal is bíró nagyreményű ifju vala. Mint váradi főkapitány fényes udvart tartott, hogy neje hiuságát kielégítse. De Mária lelke uj meg uj ábrándokba merült; mindenben csak egy pillanatig birt gyönyörködni, aztán megint uj örömeket keresett. A családi élet unalmasnak tetszett

neki. A mi más nőnek megnyugvás és boldogság, az Máriának elviselhetlen nyügnék látszott. Férje iránt megtartotta a külső szeretet mázát, előzékeny és nyájas volt, a mennyiben helyzete parancsolta; de szíve másutt kereste a mennyországot. Neki olyan férfiú tetszett, a ki gazdagságát és hatalmát másokkal is éreztesse, a ki szóval és tettel kitüntesse magát mindenkor és mindenütt; a ki túlteszi magát a társadalom és becsület közönséges fogalmain és korlátain, szóval, a ki folytonosan szerepeljen, mint úr és mint gavallér.

Ilyen férfiú volt Zólyomi Dávid, egy elbizott, zsarnoki jellemű erkölcstelen ember. Mária gyakran jött vele össze és a gyakori társalgásból tiltott viszony fejlődött közöttük, melyről a férj Bethlen István mit sem tudott.

Zólyomi elbizottságában többeket megsértett. A fejedelem többször megintette, hogy alkalmazzassa magát az ország törvényeihez, s másokat ne sértegetsen. De az intés nem használt. Új meg-új kihágá-

sok következtében végre a fejedelem által elfogatott és Fogarasra vitetett. Mária dühös volt a fejedelemre. De az okosság azt parancsolta neki, hogy dühét fékezze. Zólyomi elfogatása után mindent elkövetett, hogy legalább levelezés által férhessen hozzá.

Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem, ki jól ismerte Máriát, elbeszéli önéletírásában, hogy ő maga is olvasta Zólyominak egy pár szerelmes levelét Máriához, melyekben panaszkodik a fölött, hogy vele nem nyájaskodhatik; továbbá írja azt is, hogy „e viszony hire már ki is csördült vala az emberek között.” Végre említi, hogy midőn Bethlen 1633-ban meghalt, Zólyomi a börtönből kiszabadulván Dévára kísérte az ifju özvegyet „külső színek alatt.”

Ezen közlemény, melynek hitelességében nincs okunk kételkedni, nem a legszebb színben tünteti fel Mária gondolkodásmódját és női jellemét. Férje halála nem törte meg szívét, mely már régóta másé volt, de nem is sokat változtatott helyzetén, mert

Zólyominak volt saját neje s így nem vehette el feleségül.

II.

Azonban Mária nem sok ideig viselte az özvegység gyászfátyolát.

Szépsége és ügyessége által hódított. Szíve mélyébe nem pillanthatott senki. Így történt, hogy első férjének halála után csakhamar újra férjhez ment a szathmár-megyei Rosályi Kun Istvánhoz, egy jóhiszemű, becsületes gazdag férfihoz. Ez szintén azon törekedett, hogy nejének minél több örömet szerezzen. De a büszke menyecske semmivel sem volt megelégedve. Férje iránt közönyösnek mutatta magát s minden lépten-nyomon azt éreztette vele, hogy áldozatot tett akkor, midőn feleségévé lett. Majd a rosályi kastély ellen volt kifogása, majd az ételek ellen kelt ki. Kun István mindezt keresztényi türelemmel viselte.

Az alatt Mária új kalandokon jártatta az eszét.

Egyszer Rosályról átment Tasnádra; onnét pedig -- mivel ügyesen tudott lovagolni -- paripára vetvén magát, szolgáltaival együtt megszökött.

Férje sokáig töprenkedett, hogy mitevő legyen a makrancos asszonynyal, de nem tudott magának tanácsot adni. Tanácskozott rokonaival, barátaival, kik közül sokan őszintén sajnálták, mások pedig csipős gúnynyal ingerelték fel neje ellen. Kun István vissza akarta nejét hozni; de honnan? Azt maga sem tudta. Egyszer egy jó barátja hirül hozta neje hollétét, elmondván, hogy Tasnádról Dévára ment, s ott a vár aljában egy, még előbbi férjéről rámaradt házban tartózkodik.

Kun István erre összeszedte embereit, s mintegy harmadfél század magával utnak indult Déva felé. Éjnek idején körülfogta a házat, melyben Mária lakott, s a kapukat fejszékkel törette be. De a zajra Mária fölriadt álmából s a szerelem-boszús férj hangjából megértvén az őt fenyegető veszélyt, az ablakon át a „lugosos“ kertbe

ugrott, s egy hátsó ajtón cselédjeivel a várba futott. Midőn az ostromlók a szobákba törtek, Máriának hült helyét találták. A boszús férj mindent felhánytatott, össze-vissza zúzott; de nejét még sem találhatta meg. S talán ránézve is jobb volt, hogy ily dühös állapotban reá nem talált. Másnap kissé lecsillapodva ismét éjjel távozott vissza, hogy a várbeliek közül Máriának valamely embere által le ne lövessék. Ily botrány után, mely egész Erdélyben nagy feltűnést okozott, többő szó sem lehetett a házassági élet boldogságáról. Mária híres nővé lett. Férje válópört indított ellene, melynek következtében a házasság a helyét hitvallású lelkészek által törvényesen felbontatott. A válóper adatait ugyan nem ismerjük, de az előzményekből egész biztossággal lehet következtetni, hogy Mária hűtlenséget követett el.

A dévai kaland után Mária egy ideig Erdélyben tartózkodott, s nagy fényt fejtett ki maga körül. Hogy rendkívüli költségeit fedezhesse, eladogatta lassankint az

első férje után maradt birtokait, minek következtében a Bethlen családdal sok kelemetlensége volt.

Erdélyből aztán anyjához jött Magyarországra, aki 1643-ban meghalt, a murányi várban.

Ezen időtől fogva Murány vár volt Máriának állandó lakása, hova a háboru veszélyei miatt még másikkét nővére is vonult, t. i.: Éva, kit 1641 óta Illésházy birt. nőül és Katalin, köpcsényi b. Liszti Jánosné. Murányi életéről ismét keveset mondhatunk, legfeljebb azt, hogy a szomszédos várak úrnői gyakran megfordultak nála, s többek közt a füleki várkapitány Wesselényi Ferencnek kegyes életü neje Bosnyák Zsófia is. Zsófiának tetszett Mária vidor és sima modora, s mint különösen szép ifju özvegyet gyakran emlegette férje előtt. Akkor még tréfából sem merte volna mondani, hogy Széchy Mária valaha az ő férjének felesége legyen. Pedig a sors szeszélye úgy akarta, hogy ez megtörténjék.

Bosnyák Zsófia 1644-ben megholt, s

róla szóló legenda és a világ rossz nyelve azt suttogá, hogy férje közel viszonyban áll a murányi szép özvegygyel, Széchy Máriával. Hogy mennyi igaz volt e suttogásban, nem tudjuk, de a lejobb elbeszélendő események igazolják a gyanút.

Wesselényi első neje halála után a háború zajában keresett szórakozást. Ő testtől lelkestől a király pártjához tartozott s harczolt az ugynevezett *lázaadók* ellen.

III.

Ez időben, t. i.: 1644-ben Magyarország felső része lángba volt borulva. Negyven év óta két nagy pártra volt szakítva az ország. A protestantismus, vagy a mint azt az ellenfél nevezte, az eretnekség kiirtása volt a jelszó. E jelszó Pázmány halála után is fennmaradt, s az ő utódai kevesebb tehetséggel ugyan, de tán nagyobb buzgalommal törekedtek annak érvényesítésén. E mellett politikai tekintetben sem hiányoztak sérelmek, melyeknek orvoslatát az aranybulla

értelmében gyakran fegyverrel kellett követelni.

Ily okok és sérelmek adtak fegyvert I. Rákóczy György erdélyi fejedelem kezébe is, aki 1644-ben — mint Lorántfy Zsuzsánna életéből is tudjuk — tényleg beütött Magyarországra. A felső vidék hozzá csatlakozott. De a király sem maradt tétlenül; vezéreit, köztük Zrinyi Miklóst, a költőt és Wesselényi Ferenczet a füleki várkapitányt is Rákóczy ellen küldötte, oly utasítással, hogy a felvidék lakosságát a király hűségére térítsék. Wesselényi, aki református szüléktől származott, de 17 éves korában Pázmány által a katolikus hitre térítettett, nagy buzgalommal ragaszkodott új vallásához; sőt az akkori szokás szerint a theologiai kérdésekről is nagy hévvel vitatkozott, s lelkesen védelmezte a szepölten fogantatás tanát. Mint ilyen nagy kegyben állott a királyi udvarnál és a vakbuzgó papságnál. Midőn Eszterházy Miklós nádor, a ki szintén protestansból lett katolikus, Kemény János által visszanyo-

matott s Liptóba szorítottatott, akkor Wesselényi, ki Rákóczy bejövetele után a nádorhoz csatlakozott volt, visszatért Fülekre. Főfeladata az volt, hogy először Füleket megtartsa, másodszor pedig, hogy — ha lehet — Murány várát vegye be s Rákóczy seregét hátulról szorongassa.

Wesselényi, miután Füleket nem fenyegettetett, — Murány vára ellen indult.

Murány a legmerészebb alkatású várak közé tartozott.

Egy sűrű bikkfákkal borított hegyből kimeredő sziklacsúcson feküdt, hova csak egy keskeny kanyargós úton lehetett feljutni. A szomszéd hegyekről ugyan be lehetett volna venni, de — egy történetíró megjegyzése szerint — még a gondolat is megdöbbent a nehézségtől, vadkecskék és zergék ösvényén ágyukat vonszolni fel.

Wesselényi nem is igen gondolt arra, hogy ágyúkkal vegye be a várat; ő azon törte a fejét, hogy mint lehetne oda erőszak nélkül, valami regényes csel által bejutni. Tudta, hogy gr. Illésházy Gábor és Buda-

kázy István várnagy, mint Rákóczy hű emberei nem fogják feladni a várat. De azt is tudta, hogy a várban tartózkodik a szilaj természetű Széchy Mária, aki kalandjai folytán különösen érdekesnek tűnt fel előtte.

Hátha e nőt lehetne megnyernem — gondolá magában Wesselényi. — És minél többet gondolkodott felette, minél gyakrabban vonult el lelki szemei előtt az imént elhunyt neje által gyakran dicsért hölgy képe, annál igézőbbnek és ellenállhatatlabbnak találta azt; s megszülemlett lelkében az erős elhatározás, hogy Máriát és Murányt birnia kell. Ő maga csak 36 éves fiatal ember volt, a mellett a szerelmi kalandoktól sem volt idegen.

IV.

Wesselényinek egyedüli gondja az volt, hogy miképen találkozassék Máriával, vagy legalább miképen adja neki tudtára, hogy vele találkozni óhajtana? Végre megtalálta a módját.

A várban Máriánál lakó Kürthy Fe-

rencznének volt egy Nagy János nevű cselédje, aki szabadon járt ki s be a várba zöldséget hordván urnőjének. Ennek 70 tallért ígért, ha az ugorka közt, melyet asszonyának vitt, egy levelkét csúsztat Széchy Máriának kezeibe. Nagy János bátor legény volt, s elvállalta a veszélyes szerepet; a levelet csakugyan Mária kezeihez juttatá. A levél teli volt szerelmi áradozással. Azazal végződött, hogy Wesselényinek legforróbb vágya Máriát *legalább egyszer* színről színre láthatni.

A levél nem tévesztette el hatását; a könnyen felizgatható kedélyű nő rajongott örömében. De a míg egyfelől örült a hízog soroknak, másfelől kétség támadt lelkében amiatt, hogy nem akarja-e Wesselényi csak megcsalni?

De vajjon szeret-e? nem csal-e meg gyáván?
Szivem örve alatt csak Murányra vágyván!
Szerelmem elötte nem lesz-e becstelen,
Hogy azt ilyen könnyen megnyerni engedem.

De a szenvedélyes szerelem győzött habozásán. Eltökélte magát, hogy találkozni

fog Wesselényivel, s válaszában, melyet szinte Nagy János vitt át, kifejezte ugyan aggodalmát, de reményt is nyújtott a találkozásra. Öt nap múlva már új követet, a hű Kádas Mártont küldte Wesselényihez azon üzenettel, hogy a jövő Szombaton találkozhatik vele a tiszolci erdőben, hová horgászás színe alatt fog menni.

Wesselényi a kitűzött napon egy kis csapattal a tiszolci erdő alá sietett. Az erdő szélén elvált társaitól és csak heted magával kereste fel a sűrűben azt a helyet, melyet Kádas élőszóval pontosan kijelölt volt. Gyönyörű kis tisztás volt az, melyre százados fák galyai vetették árnyaikat.

Mária késett, mert a mint Kádas mondá — Illésházy né reggelihez fogta.

Végre megjelent egy fekete paripán. Wesselényi eléje sietett, hogy lováról leemelje; de a fürge menyecske megelőzte szándékát, a földre pattant és barátságosan kezét nyújtott neki. A nő ügyessége és szépsége által meglepett lovag a fűre terítette le palástját, Mária lábaihoz térdelt,

Zsitinezky. M. hölgyek.

5

s megkezdette az ostromot. Megújítá forró szerelmi vallomását, de egyszersmind elmondá politikai és vallásos meggyőződéseit is. Figyelmeztette Máriát azon előnyökre, melyekben részesülend, ha Rákóczytól elpártolva a király hűségére tér. Mária a szép szavakra elfeledte pártját, hitét és rokonait. Tudta, hogy a vár átadása, melyre Illésházy és Budaházy oly szigorúan vigyáznak, nem lesz könnyű dolog; de azért nem rettent vissza a gondolattól, sőt nagy önbizalommal mondá, hogy „a szerelem és a női ész fog módot találni a diadalra“.

Ezzel, miután Mária egy hajperecet adott át emlékül Wesselényinek, édes remények között elváltak egymástól, Wesselényi bucsuzáskor megölelte a szép özvegyet, ki azonban, amint a krónikás mondja, kibontakozott karjai közül „mig majd tisztességgel ölelkezhetnek“.

V.

Most következett a terv végrehajtása.

Mária mindenek előtt személyesen akart

meggyőződni a várfalak magasságáról és a sziklák mikénti fekvéséről; ezért gyakran kísétálgatott magában a várfalakra, leült, s mintegy játékból kavicsot kötött egy-egy fonálra, lebocsátotta a mélységbe, hogy meggyőződjék, hol lehetne legbiztosabban feljutnia Wesselényinek. Mikor ezzel tisztában volt, létrát kellett szereznie, melyet lebocsásson a vár faláról. De ez nem volt kapható anélkül, hogy az őrségben gyanút ne költjön maga iránt. Ürügyet kellett tehát keresnie. Azt mondotta, hogy ruhái már egészen elrothadnak, mivel létra hiányában nem vitetheti fel a padlásra szelöztetni. Ily cím alatt szerzett két létrát, melyeket párnákban becsempészett kötelekkel az eleve kijelölt helyen megerősítve lebocsátott.

Wesselényi, mihelyt a kész hágcsóról értesült, mintegy 600 válogatott emberével július 5-én Murány felé indult. Kalauzúl egy rabot vitt magával, aki régebben Máriánál szolgálván, jól ismerte a vár körüli utakat. Este felé már ott voltak a vár aljá-

ban, nem messze a hasonló nevű falutól. Mihelyt besötétedett, Wesselényi harmadmagával kémszemlére ment, de a falubeli tót parasztok által megkergettetett.

Ez alatt a vár csendes volt. Az örök gondnélkül lefeküdtek, kivéve a kapu előttit, aki ugyan ébren maradt, de semmit nem gyanított. Az éjjeli kalandorok sokáig haszontalanul keresték az utat. Némelyek már árulást emlegettek, s maga Wesselényi is kételkedni kezdett Mária jellemében, hogy nem küld eléjük biztos kalauzt. Egyszerre egy fütty hallatszott s a sötétben Kádas jött elő, hogy a létrák felé vezesse őket. A mint az ugynevezett „hóhér bástyához“ értek, szállottak paripáikról, s gyalog másztak fel a várkertig. Wesselényi, ki igen izmos ember volt, nagyon kifáradt a szokatlan mászásban, gyakran megállott, hogy kipihenje magát. Végre elérték a várfalát; keresni kezdték a létrát. Hogy pedig len csizmakopogás által valami neszt ne támasszanak, levetették csizmáikat is. Mindazáltal a kapu őre valamit megsejtván,

lekiáltott rájuk: „Wer da!“ de mivel senki sem felelt-, hallgatott. Wesselényi társai, mivel a sötétben soká nem akadtak a létrára, únni kezdték a kalandot, és Soly-mossi Ferencz, a régi bajtárs, ezt susogta Wesselényi fülébe: „Látod, rászedett az asszony! Mindjárt kivirrad, a várbeliek ránk törnek, a parasztok hátba fognak, és mind a harminczöten nyomorultan elveszünk! Menjünk vissza, még leérhetünk lovainkhoz, és mentve vagyunk!“

— Nem! — válaszolt Wesselényi elkese-redve, inkább menjünk a várnak, vágjuk be a kaput és vesszünk el, ha már veszni kell, bátran, férfiasan, amint vitézekhez illik.

E percben Vadászi Pál jelenté, hogy Kádas megtalálta a létrát.

Mig ezek a vár aljában történtek, addig Mária is a legnagyobb aggodalmak közt olvasta a perceket. Arról töprenkedett, hogy mitevő legyen, ha terve nem sikerül. Cselédjeit magához hivatá s újra hűségre esketé, azután pedig az öröket megkötözteté és elzáratá; már gondolatában kész

volt arra is, hogy — ha Wesselényi csak-
ugyan nem jönne el — Illésházy tisztjeit
egyenként legyilkoltatja, s néhány hívével
kitüzi a királyi lobogót.

De amint ily sötét gondolatok forrong-
tak agyában, megérkezett az örömhír, hogy
Wesselényi jön. Azonnal a létrák felé sie-
tett. Mire odaért, Wesselényi már fent volt
egy pár emberével, s éppen holléte felől
tudakozódott. Mária szenvedélyesen szorítá
meg imádója kezét, ezt mondván: „Mind-
nyájan alszanak, most csak a kaput kell
kinyitni és a künlevőket bebocsátani“. Ez-
zel lakára vezette lovagját.

Wesselényi azonnal előhivatá a várna-
gyot, a költők kőkemény vitézét, Budahá-
zyt. Az álmából felköltött öreg, semmi
roszat nem gyanítva, éjji pongyolában, pa-
pucsban lépett a terembe, ahol Wesselényi
az ajtó megül kilépve hátulról vállára üt
a szavakkal: „ismersz-e jó vitéz?“

Budaházy összerezzen e nem várt üd-
vözletre, s bámulattal tekintve szét a szo-
bában az ott álló Máriára e szavakkal tá-
madt: „hogyan jött ide Wesselényi?“

— Semmi gondod rá — válaszolt Mária — vagy a király hűségére esküszöl, vagy meghalsz. Ez oly határozottan volt mondva, miszerint Budaháznak egy percig sem lehetett kétsége a fölött, hogy a legnagyobb veszedelemben van. Életét megmentendő, letette az esküt. Ezt cselekedték a többi várbeli tisztek is; csak Illésházy nem.

Aztán megnyiltak a várkapui, s Wesselényi csapatai dob és trombita hangok között vonultak be a várba. Harmadnapra Mária Wesselényi nejévé lett,

S ölelték az új párt boldogság karjai
De teljességéből hiányzott valami;
Olyan volt az, mint a pohárba tett virág,
Mely szép, mosolyg, de már veszíti illatát.

VI.

Murány e regényes bevétele nagy zavart idézett elő a vidéken. Mária testvérei és Illésházy kivonultak a várból, hirül vivén Kemény Jánosnak a szomorú tényt, hogy Murány asszonyi csalfaság által ele-

sett. E vár elvesztése annál nagyobb csapás volt a Rákóczy pártra, mivel azt a király örökös joggal Wesselényinek adományozta. Mindazáltal a háboru változó szerencsével, nagy vadsággal tovább folyt. Egyszer Kemény nyomta vissza a császáriakat, majd azok nyertek egy-egy ütközetet. Midőn a királyi had Szerencs alatt, megverte az Ibránytól vezetett fejedelmi csapatot, győzelmét vad tettek által mocskolta be. Szerencset, mint a Rákóczy család birtokát, felgyújtotta, a házakban egyenkint rakván kanócokat; a fejedelem nemzetségének sirboltját felborította, atyja, anyja, testvérei koporsóit felvagdalta, kifosztotta, zászlójukat elszakgatta. Ily tettek akkoriban napirenden voltak mind a két részről. Azonban a fejedelem svéd szövetségeseinek tábornoka, Torstenson, ezalatt új győzelmeket aratott s Csehországba nyomult. Ferdinánd kénytelen volt magyarországi hadainak egy részét kivonni, s Németországba küldeni, miáltal Rákóczy pártja ismét előnybe jött. De a török, Ferdinandtól ösztönöztetve,

eltiltá Rákóczyt a háború folytatásától, minekfolytán létre jött a linczi béke 1645-ben.

VII.

Hát Széchy Mária hogy élte világát?

Mindenek előtt családjával gyült meg a baja, mely semmiképen nem tudott beletnyugodni Mária azon könnyelmű tettébe, hogy új házassága után katolikussá lett, sem pedig a király azon intézkedésébe, hogy Murány Wesselényié legyen. De akkor nem sokat adtak a törvényre, kívált ha olyan ellen kellett érvényesíteni, aki katolikussá lett. Az áttérés elegendő érdem volt arra, hogy a papság és az udvar valakit minden lehető jogigények ellen megoltalmazzon. A királyné saját kezüleg irt levélben fejezte ki Mária iránti elismerését.

Nem ugy a közvélemény, mely csipős megjegyzéseket tett Mária előbbi és újabbi szerelmi viszonyaira.

Felmelegítették második férjétől való megszökését; a vár feladását árulásnak s

érzéki szenvedély kielégítése eredményének hirdették. S nemcsak a protestansok keltek ki ellene gúnyos kifakadásokban, hanem az igazhívő katolikusok is megbotránkoztak azon, hogy egy előbbi férjétől érvénytelenül elváltasztott nő, újra férjhez ment. Ebben a házasság szentségét látták megsértve. Végre a botránkozók felvilágosítására és Wesselényi igazolására maga Lippai érsekprimás volt kénytelen magát közbevetni, s kijelenteni: „hogy a nagyszombati, bécsi, gréci hittudósok, Delugo János jezsuita, római híres theologiai tanár egyhangú véleménye szerint, jóllehet a kálvinista predikátorok érvényes házasságot fel nem bonthatnak, s a házassági kötelék egyáltalában felbonthatatlan; Wesselényi házassága mégis valódi, érvényes házasság, mert Máriának Kun Istvánnal való házassága, *előtte felhozott nyomós okoknál fogva*, kezdet óta érvénytelen volt. (Lásd az egész eredeti okmányt Nagy Ivánnál, Századok 1867. évf. 54. 55. l.) Hogy mik azon nyomós okok, melyekre a primás

hivatkozik, azt tudni nem lehet; legfeljebb sejthetni abból, hogy a válópörökben nem igen szép okokat szoktak felhozni egymás ellen a felek. Annyi bizonyos, hogy e nyilatkozatában az érsek nagyon is táglelkű pápistának mutatja magát, csakhogy igazolva legyen Mária újabb házasságának érvényessége.

A király maga sem volt figyelmetlen Wesselényi iránt. Számtalan kitüntetésben részesítette őt, különös kegyét nyilvánítván iránta az által, hogy az arany gypju rendjelét adományozta neki.

Mária életében nevezetes forduló pontot képez az 1655-ki év, midőn férje Magyarország nádorává lett megválasztva. Ha élt lelkében valaha ragyogási és szereplési vágy, az most egyszerre teljesítve lőn. A királyné után ő volt Magyarország legelső asszonya. Magasabbra nem emelkedhetett. A fényes körök, melyekben mint nádorné megfordult s melyekben személye kitüntetését annyiszor vala alkalma tapasztalnia, nagy hatással voltak dicsvágyó lelkére.

Becsvágyának ilyszerű kielégítései boldogsággal töltötték el lelkét; legalább egy időre. Nem azért mondom, hogy csupán egy időre, mintha a kitüntetés és fény halványult volna körüle, hanem, mivel az ő lelkéhez hasonló hiú nő semmiben sem talál állandó boldogságot. Az ő lelkét folytonosan új tervek, vállalatok foglalkoztatták. Belevetkázott férje hivatalos ügyeibe is; a nádornál gyakran megforduló főurak társasága alkalmat adott neki arra, hogy a politikai dolgokba is befolyjon, — de másfelől arra is, hogy új szerelmi viszonyokat szőjön. Mielőtt azonban ezen politikai és szerelmi szerepét előadnám, engedje meg a nyájas olvasó, hogy egypár szóval ecseteljem az akkori politikai viszonyokat.

VIII.

Midőn Erdélyben I. Rákóczy György halála után, ennek könnyelmű fia II. György lett fejedelemmé, az egész országban újra nagy bonyodalmak kezdődtek. A nagyra-vágyó fejedelemmel lengyel korona utáni

törekvése, s a törökkel való szakítása végtelen sok bajt hozott Erdélyre, sőt közvetve Magyarországra is, amennyiben a fejedelmi harcokba Kemény János pártja mellett Lipót magyar király is háboruba bonyolódott a törökkel.

E háború iszonyait nem beszélem el, csak annyit jegyzek meg egész általánosságban, hogy az országnak roppant kárára volt. És mégis nem annyira e háboru, mint inkább a rá következett 20 évre kötött vasvári béke volt oka a következő gyászeseményeknek. A háboruban legnagyobb részt magyar vér ömlött, de a bécsi kormány, bár fényes diadal után, gyalázatos békére lépett a törökkel a magyar államférfiak tudta és beleegyezése nélkül; s minden arra mutatott, hogy az udvar „a megbénított országot szabadságainak maradványaitól is megfosztani szándékozik“. Ez sérelem volt egész Magyarországra, de sérelem különösen a magyar nádor Wesselényire nézve. A nádor ennek folytán tanácskozni kezdett Lippai György érsek

primással és Nádasdy Ferencz országbíróval, hogy mitevők legyenek az ellenséges indulatú udvar szándékainak meghiusítására, s nemzetök jogainak biztosítására. E tanácskozások, bár magokban ártatlanok s egyáltalában nem a birodalom vagy az uralkodó ház kárát, hanem egyedül az országnak s fentebb említett békekötés által veszélyeztetett fenmaradását célzó, a gyanús időkben mégis, mennyire lehete, titkosan tartattak. Wesselényi, mint a nemzet érdekeinek képviselője, 1665-ben világosan kijelentette Bécsben a magyar urak azon meggyőződését, hogy a béke törvénytelenül kötöttet meg; de az figyelembe sem vétezt. Midőn a következő évben Rákóczy Ferencnek Zrinyi Ilonával való összeke-lése és mennyegzője tartatott — amint azt a következő jellemrajzban látni fogjuk — az egybegyűlt elégületlen hazafiak ujonnan tanácskoztak, s azt határozták, hogy a célt, t. i. a bécsi politika megváltoztatását, ha máskép nem lehet a török pártfogás mellett fegyverrel is kivívják. Wesselényi terve

különösebben az volt, hogy a király kérésék fel egy ünnepélyes követség által, országolna azon módon és törvények szerint, melyeket királlyá választatásakor megtartani hittel fogadott; a kormányt ne a magyarok természetes ellenei, hanem egyedül magyarok által igazgatná; vezettetné ki az idegen zsoldosokat a haza védelmére, s minden tisztségét bizná a magyarokra. Ha e kérelmet megvetné vagy hallgatással mellőzné: ám akkor döntsön köztök fegyver; mivége az erdélyiek s törökök segedelme eleve megnyerendő. E tervet el is fogadták, többek közt Zrinyi Péter, Frangepán Ferencz, Tattenbach stb., s a végrehajtás idejének megérkeztéig titoktartásra mindnyájan megesküdtek. Ez volt az ugynevezett Wesselényi összeesküvés, melynek oly szomorú következményei voltak. Feje volt maga Wesselényi, kancellára Nádasdy, titkára Boér, hadvezére Horvátországban Zrinyi, a Tiszánál pedig Rákóczy.

IX.

Ezen politikai összeesküvésbe a nádorné, Széchy Mária is bevolt avatva. Tudta az összejövetelek helyét és idejét s buzdító szavaival maga is többeket bevont. E buzgalmában Mária úgy tűnik fel, mint lelkes honleány, mint az ország szabadságáért küzdő nő, akiről csak tisztelettel lehet szólnunk. De másfelől sajnálni lehet azt, hogy szíve tisztaságát és szerelme hűségét ezuttal sem bírta megőrizni. Ő minden vállalatba valami regényességet tudott beszöni. Az országos gondokba merült férj háta megettő már új szerelmi viszonyokat szőtt. Ujabban felfedezett leveleiből világossá lett, hogy Máriának már az összeesküvés alatt valami Lessenyei Nagy Ferenc nevű kedvese volt. E viszony alatt bűnös gondolatokba vetemült. Férjét, aki regényes házassága óta hiven ragaszkodott hozzá, unni kezdte; sőt, ami soha le nem törölhető gyalázatként bélyegzi lelkét, még halálát is sietteté, hogy szabaduljon tőle. Wesse-

lényi 1668. marc. 28-kán csakugyan meghalt s így kikerülte az összeesküvők szomorú sorsát.

Némelyek azt mondják, hogy halála előtt megbánta tettét, s fel akarta fedezni a szövetséget, miről azonban Mária lebeszélte. Ha ezen állítás igaz, akkor az Mária újabb szerelmi viszonyából nagyon könnyen ki-magyarázható. Hogyan akarhatta volna, hogy azon összeesküvés, melynek ő maga és új kedvese Nagy F. is tagja volt, felfedeztessék? Hiszen akkor önmagát döntötte volna veszélybe!

Ő tehát hű maradt az összeesküvők ügyéhez. Ezután is Murány maradt az egész mozgalom központja; mignem a résztvevők egymásközti meghasonlása, s önző célok hajhászása következtében minden a bécsi kormány tudomására jutott. Lobkovicz német miniszter figyelmeztette Lipót királyt Murány kétséges állására, s kieszközölt tőle (1670, máj. 5) egy parancsot, melyben Széchy Máriának meghagyatik, hogy a várat nyissa meg a német hadak

előtt, különben úgy fog tekintetni, mint ő felsége elleni lázadó. A parancs azonban nem kézbesítettett azonnal Máriának, mivel a kormány még mindig várta, hogy minél több biztos adatot gyűjtsön az összeesküvés részleteiről. Mária tehát még júniusban is tartotta a várat s folytonos összeköttetésben állott szeretője által az összeesküvés férfiaival, kik a törökkel együtt biztatták, hogy tartsa meg a várat, s óvakodjék német őrséget fogadni be.

A császári kormány, Lipót jun. 29-kén kelt rendeletében arra inté a nádornét, hogy óvakodjék a *lázadók* pártfogásától „kiket törvény szerint sem nyilvánosan vagy titokban, sem közvetlenül vagy közvetve támogatni vagy háznál tartani tilos“ s felszólítja őt, hogy „mindazokat, kiket gr. Paar, a felső részek kapitánya, lázadóknak nyilvánít . . . kiszolgáltatassa, különben, ha késedelme folytán a várból elillannának, ő leend felelős és ellene fognak eljárni az ország törvényei szerint“. E rendeletből már világosan kitűnik, hogy

a kormánynak biztos tudomása van a murányi cselszövényekről, mert az úgynevezett *gyanúsak* közt Lessenyei Nagy Ferencz neve is ott volt.

Mária, hivatkozva a király felséges háza iránt való eddigi szeplőtlen hűségére, s özvegységének keserves voltára, azt válaszolta, hogy az ő várában ily lázadó emberek sem nem tartózkodtak, sem nem tartózkodnak; s végül így zárja be sorait:

„Könyörgöm legalázatosabban Felségednek, méltóztassék engemet, mindenkitől megfosztott özvegyet, alattvalóim és szolgálóimmal együtt vele született királyi kegyébe jövőben is kegyelmesen fogadni s minden ellenségem ellen tekintélyével védeni, és én teljes alázatossággal és életemen át nem szünő kérelemmel esdekelnem fogok a mindenható istennél, az árvák és özvegyek legfőbb védnökénél, Felségednek boldog és hosszú uralkodása és fenséges házáért a világ végeig nyuló fenállásáért“. Mindez azonban, bármily alázatos hangon volt is írva, nem elégítette ki a kormányt,

s mivel e mentegetőzés által Mária bűnré-
szessége még inkább kitűnt, Spork tábor-
noknak meghagyatott, hogy Murány várát,
ha kell, erőhatalommal is megvegye.

X.

Mária megijedt. De még mindig azt
remélte, hogy a király kegye segíthet rajta.
Ujra folyamodott tehát a királyhoz, a tá-
bornokot pedig arra kérte, hogy a királyi
válasz megérkeztéig halassza el az ostro-
mot. Megtörtént. Aug. 10-kén Károly lo-
tharingi herceg érkezett Murányba, hogy
a császár parancsához képest átvegye a
várat. Az alkudozásnak főpontjai ezek vol-
tak: A nádorné személyes szabadsága meg-
hagyatik; többi várai mentek maradnak a
királyi őrségtől, de Murányba legalább
annyi őrség helyeztetik, amennyi annak
őrizetére okvetlenül szükséges, és pedig a
lakosságnak kára, a nádornénak hátránya
nélkül. A murányi várparancsnok a hadü-
gyeken kívül semmibe sem avatkozhatik, a
katonaságot havonként a király fizetendi stb.

Ily feltételek alatt Murány Lipót kezére került. Különös, hogy a megboldogult nádor iratainak kiadatása nem fordul elő a feladás pontjai közt. Lehet, hogy mindez politikából történt, hogy Máriát minél inkább elvakítsák, s annál hajlandóbbá tegyék önkénytes vallomásokra. Mária azonban hallgatott. Kétséges helyzetében elfeledé az irományok elégettetését, sőt midőn Rottal János királyi biztos által azok kiadására felszóllittatott, egyszerre elvesztette eddig tanúsított lélekjelenlétét, s azon reményben, hogy az által segíteni fog magán, átadta azokat, s egy hosszú mentegetőző levélben bevallotta „a férje halála előtt és után történeteket“. Ezzel a kormánynak egy kétélű fegyvert adott a kezébe. Sok új befogadás történt, s a mint már az olvasó tudja, a haza legderekabb férfiai a vérpadon veszték el. Mária ezen tette által épen nem segített magán, sőt amennyiben kedvese Nagy Ferenc eleve gondoskodott önmegmentéséről, s Mária titkos fondorlatait felfedezte a kormánynál, ezentúl a legsú-

lyosabb viszonyok közé jutott. A válság pillanatában érezte, mily nyomorult szerepre vállalkozott, midőn férjétől bűnös módon szabadulni óhajtván Nagy Ferencel szövetekezett. Valóban, ha Mária tetteit végig tekintjük, csodálkoznunk kell azon, hogy a Nemezis oly sokáig késett. Most megérkezett. Hiába folyamodott Károly főherceghez közbenjárásért, hiába akarta hibáját mások bevádolása által jóvá tenni; fűhöz-fához kapkodásának csak az lett az eredménye, hogy a király őt is lázadónak nyilvánítván, elrendelte, hogy javai a kincstár számára lefoglaltassanak.

Dec. 13-kán Cseróczy Kristóf, a királyi ügyek aligazgatója, megjelent Murányban, s kijelentette Máriának, hogy a várat a szent korona számára ezennel lefoglalja. Mária — a jelentés szerint — nagy alázatossággal és köteles engedelmisséggel készségesnek mutatkozott mindaddig, míg ő Felségétől kegyelmet nyerend, a parancs hoz alkalmazkodni és ingóságait felfedezni; de midőn arany és ezüst ékszereit kérnék

tőle, feleletül azt adá, hogy a szükség által kényszerítve, azokat elidegenítette, mert különben tetemes adósságai következtében javainak elzálogosítására lett volna utalva. Nem tagadta azonban, hogy 100 vagy 200 forintja még van, mik betegsége enyhítésére szükségesek. Ez összeget — írja Cseróczy — tekintettel személye méltóságára és jövőendő szükségleteire, kezénél hagytam.

A többi ingóságok, néhány ócska butor és némi élelmi szereken kívül, mind összeirattak, és a királyi várkapitány gondjaira bízattak.

XI.

Máriának ily jelenetek után nem lehetett többé kétsége a fölött, hogy a király kegyét tökéletesen elvesztette. Nem is kellett soká várakoznia, hogy — mint összeesküvő — a törvényszék elé idéztessék.

Tudjuk a történelemből, hogy a Wesselényi-összeesküvésben résztvettek és gyanúsak kipuhatolására és megbüntetésére az ország különböző részeiben rendkívüli

törvényszékek állítottak fel. Így többek közt Lőcsén és Posonyban is.

A kormány megtudván Máriának fentebb említett vallomásából, hogy az összeküvésbe nagyon is be van avatva, azonnal kiadta a rendeletet, hogy a király és állam ellen súlyosan vétkezett nádorné ügye minél előbb elővétessék. Ehez képest Rottal János, 1671. jan. 23-án a királyi biztosság elé idézte őt „hogy márc. 9-kére nemes Posony városában a zöld házban, az holott az Urak az ország gyűlésekor együtt szoktak lenni“ személyesen megjelenvén, magát a szent korona ügyvédjének vádja ellen védelmezhesse. Mária megjelent Posonyban; de elébb egy folyamodást nyújtott be ő Felségének, melyre olyféle rendeletet kapott, hogy ezutáni lakhelye Bécs leend, hol szigorú őrizet alatt fog tartatni mindaddig, míg pöre véget ér. Pörének tárgyalásáról keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy Mária többször folyamodott, engedtetnék meg neki jószágaira vonulnia, hol a jezsuita atyák lelki vigasztalása mel-

lett tölthetné életének hátralevő napjait. De kérelme nem hallgattatott meg; sőt miután Lessenyei Nagy Ferenczel való közlekedése (némely bútorai végett) új gyanút ébresztett a kormánynál fondorlatai iránt, Lipót király 1673. apr. 15-kén oly rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében Máriának az országtól távolabb Stiria valamely várába kellett volna vitetnie s őrizet alá helyeztetnie. A király azonban e rendeletétől „a nádornénak sürgős kérelmére“ elállt, de azért Magyarországba való térése nem engedtetett meg.

XII.

Széchy Mária nagyon rosszul érezte magát Bécsben, jóllehet barátai és rokonai, különösen öccse Péter, elég bőven gondoskodtak kényelméről. Még cicomára is jutott pénze. Egy akkori okmány szerint csak holmi ékszerekre 700 forintot költött a vén napjaiban is hiu asszony. De magányában gyakran eszébe jutott Murány, káprázatos emlékeivel; ilyenkor nagy vá-

gya volt Magyarországot legalább még *egyszer* látnia. Folyamodott is újra 1675-ben, hogy engedtessek meg neki Magyarországon élni le utolsó napjait. De kérelme újra visszautasított. Végre Csáky László és neje Illésházy Katalin, mint közel rokonok, vetették magokat közbe Lipótnál, aki aztán a következő év (t. i. 1676) őszén megengedte, hogy Mária rokonaihoz térhessen. De a Csákyak részéről biztosítékot kért a király arra nézve, hogy felelősség terhe alatt szigoruan fognak felügyelni „nehogy a nevezett özvegy nádorné részéről valami zavargás céloztassék“. Mária maga is ily értelemben szóló térítvényt volt kénytelen magáról adni, és csak azután távozhatott Bécsből.

A következő 1677-ki évben már Kösze-gen találjuk a majdnem 80 éves Máriát. Rokonai mindent elkövettek, hogy elhagyatottságában segítsék, s napjait a menynyire lehet, kellemessé tegyék. Különösen öccse Péter annyira ragaszkodott hozzá, hogy nemcsak leányait adta oda hozzá, ha-

nem írásilag is kötelezte magát, hogy róla gondoskodni élte fogytáig meg nem szünnend. „Tekintvén az én kedves asszonyom nénémnek, méltóságos gr. Anna Mária Széchy, magyarországi Palatinusné asszonyomnak, ő Nagyságának ügyefogyottságát — így szól a biztosító levél — és ily öregségre csaknem mindenektől elhagyatottságát, mind névszerinti atyafiságom nézletéből, s mind pedig ő Nagyságához, mint öreg néném asszony szeretetéhez való hajlandóságomból kötöm és obligalom magamat ez levéllel, hogy míg ő Nagyságát Isten élteti, akár hol leend ő Nagyságának megmaradása, mindenkor atyafiságos gondalkodása és megszűkült állapotjában segítségvel lenni el nem mulatok, sőt mindenben, mint kedves atyámfiát ő Nagyságát szükségben segíni és táplálni fogom“. Széchy Péter meg is tartotta szavát; annál is inkább, mivel Mária megígérte neki, hogy minden ingó javait reá fogja hagyni, azonfelül azon reményben is volt, hogy Mária vissza fogja kapni jószágait.

Mária utolsó éveiben a Tököly-féle háboru dulta az országot. Nem is mulasztotta el Mária a kedvezőbbnek látszó alkalmakat arra, hogy a Bécsben levő befolyásosabb férfiak — jelesül Szelepcsényi — közbenjárására visszanyerje elkobzott jószágait. De mindhiába; Bécsben sokkal inkább el voltak foglalva Tökölyvel, semmint egy hitelvesztett öreg asszony kérelmét igénybe vették volna. Különben is Mária, nem annyira önmagának, mint az őt tartó rokonnainak szerette volna a jószágot visszaszerezni; az ő életéreje szemlátomást fogyott, napjai szomorúak voltak, elhagyottságának érzete mindig súlyosabbá lett, mignem 1680. év elején meghalt.

Végrendelete, mely föltárja az egykor oly híres nőnek nyomorult sorsát, így hangzik: „Én gróf Rimaszécsi Széchy Anna Mária, mivel Istennek ő szent Felségének csodálatos látogatásából, régi familiámnak, s üdvözült Uram méltóságos tiszte után való híres neves voltomnak megalázásával jutottam ez ügyefogyott, nyomoruságos és

igen beteges állapotba, hogy csak körüllem forgolódo igaz jó akaróim s hűséges cselédeim szolgálatjoknak megtérítését sincs annyi facultásom, hogy kinek-kinek érdemesen tudhatnám megtéríteni jutalmokat, azért mind esztendeimnek számától mind kimondhatatlan sok betegeskedésem-től, mindazonáltal ép és egészséges elmével kényszerítettem az teljes sz. Háromság nevében jó lelkiismerettel egy kis dispositiót tennem, kevésse hol való házi ingó javaimról kérvén az egy Istenért minden atyámfiait és akármely rendbeli jóakaró Urt, kiváltképpen az én kegyelmes Uram és királyomat ő Felségét, s az tekintetes nemes kamara, hogy nyavalyás hűségesen forgolódo cselédemnek hagyott kevés remuneratiomat hagyják kezüknél, és se egykép se máskép vagy kötözéssel ne háborgassák, hogy némelyeknek netalán vélekedésök szerint Isten tudja még mennyi klenódiu-maim lettenek volna, de azt Isten, magam s még mások is tudhatják, hogy kit üdvözült Uram halála után adósságaimért fizet-

tem, kit megint jószágaim elfoglalásakor distraháltattak. Minek okáért „primum et ante omnia“ ajánlom az én lelkemet az én Megváltó Uram Jézus Krisztusnak szentes kegyébe, testemet pedig az földnek gyomrában Kőszegen szegény és megalázott állapotom szerint tisztességesen eltemetetni hagyom“. (Széchy Mária utolsó életéveire vonatkozó bővebb adatokat közöl Hainik Imre, m. akad. Értesit. IV. 134 — 179. lapokon.)

E végrendelet, habár csak töredék, elegendő arra, hogy egy fényes múltú s a jövővel nem sokat törődő büszke nőnek utolsó kedélyhangulatát megismerhessük. Minden szava egy-egy keserű kifakadás nyomorult helyzete fölött.

Pedig, ha végig futunk képzeletünkben pályája főváltozásain, azt találjuk, hogy fiatal éveiben, anyagi jóllétnek örvendett; a nyomort, szükséget még nevérol is alig ismerte. Fényes családi körben nevelkedve, gazdag előkelő férjekhez menve nőül, a legboldogabb nők közé tartozhatott volna,

s Magyarországnak méltán dicsőített első asszonya leendett, ha ifjukorában szívét erényes tettek által nemesíteni, szenvedélyeit pedig fékezni tanulta volna. De nála hiányzott azon alap, melyen épül minden földi boldogság, t. i. az *igazi szeretet*, mely nemcsak örülni, hanem tűrni is tanít; hiányzott az erkölcsi erő, mely az élv után sovárgó szenvedély árját fékezni tudja, s önmegtagadásban mutatja a jellem szilárdságát. Szóval Széchy Mária, bár sok költő dicsőítette szerelmét, éppen nem volt azon nő, akit eszményképül állíthatnánk fel, s alig lehet érteni azon életiróját, aki így áradozik róla:

„Hol nyugszik e jeles nő, nem tudatik; azonban a hiteles adatokból nyert életrajz, mint a dicső tettek jelenítője, e hős anya unokái előtt, hisszük beismerés és méltánylatra talál s a szűzkebel hangosan dobog az öntudatban: *ha jelen körülmények közt nem lehetünk is hozzá méltók, de mindenesetre büszkeség ily jeles nőt ös-anyánkul nevezhetni meg*“. Valóban az ily

ösanyákra való büszkeséget nem lehet megérteni. Ha elismerjük is Mária ügyességét, bátorságát, férfias kedélyét; de jelleme sötét foltjait sem szenvedélyessége, sem szerelmi regényes kalandjai nem fogják fényessé tehetni. Női gyengeség czime alatt sokat lehet *elnézni*; de dicsőíteni a vétket mindig hiba; mert a bűn csak bűn, akár a gunyhóban akár a nádori palotában követtetik is el.

A történelem méltóságával nem fér össze az üres áradozás. Ott állanak a tények; reméljük, hogy a szives olvasó ezen jellemrajzból is kifogja tudni vonni a hasznos tanulságot, épen úgy, mint a méh, mely még a mérges virágból is mézet tud szívni maga és mások javára.

ZRÍNYI ILONA.

Zsilinszky, M. hölgyek.

7

Magyar haza! ime itt van
Egy oly dicső leányod,
Kinek szive, lelke, tette,
Méltán örök bálványod.

Kistáludi S.

ZRÍNYI ILONA.

I.

Oly nőnek jellemrajzához fogok, akit a történetírók, a hazaszeretet és a hősiesség példányképeül szoktak felhozni; aki magas származása mellett vagy inkább miatt erős megpróbáltatáson ment keresztül, amennyiben vérző szívvel volt kénytelen látni nemzetségének kiirtását, éveken keresztül a legválságosabb időben, elszakítva élni gyermekeitől, férjétől; s végre is mint száműzöttnek idegen földön kellett meghalnia éppen akkor, midőn egyetlen fiának neve lánggra gyullasztotta a szabadságáért régóta küzdő magyar nemzetet.

E nő Zrínyi Ilona volt.

Én ezuttal nem annyira, mint hőst, hanem inkább mint nőt és anyát akarom fel-

mutatni, mely minőségben nézetem szerint legalább is oly magasan áll, mint mások szerint a munkácsi vár védelmében. Tiszteljük benne a szeretetet, gyengédséget, melyet gyermekei s második férje iránt tanúsított; bámuljuk a lelki erőt és nagyságot, melylyel a ráneheziült csapásokat tűrte; és szánakozással tölt el családi elhagyottsága, melyet magas származása és a politikai viszonyok okoztak neki.

De lássuk életét.

Zrínyi Ilona született 1643-ban. Atyja gróf Zrínyi Péter, köztiszteletben álló férfiú nagy nevet vivott ki magának az akkoriban dúló török háborúban, testvérével Zrínyi Miklóssal együtt, aki azonfelül, mint költő is ünnepelt férfiú volt.

Anyja Frangepán Katalin szinte tevékeny és a mellett nagyravágyó nő volt, ki családi körén kívül nagy befolyást gyakorolt a politikai viszonyokra is.

Ilona neveltetéséről semmit sem jegyzett fel a történelem; csak annyit tudunk róla, hogy anyjának gondjai mellett rend-

kivüli szép leánnyá nőtte ki magát, s hogy már korán lelkesedni tudott hősies tettek s hazafias erények iránt. Minthogy a török világban alig mult el év, melyben nevezetesebb csaták s így egyes hőstettek nem fordultak volna elő, a Zrínyiek udvarában is gyakran megfordult egyegy ünnepelt hős; fényes lakomák tartattak, melyeken elbeszélték a csaták egyes jeleneteit, sőt magának a házi úrnak dicső vitézségét is.

Mindez nem maradhatott befolyás nélkül egy oly fogékony lelkű leányra, mint a minő Ilona volt. Ő büszke volt atyjára és költő nagybátyjára. A férfiút nem is tudta magának másként képzelni, mint bátornak, vitéznek, magyarnak, aki elszántan küzdjön a török uralom és a zsarnok osztrák kormány ellen.

Az anyja, ki örömmel látta leányának hazafias gondolkodásmódját, oly férjéről gondoskodott számára, akinek fényes neve elég kezességet nyújtson arra, hogy a hazafias párthoz tartozik, hogy a Zrínyi — Wesselényi, Frangepán párt célzatait ér-

vényre fogja akarni emelni. Ilyen férfinak gondolta a szerencsétlen II. Rákóczy György fiát I. Rákóczy Ferencet, Erdély választott fejedelmét. Ilona azonban nem érzett hajlamot Rákóczy iránt. Nem tartotta őt eléggé határozott jellemnek. De mivel szülei az említett politikai okból sürgették a házasságot, engedett azok kívánságának, s az eljegyzés 1665-ben a trencsényi fürdőben csakugyan megtörtént.

II.

A következő év marciusában megtartott a fényes menyegző, melyen Magyarország világi és egyházi legfőbb emberei jelentek meg. A felső magyarországi megyék küldöttein kívül ott volt Szelepcsényi György esztergami érsek, Pálffy egri, Bárszony nagyvárad püspökök; továbbá Teleky Mihály és Bethlen Miklós Apafi erd. fejedelem képviselői, Pethő Zsigmond és mások. Jelen volt néhány lengyel főúr is.

Az ünnepély Zboró, más néven Makovicza várában ment végbe Sárosmegyében.

Horváth Mihály egy szemtanú után (P. Szathmári K. közlése a Hazánk s Külf. 1866-iki foly. 756. l.) igen érdekesen írja le a lakodalmat.

A menyasszonyt — mondja ő — atyján és Auróra- Verónika hugán kívül egy horvátországi püspök s Bory úr vezérlete alatt fényes öltözetű lovagcsapat kíséré Bártfa felé, hol rég nagy készület folyt az úri násznép elfogadására. A városi tanács a polgárság színével márc. 1-jén reggel a város déli határáig ment a menyasszony s kísérete elébe, hogy őket az ünnepélyesen feldiszitett városba vezesse.

Ugyanekkor indult meg oda éjszak felől a várostól csak egy orányira fekvő Makovicza várából Rákóczy Ferenc fejedelem, számos vendégeivel egy fényes lovas csapat s az ónodi zászlóalj kíséretében. A menetet egy gazdagon aranyozott, szép hintó követte, melyet ezüsttel kiveret veres bársony hámba fogott s kékre festett sörényű s farkú pompás hat almásszürke vont a menyasszony számára.

Midőn a fejedelem a város közelébe érkezett, Zrínyi Péter a menyasszonynyal és kíséretével elejébe ment s a város éjszakai kapuja előtt elterülő mezőn üdvözlé egymást a jegyes pár s a násznép két felekezete. Majd a városi tanács meghívására, mindnyájan a városba vonútlak, hol számukra a tanácsházban disztrakoma készítetett. Ennek folytában a polgárság egy szép mivű serleggel kedveskedett a menyasszonynak nász ajándokul.

A reggeli elköltése után az összes násznép számos városi polgárral megsaporodva Makovicza várába indula. A menyasszony Veronika- Aurora hugával a számukra késztett aranyos hintóba ült, melynek ajtai mellett kétfelől Széchy és Zichy urfiak lovaglának. A főpapokon kívül a többi násznép, maga a vőlegény s az örömapa is lóháton kísérték a kocsikat.

Igy haladt a násznép vig zene mellett egész Hosszúrétig, hol a falu mellett elterülő sik mezőn a menet megállapodék s a kor szokása szerint versenyfutást rögtönö-

zött. Első díjúl, mint minden menyegzőnél, egy ékes koszorú lön kitűzve, melylyel a nyertes a menyasszonynak szokott kedveskedni. Rákóczy azt minden áron elnyerni óhajtván, öt nemes lovat futtatott Zrínyi Péter egy török lova ellenében. Győztes csakugyan a fejedelem Egyptom nevű török lova lett, melyen Kún Kelemen úrfi ült. A második díjat egy vég skarlát posztót, maga Zrínyi Péter nyerte el egy török lován, bár a célnál, de minden veszélyes következmények nélkül elesett. A többi díjak a Munkácson folytatandó versenyre tartattak fenn.

E kedvtöltés után Makovicza várába felrobogván, a menyegzőhöz készült a násznép. Az esketést hat óratájban, a várkapornában Szelepcsényi érsek-primás vitte végbe. Ezt követte az ajándokok bemutatása a menyasszonynak és utóbb vig lakoma és tánc, melyben még maga Zrínyi Péter is résztvett Pethő Zsigmondnéval. A vigkedvű násznép csak hajnalban oszladozék nyugalomra.

Ilyen volt Zrínyi Ilona lakodalma.

III.

Ilonának szerencsáját sokan irigyelték, mivel magas állású, gazdag férfiú neje lett. De Ilona azon nők közé tartozott, kiknek főboldogságát a szerelem képezi. A rang, a gazdagság megvolt; 27 főember-szolga, 22 étekfogó, 15 bejáró, 7 pohárnok, 8 asztalnok, 2 ajtónálló, 6 csatlós, 4 trombitás, 12 lovász, s mintegy 50 másféle szolga s 500 fegyveres ember állott szolgálatjára, kiknek a fejedelem évenként 65,000 frintot fizetett: de mindez nem pótolta ki szívének azon ürességét, melyet férjének közel s távollétében egyaránt érezett.

Rákóczy maga mindig gyöngéd szeretetet tanúsított iránta s igyekezett őt mindenképen kibékíteni sorsával; de Ilona — bár e gyöngédséget sokra becsülte, s illő tisztelettel és női hűséggel viszonzotta, nem látta benne azt a férfiút, kinek eszményképe lebegett szemei előtt, ki az ő lelkét szerelemre bírta volna gyulasztani.

Igy élt Ilona férjével békében, de nem

szeretetben egész 1670-ig, tehát négy évig, mely idő alatt született első fia György. De az anyai örömek nem sokáig boldogították őt, mert elsőszülött fia néhány nap múlva megszűnt élni. Ezentúl fogva iszonyú csapások érték őt s az egész családot. Az ország szomorú helyzete cselekvésre ösztönözte a hazafiakat, s e cselekvésnek áldozatául esett többekkel együtt Zrínyi Péter is.

Hogy Ilona további sorsának elbeszélése világosabb legyen, kénytelen vagyok egypár szóval vázolni az akkori politikai viszonyokat is.

IV.

Ilona ipjának II. Rákóczy Györgynek fejedelemsége óta a török pusztítások ismét megújultak Magyarországon. Városok, falvak hamvasztattak el, a lakosok zsaroltattak és török rabságra hurcoltattak. Ily körülmények között igen természetes, hogy a hazafiak úgy mint a király is, azon voltak, hogy minél hamarább szabaduljanak a török dúlásoktól. Mindenfelül gyűltek a vité-

zek a török elleni táborba. Megjelentek ott a Zrínyiek is. Sz. Gotthardnál volt az eldöntő ütközet, melyben a török tönkre veretett, úgy hogy csak egy kis erőmegfeszítésre volt szükség, hogy Magyarországból végképen kiveressék. De ez nem történt meg. Sőt a német hadvezér üldözés helyett húsz évi békét kötött a törökkel Vasváron, a nélkül, hogy a magyarokat, kik vérüket ontották, csak egy szóval kérdezték volna, hogy a béke megköttesse-e?

Ebből nagy elégtelenség támadt, s az ország legelőkelőbb férfiai Wesselényi nádorral, — Széchy Mária férjével — arról kezdtek gondolkodni, mint lehetne az ország kárán működő kormányt más útra téríteni.

Ez éppen akkor történt, mikor Zrínyi Ilona eljegyeztetett Rákóczynak, s az eljegyzésre összegyűlt urak az ország szomorú helyzetéről is tanácskoztak. Az elégtellenek fejei ezek voltak: Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Péter Ilona atyja, Zrínyi Miklós, Ilona nagybátyja, Rákóczy Fe-

rencz, Ilona férje, Frangepán Ferencz, Ilona anyai nagybátyja, Nádasdy Ferencz, Tattenbach stb. Ezen férfiak abban állapodtak meg, hogy az országban pártot alakítanak, haderőt gyűjtenek, az erdélyieket és a törököt segítségül hívják, s ha ott kedvező választ nyernek, követség által kéri meg Lipót királyt, tartsa meg azt, amit királylyá koronáztatása alkalmával ígért; a magyar ügyeket ne tárgyalassa a magyarok ellenségei által, vitesse ki az idegen zsoldosokat Magyarországból, adja a tisztséget a magyaroknak is; és csak azután, ha a király a nemzet jogos és igazságos kérelmét meg nem hallgatná, fognak nyúlni fegyverhez, hogy II. Endre törvénye szerint szabadságaikat megvédelmezzék. De elhatározták azt is, hogy a király személye és méltósága tiszteletben tartassék.

Ez volt a már fentebb említett Wesselényi féle összeesküvés. Wesselényinek közbejött halála után az összeesküvés más irányt vett, feje Zrínyi Péter és ennek veje Rákóczy F. maradt.

De az összeesküvés, melybe Ilona is be volt avatva, elárultatott s a résztvettek iszonyúan lakoltak. Ilona eddig büszke volt arra, hogy a bécsi udvar kényuralmát az ő legközelebbi rokonai fogják megtörni; de most egyszerre a legborzasztóbb események szomorították el lelkét. Az összeesküvésben részt vett atyját Zrínyi Pétert s nagybátyját Frangepán Ferencet Bécs-Ujhelyen idegen bírák és törvények által halálra ítélték, s a bakó által kivégezték; anyját, hugát is Grácba fogságba hurcolták, javaikat elkobozták. Hát Ilona férjével mi történt? Az szerencsésen megszabadúlt.

Hogy ezt megérthessük, tudni kell azt is, hogy ugyan ezen időben kezdődött meg újra a protestantismus irtása a legemberietlenebb módon és hogy a jezsuiták akkor élték arany korukat Magyarországon. Mindaz, ki a protestansok üldözésére segédkezet nyújtott, királyi kedvezményekben részesült. Ilyen volt pedig Rákóczy F. anyja is, a vakbuzgó Báthori Zsófia, ki a jezsuiták segítségével kieszközölte a bécsi kor-

mánynál, hogy fia szabadon bocsáttassék. Büntetésül minden váraiba — kivéve Munkácsot és Ecsedet — német őrséget kellett fogadnia s 400,000 tallért fizetnie.

E roppant összeg lefizetése nagyon csökkentette a fejedelmi udvar fényét. Ilona maga is odaadta jegyajándokát, mintegy 28,000 tallért. De mindez nem bántotta őt annyira, mint azon iszonyú kegyetlenség, melylyel családját sujtották. Anyja a börtönben megőrült; huga apácává kényszerítettett, öcsöcse pedig a legnagyobb nyomorban sinlődött.

V.

Az említett politikai katasztrófából következtetett súlyos csapásokat Ilona nemesen viselte. Vallásos megnyugvással tűrte végzetét. Ő sokkal hazafiasabb irányban volt nevelve s az országban történő események folytán sokkal erősebben meggyőződve, semhogynem érezte volna, miszerint atyja és a vele elítéltek a haza szabadságának vértanuiként haltak meg. Tudta, hogy kivégeztetésük a bécsi kormány bosszuálló

erőszakos tette volt, melylyel az egész nemzetet akarták sujtani; s remélhette, hogy azoknak vére termékenyítőleg fog hatni a jobblelkű hazafiak keblére. Mint nő nem tehetett semmit, s azon fátyollal, melylyel atyjának és nagybátyjának kivégeztetését, s anyjának megőrülését és szomorú halálát, öcscse börtönben sinlődését és huga apácaságát gyászolta, beborította a haza szerencsétlen sorsa feletti fájdalmát is.

Ezen gyászos időszakban 1672-ben született neki Juliánna leánya s négy évvel utóbb Ferenc fia. Ezen két gyermeknek szép fejlődése feledteté vele lassan az iszonyú multat; de csak kis időre, mert Ferenc fiának születése után néhány hónappal az özvegység gyásza ismét feltépte régi sebeit. Ugyanis férje halála után ő és gyermekei a kormány felügyelete alá helyeztettek. Lipót király ugyan elismerte őt gyermekeinek törvényes gyámjául, de azért nem igen bizott lelkületében. Most Ilona teljesen elhagyatva érezte magát. Rokonai többnyire a

sirban vagy a börtönben voltak már. Legközelebb állott hozzá férjének anyja, Báthory Zsófia, s így gyermekeivel együtt ehhez ment lakni Munkácsra. Azonban a két nő jelleme nagyon eltérő volt egymástól. Zsófia egy korlátolt eszű, a mellett önfejű és türelmetlen asszony volt, aki a magáétól eltérő minden nézetet kárhoztatott. Ezért üldözte birtokain a protestansokat; és pedig nem csupán a jobbágyokat, hanem különösen a lelkészeket, kiket családjáikkal együtt kihurcoltatott a falu végére s onnét hajduival kergetett tovább. Politikai tekintetben pedig bálványozta a bécsi kormányt, mely a protestantismus mellett az alkotmányt is tökéletesen megsemmisítette és zsoldos csapataival elárasztotta az országot. Ilona ellenben, bár szintén katolikus, türelmes volt a protestansok iránt; az ő vallásossága leginkább a felebaráti szeretetben s az Isten akaratján való megnyugvásban nyilatkozott. Politikai tekintetben pedig éppen nem volt hajlandó magasztalni azon kormányt, mely a haza

függetlenségének csorbitását — az ő családjának úgyszólván kiirtásával kezdette meg s melynek hatalmaskodásai miatt volt kénytelen leginkább napájához vonúlui. Ily ellentétes lelkületű két nő nem maradhatott sokáig együtt.

Ilona, ki sokat eltűrt Zsófiától, 1677-ben elhagyta Munkácsot s gyermekeivel együtt majd Regécen, majd Makovicán lakott. A kurucok és labancok dúlásai igen sok kárt és kellemetlenséget okoztak neki.

VI.

Ez alatt az ország állapota is folyvást súlyosabbá lett. A teljhatalommal felruházott császári helytartó és a jezsuiták szolgálatában álló zsoldos csapatok kibeszélhetlen nyomort árasztottak a nemzetre. A lakosság egy pillanatig sem volt biztos a bántalmaztatástól és zsaroltatástól. Nem volt törvény, mely a népnek védelmet nyújtott volna, nem volt bíró, ki a bántalmazottnak igazságot szolgáltatott volna. A kormányzó önkényesen vetette ki az adót

s katonáival még önkényesebben hajtatta azt be s hogy mire fordította, azt senki sem kérdezhetette tőle, hiszen mindenki tapasztalhatta.

Ily körülmények között mi természetesebb annál, hogy a zaklatottak végre önvédelemről kezdtek gondoskodni és vezér után láttak. Ily vezért találtak a husz éves késmárki gróf Tököli Imrében, kinek atyja szintén be volt keverve a Zrínyi-Frangepán féle összeesküvésbe s aki maga is kénytelen volt menekülni. A szárnyaló hír szerint „ezen ifju nagy fiatalsága dacára testben lélekben példányképe volt volna egy hazája, vallása szabadságáért küzdő hősnek : testére szép, erőteljes, munka- s fáradságtűrő, harcban hatalmas; lelkére lángeszű, higgadt, megfontoló s amellettt bátor a vakmerőségig, a gyűléseken ékesszóló, tanácsban gyors, eszközeiben a súlyos körülmények közt kifogyhatlan“. A felvidéken aratott első diadalai után Magyarország szabadítójaként tűnt fel Tököli, kire az egész nemzet reménnyel tekintett.

VII.

Azonban senki sem viseltetett nagyobb érdekkal Tököli iránt, mint Rákóczy Ferencnek ifju özvegye, Zrínyi Ilona. Neki úgy tűnt fel az ifju gróf, mint lánykori ábrándjainak valósitott eszményképe. Érezte, hogy benne találta fel a férfiút, kinek élni a legnagyobb boldogságnak tartotta volna. Sokáig csak titokban táplálta szívében az első szerelem szenvedélyét, mely némi kárpótlásul és vigasztalásul szolgált neki a szenvedett veszteségekért. De midőn észre vette, hogy az ifjú hős hasonlóképen hevül iránta, egész őszinteséggel vallotta magát boldognak mások előtt is.

Hogy hol és mikor találkozott először Tökölivel, arról a történelem — adatok hiányában — hallgat. Annyi azonban bizonyos, hogy 1678-ban már el voltak egymásnak jegyezve.

De a házasság előtt nagy akadályok merültek fel.

Mindenek előtt nagy akadályul szolgált maga a háború, a folyton tartó csatározá-

sok, melyek által a főurak várai mindig rettetgetve valának s melyek Tökölinek egész munkásságát igénybe vették. Nagy akadályokat gördített a házasság elébe maga Báthori Zsófia is, aki rettegett azon gondolattól, hogy unokái egy protestans evangélikus hitű apa gondjai alatt neveltessenek, aki azonfelül még az általa gyűlölt kurucoknak is vezére. Harmadik akadály volt a bécsi kormány, mely egyáltalában nem akarta megengedni, hogy a gazdag Rákóczy háznak birtokai Tököli kezére jussanak s ezáltal a felkelő magyarok és protestansok megerősödjenek. Mindezek igen nagy nehézségek voltak, miknek legyőzése igen sok bajjal járt.

De Ilona erélye és ügyessége mindezeket legyőzte.

Az első akadály nem szűnt meg egészen a mennyiben a háború tovább folyt, mig nem Lipót császár, megtudván, hogy Tököli pártja a töröktől hatalmas segílyt nyert, 1681. apr. végére országgyűlést hirdetett, oly célból, hogy a béke helyreállit-

tassék. Azalatt Ilona folyvást zaklattatott a császári tábornokok által, hogy váraiba, különösen Munkácsba, császári őrséget fogadjon. De Ilona semmiféle idegen őrséget nem volt hajlandó befogadni, s ezért Széchényi érsek közbenjárásához folyamodott, hogy ez ellenkezését az udvarnál mentse ki.

A második akadály elhárította az Isten amennyiben Báthori Zsófia 1680. június 14-kén meghalt. De udvari papja, Kis Imre jezsuita, sok bajt okozott Ilonának, amennyiben hamis végrendeletet készített és mutatott fel Bécsben, mely szerint gyermekei nagyon meg voltak rövidítve.

A harmadik akadály mindvégig megmaradt; sőt azt lehet mondani, hogy az Ilonának egész haláláig legtöbb keserőséget okozott. A bécsi kormány ugyanis egészen fel tudta használni Ilonának Tökölivel való viszonyát arra, hogy Tökölit Ilona szerelme által rábirja pártjának cserbenhagyására. Midőn Tököli azt kérte az udvartól, hogy Ilona házasságát ne akadályozza, a legnagyobb előzékenységgel találkozott,

amennyiben azt válaszolták neki, hogy az udvar a legnagyobb készséggel fog e házasságba egyezni — de csak azon feltétel alatt, ha ő felségének hűséget esküszik.

Tökölire nézve ez nagy megpróbáltatás volt. De ő hazája ügyét nem akarta szerelmének feláldozni; s bár hajlandó volt a békekötésre, ily feltételek alatt nem fogadta el az ajánlatot. Nem ismerte el az országgyűlés határozatait sem, amiért a háború tovább folyt.

Ilona helyzete ezalatt szintén igen kényes volt; mert egyrésztől nem akart a császár beleegyezése nélkül férjhez menni, mivel akkor gyermekeinek javait tette volna kockára; másrésztől pedig őszintén óhajtott a házasságot s Tököli jellemének tisztán maradását. Azért közbenjáró szerepet kezdett játszani a kormány és Tököli között. Levelezett Széchényi primással, Caprara tábornokkal és Saponara ezredessel, s leveleiben mindig a császár iránti hűségét fejezte ki különösen.

Tököli, hogy Ilonával találkozassék s

házassági ügyeit némileg rendezhesse, fegyverszünetet kötött.

Hogy mit végzett Ilonával, azt itt nem beszélem el, hanem rövidség okáért előadom azt, hogy mint beszéltette el e találkozásnak házasságra vonatkozó részét Ilona az állami kancellár Kolonics előtt. Ebből a nyájas olvasó észre fogja venni, hogy szavai-ban mi a tény, mi a költemény. Elmondatá mindenekelőtt azt, hogy mily régóta sürgette már Tököli a vele való találkozást; és mivel ő mindig azt válaszolta neki, hogy ő felsége híre és akaratja nélkül semmit sem cselekszik, Tököli már meg is neheztelt rá és azt izente, hogy ám lássa mit cselekszik, ő az oka, hogy a béke helyre nem állittatik, ő ad számot Istennek, mert sokat árt mind a hazának, mind gyermekeinek s még nagyobb háboruságoknak lesz okozója, ha vele találkozni tovább is vonakodnék. Ő tehát t. i. Ilona, mindezt nem vehette lelkére s vele végre találkozott Sz. Miklóson. Elmondatá továbbá Tököli ígéreteit a béke iránt, ha neki házastársul hozzá men-

nie megengedtetik. Nem hallgatá el, hogy a török az erdélyi fejedelemség megadásával, a francia király segélypénzzel biztatja a háború folytatására; Tököli azonban mindent kész visszautasítani, ha „a hazában megtelepedhetnék és istenes házastársat találhatna magának“. Ne magyarázzák tehát félre Tökölivel való találkozását. Ő élete fogytaig ő felsége kegyelmességébe ajánlja magát s neveletlen árváit. Mindezt csak azért kívánta tudtára adni a kormánynak, hogy a jövőben felmerülhető bajok miatt őt ne vádolhassa senki — mert „készebbek volnánk — veti hozzá a maga részrehajlatlanságának bizonyosságául — készebbek volnánk egy óráig nem élnünk, hogysen mint ő felsége ellen, a magyar hazának legkisebb romlására ügyekeznenk“. ¹⁾

Ebből láthatjuk mily nehéz szerepe volt Ilonának.

Végre három évi utánjárásra kieszközölte Ilona a kormány engedélyét s egybe-

¹⁾ Közli Horváth M. Zrínyi Ilona. 50. l.

kelt Tökölivel. Szükségtelen mondanom, hogy Ilona második házasságában a legboldogabb nőnek érezte magát. De e boldogsága, melyet egy év múlva született fiának halála zavart meg legelőször, nem tartott soká. Férje, kit a török szultán Felső-Magyarország királyává, fejedelmévé nevezett ki, az országos sérelmek miatt ismét kardot kötött s elhagyva családi tűzhelyét újra a csaták zajába repült.

VIII.

Hogy Ilona további sorsa világosabbá legyen, kénytelen vagyok egy kissé megint az ország állapotára, illetőleg a régen folyt háború folytatására irányozni a szives olvasó figyelmét; mert Ilona szenvedései szoros összefüggésben állanak az ország szenvedéseivel.

Mióta Tököli szorosabb szövetségre lépett a törökkel, azóta — úgy látszik — végképen elborult az ő szerencséjének csilaga.

Kara Musztafa töröknagyvezér 1683-ban

roppant hadsereggel indult Magyarország felé, hogy Tökölivel egyenesen Bécs ostromára menjen. A veszély nagy volt, s a császári család menekült. De a végveszély pillanatában megharsantak a segítségre jövő Szobieszky János lengyel király harci tárogatói, s az ostromlók visszaverettek. Az erre föllelkesült hadak mindenütt visszanyomták a törököt s felszabadíták Győrt, Esztergomot, Vácot, Pestet, Ónodot, Kassát, Egert, Szolnokot, Szarvast, Budát és más várakat.

Ilona, kinek magánviszonyaira minden visszafoglalt város egy-egy új csapás jelentésével birt, ezalatt majd Patakon, Regécen, majd Munkácson tartózkodott s gyermekeinek nevelésével foglalkozott. Férjétől csak ritkán kapott tudósítást s többnyire magányban töltötte szomorú napjait. „Megvallom — írja egy 1685-ben, Tokajból kelt levelében — nem gondoltam volna, oly szerencsétlen legyek, Kegyelmed nélkül töltsem sirással az áldott ünnepeket (pünköszt), de minthogy Isten ő sz. felségének és Ke-

gyelmednek úgy tetszett, legyen úgy minden De kérem, édes szívem legalább gyakortább tudósítson maga egészsége és hun léte felől“.

Azonban legszebben tükrözi vissza Ilo-nának ekkori sorsát és nemes gondolkodás-módját azon levele, melyet férjének válaszul írt, s melyet régi magyarságánál fogva is érdekesnek tartok arra, hogy legalább részben közöljem. „Szinte induló félben voltam — úgy mond — Szerencs felé, mikor érkezett Nádasdyné asszonyom (Tököli nénje) s hozta kegyelmed szombaton este kelt levelét és újabb parancsolatját. És minthogy későn érkeztek a Nagy Albert katonái, azon mult már mai indulásom Szerencs felé. Most pedig igen jól esett, hogy itt helyben ért kegyelmed azon parancsolatja; és ha szintén indultam volna, én holnap Regécbe mentem volna, s onnét vittem volna végbe így is kegyelmed parancsolatját. — Édes szívem, gondolja meg Kegyelmed azt, hogy ha engemet kegyelmedtől elvonhatnának, nem lenne nagyobb

örömök és bizonyosabb veszedelme Kegyelmednek, kitől Isten oltalmazzon. Mert tudják, hogy kegyelmed azon helyet nem hagyná igaz és hiv emberek nélkül, és így Kegyelmedtől elrekedném azokkal együtt, kitől Isten oltalmazzon. Én miattam . . . distrac-tiót tennének Kegyelmednek, édes szívem, és akkor volna, az kitől félttem eleitől fogvást. Az én Istenem énnekem ne adja azt érnem, hogy én az én édes uram nélkül akárminemű bátorságos várban vagy helyben megmaradásomat lelhetném. Én azt nem kívánom; hanem vagy élet, vagy halál: semminemű félelem vagy nyomorúság engemet Kegyelmedtől el nem rekeszt. Csak épen Kegyelmed el ne hagyjon, én, ha gyalog is, kész vagyok elmenni, valahun hallom Kegyelmedet lenni. Vajki nagy dolog minden időben az igaz szeretet. És így, édes szívem uram, ha jól leszen dolgunk, együtt vigadjunk; ha pediglen akkor minemű ellenkező dolgunk leszen, egymást vigasztaljuk és együtt legyünk; mint Isten akarja együtt viseljük a keresztet. Vajki

jó az Isten, roszból is jót ad, és ami rossz és nehéznek látszik, jónkra fordítja. És ha most ellenkező dolgokkal Isten próbál is bennünket: ha jót veszünk tőle, mért nem vehetnénk azt is, az mi nekünk ellenkezőnek látszik lenni? Szabad az Isten királyokkal és minden alkotmányokkal. Bizony nem sokára megvigasztal az Isten mindnyájunkat az áldott békességgel". (Horváth M. Zrínyi Ilona 62. l.)

De bizony a béke iránt kifejezett reménye nem ment teljesedésbe. A háború tovább folyt. Sőt a baj még szaporodott az által, hogy a török basák Tököli ellen titkos fondorlatokat kezdtek szőni, őt mondván eddigi veszteségeik okozójául. Tököli korán értesült e fondorlatokról s hogy a szultán gyanuját elhárítsa magától, mostoha fiát a nyolc éves Rákóczy Ferencet akarta zálogul adni Kosztantinápolyba. E végre Munkácsra ment nejéhez, hogy vele e tárgyban értekezék.

Ilona felfogta férje válságos helyzetét. Iránta való szerelme egy pillanatra erőt

vett anyai szívéen s beleegyezett, hogy fia Konstantinápolyba vitessék. De közbejött egy éjszaka. Fia jövőjére gondolva fölérredt lelkében az anyai aggodalom érzete. Hogyan? idegen nép közé bocsássa gyermekét? Idegen kezekre bizza ápolását és neveltetését, akinek álmai fölött itthon is annyiszor szorongva örködött? Aztán ki tudja, mi történhetik még e válságos időben! Nem lenne-e örökre elszakítva gyermekétől? E gondolatok erőt vettek lelkén s ö könnyeivel más nap rávette férjét, hogy ne vigye el Konstantinápolyba a kis Ferencet.

Tököli elhagyta Munkácsot s pár hét múlva az ellene szót fondorlatok következtében, csupa gyanuból elfogatott. Ilona, ki tisztában volt férje ártatlanságával, nem rendült meg e hír hallatára, sőt Istenben vetett bizalommal így szólott: „Nagy az Isten, uram még megszabadúl, elébb mintsem hinnék“. Sejtelve rövid idő múlva csakugyan beteljesedett.

IX.

A török sokat ártott magának Tököli elfogatásával, mert e miatt sokan átpártoltak Lipót hűségére. A felvidéki várak közül már csak Munkács vára dacolt a császári hadakkal, melyet Ilonakét évnél tovább hősileg védelmezett.

E vár ostrománál minden történetíró Ilona hősiességét, férfias bátorságát dicsőíti; de úgy látszik, mint nő, még sokkal magasabban áll. Gyönyörködjenek mások kis kardjában, aranyos páncéljában, kócsagtollas kalpagjában és paripájában; én sokkal nagyobbnak és kedvesebbnek találom öt gyermekei körében, mint anyát. Sajnos, hogy a zajos időszak miatt kevés oly adattal rendelkezünk, melyek családi életét ábrázolnák, annál becsesebb tehát azon családi ünnepély, melyet Thaly Kálmán jeles történetbuvárunk hozott napfényre s melynek közlését nem tagadhatom meg a nyájas olvasótól.

Mialatt a császári had már egy év óta

hiába ostromolta a várat, 1686. máj. 22-kén nagy örömnép volt a munkácsi várban. Zrínyi Ilonának névnapja volt! Az üdvözlő követségek egymást érték, boldogságot és szerencsét kívánva úrnőjüknek e gyászos viharos időkben. Ilona szívélyesen megköszönte a megemlékezést. Egyszer csak elő áll két szép gyermeke, és a gyermeki szeretet hangján versben köszönték fel a jó édes anyát. Először a kilenc éves Ferenc kezdé el egyszerű, de jellemző versét ekképen:

Pallas bölcsességnek szép Istenasszonya,
Téged követőknek igaz oktatója:
Nyelvünk kerekinek, kérünk, megoldója
Feltett szándékinknak légy igazgatója!

Mert nincs nyugodalma mi csekély elménknek,
Fájdalmi, nyilai ujitják szívünket:
A hálaadásra ez nap ösztönöznek —
Mai szent innepre úgy emlékeztetnek.

Dicső Szent-Ilona ünnepének napja,
Romlott természetnek erős ércbástyája,
Megbágyadt elménknek biztató istápja —
Isten dicsőségét keresők példája!

Mert nem szánta kincsét: hogy Istennek tessék,
 Szent keresztnek fáját csak feltaláltassék,
 Azzal egész világ megörvendeztessék,
 Föld sötét gyomrából napfényre vitessék.

Szent Ilona által békesség zászlója
 Ma taláztatott fel éltünk megadója,
 Lelkünk örömiire szent keresztnek fája,
 Ádám esetinek életrehozója.

Gonosz Lucifernek ez volt megrontója,
 Halál mirigyinek lelki orvoslója,
 Vétkekkel megterhelt lelki biztatója,
 Sanyarú inségtől megszabadítója.

Áldott ez mai nap és szerencsés óra,
 Áldott boldogsággal teljes Szent-Ilona,
 Hogy lelkünk általa virradott ily jóra, —
 Szent Ilona által jutánk boldogságra.

— De megdobbant szívem, hogy juta eszemben
 Kegyelmes asszonyunk forogván elménkben,
 Kivel mult napokban valánk nagy inségben:
 És mégis maradtunk Isten kegyelmében.

Két pellikán-fiát szárnyival fedezte,
 Szempillantás nem volt: szemeivel nézte,
 Hogy vagy egyikének ne legyen eleste,
 Kevesség távozván: azonnal kereste.

Munkács-Betulia mint mondasz ezekre?
 Vitéz sok lakosi szóltok mindenekre,
 Hogy Isten tartotta sok szerencsétekre,
 Ilona nem Judit ment az ellenségre!

Inség bilincseit kerülő magyarság;
 Egy Munkács várában szorult az szabadság,
 Kit egy Zrínyi-szívő tartott meg asszonyság, —
 Hol vagy s hálát nem adsz az egész magyarság?

Azután a 13 éves Julianna felelt következőleg:

Én, szerető öcsém! bátran elkövetem
 Kéréseid, intésed ebben meg nem vetem;
 Ámbár, mint kellenék: úgy nem követhetem,
 De szivből cselekszem, mint végben vihetem.

Oh áldott szereteti fiaknak szülőkhez,
 Ki mézeket meggyőz anyák gyermekéhez,
 Szive vigadozhat, ki járulhat ehhez, —
 Mert az által céloz az boldog élethez.

Azért kegyességgel teljes szabadítónk,
 Minden inséginkban egyedől vigyázónk,
 Ez nagyságod kegyelmet legyőnk hálaadók;
 Nem tudhatjuk módját, vagyunk tudatlanok.

Mindazáltal mégis hallja szavainkot,
Szívből óhajtozó mi kívánságinkot,
Mutatván ezzel is fiúi voltunkot:
Vegye nagy kedvesen ez ajándékinkot!

Éltének folyama, mint tengernek légyen,
Földnek bő zsirjával itt a földön éljen,
Semmi szerencséje balútra ne térjen,
Szent patronájával egyben bő részt végyen.

Szent-Ilona napját számosan érhessen,
Fiúi készséget soká szemlélhessen,
Isten szent áldását mindenben vehessen —
Szép nemzetünk hírét égig emelhessen. —

Szíve minden bújja, örömnök árjára
Fordúljon, hajoljon boldogulására,
Egy szép fényt mutasson vidámulására, —
Még ellenségi is szolgáljon javára!

Ez kívánságinkat nagyságodnak ajánlunk,
Szent-Ilona napján szívből praezentáljunk;
Gyarló ajándékunk, magonk is megválljunk:
De szív tárházából mi ezeket adjunk!

Esedezvén azon: hogy szokott kegyelme
Ne szönjen meg rajtunk anyai szerelme,
Cimeres két szárnya: életnök védelme,
Szép Munkács-vár legyen segedelme!

Csekély ajándékért bocsánatot kérjünk:
 Szívünk óhajtásit fontolja meg nekünk,
 Kiknek szeretetiben végződjék életünk,
 És hogy kegyelmében holtunk napig éljünk.

Isten hallgasd tehát ez kívánságinkot,
 Hallgasd az egekből mi sóhajtásinkot:
 Boldogíts(d) e földön mi édes anyánkot! . . .
 Lábához e szókkal hajoljunk magunkot.

Ilonát annyira meghatotta e jelenet, hogy könyek gördültek le arcán, s mind a két gyermekét csókokkal halmozva szorítá keblére, és a két verset saját kezével írta le magának emlékül; végül e szavakat irván gyermekeinek jóságáról: „Isten soha ne adjon anyának jobb gyermekeket, mint ezek még eddig az ideig voltak, mert soha nem tapasztaltam bennök egyebet igaz szeretetnél és engedelmességnél hozzám, semminemű változásokban; abban leginkább gyönyörködtem. Egymáshoz igaz atyafi szeretettel voltak; ha tovább is hozzám és az én édes Uramhoz abban megmaradnak: vesznek jutalmat mi tőlünk, az

Istentől áldást, s adnak jó példát a világ fiainak“. (Vasárn. Ujság. 1865. 335. l.)

Ilonának gyermekeihez való ragaszkodása nem volt titok a Munkács bevételére kiküldött császári hadvezérek előtt. Ezek felszólításaikban nem mulasztották leggyengébb oldaláról ostromolni, figyelmeztetvén őt gyermekei iránti kötelességére. Karaffa utolsó felszólításában azt írta neki, hogy felhagyván az ellentállással, bizza hanyatló szerencsáját a császár kegyelmére, *nehogy gyermekeinek, a fényes Rákóczyház utolsó sarjainak inkább mostohája, mint anyja legyen.* S valóban Ilona nem csekély lelki küzdelmet állott ki, midőn gyermekeinek java és férje iránti hűsége harcra kelt szívében.

Midőn hiteles tudósításokból azt látta, hogy férjének ügye veszve van, sőt maga Tököli is tanácsosabbnak tartja a vár feladását, midőn kénytelen volt tapasztalni, hogy a várórség legfőbb emberei, férje egyik titkos levele következtében lázongani kezdenek: akkor megtört lélekkel s könnyes

szemekkel irta alá a vár feladásának feltételeit, e szavakra fakadván ki fájdalmában: „Hát annyira jutottam, hogy szívem uramnak kárhoztatását énmagamnak kell aláírnom!“ A feltételek főpontjai ezek valának: A várbelieknek, ha a császárnak hűséget esküdnek, teljes bűnbocsánat biztosittatik. A fejedelemasszony Bécsben teljes szabadságban fog lakni, de a császár engedelme nélkül onnan nem távozhatik. Minden ingó s ingatlan javak, melyek az árvák örökségéhez tartoznak, vissza fognak adatni; de Munkács és Sz. Miklós ügye a király által fog eldöntetni. A fejedelemasszony jegy- és nászjavait visszakapja, de az árvák javait a királyi biztosoknak adja át, mert azok főgondnoksága ezentúl magát ő felségét illeti, ki azt tetszése szerint ruházzandja valakire. Ellenben Tököli ingóságai elkoboztatnak, kinek mint kegyelemvesztett lázadónak, a vár feladását sem szabad tudtára adni stb.

Ezen feltételek értelmében Ilona fejedelmi rangjához illő fegyeres kísérettel

ment gyermekeivel együtt Bécsbe, hol új fájdalommas jelenet várt rá. Ugyanis a mint Bécsbe érkezett, Kollonics bibornok érsek megjelent nála s kijelenté, hogy ő a császári fenség általa Rákóczy árvák gyámjává van kinevezve, ennél fogva a gyermekeket magához veszi. És minthogy a gyermekeknek lelki üdvé különösen szívében fekszik, azért Ferencet a jezsuita atyák, Juliankát pedig az Orsolya szűzek gondjaira fogja bízni. Ilona, ki a várfeladásakor másképen értette a gyámságot, hivatkozott anyai jogára, azután kérte Kollonicsot, hogy legalább környezetében hagyják gyermekeit. De mindez nem használt. Könyörgésének csak annyi eredménye lett, miszerint ő is az Orsolyakolostor épületébe mehessen, hogy legalább egy fedél alatt legyen serdülő leányával. A tizenegy éves Ferencet előbb a prágai, utóbb a neuhausi jezsuita páterekhez vitték, akik nem is mulasztottak el semmit, hogy elfojtsák benne mindazon érzelmeket, melyek őt anyjához és dicső rokonainak emlékéhez vonzották. Hogy a jezsuiták átkos

elvei mennyire hatottak Rákóczy Ferenc lelkére, és hogy későbbben minő fényes szerepet játszott e férfiú Magyarország történelmében, a nyájas olvasó bizonyára igen jól tudja. Ezt tehát mellőzve, csak Ilona sorsát beszélem tovább.

X.

Ilona négy évet töltött a zárda falai között, míg leánya Aspermonti gr. Gobert Ferdinand osztrák tábornokhoz nőül ment. Bécsből azonban még ekkor sem volt szabad távoznia, s talán nem is távozhatott volna el soha, ha a szerencse az zernyesti ütközet folytán Tököli kezébe nem juttatja a császár két kedves emberét t. i. Heissler tábornokot és Dória ezredest. E körülményt Tököli, ki időközben Erdély fejedelmévé választatta volt magát, arra használta fel, hogy nejét kiszabadítsa. A bécsi kormány nagy összegeket ígért neki a drága foglyokért; de ő csak neje szabadon bocsáttatásáért akarta őket kicserélni. Tökölit azzal akarták még jobban sujtani, hogy nejéről

semmit sem volt szabad tudnia; ezért ősem engedte meg foglyainak, hogy családjaikat tudósíthassák. „Ha azt akarják — írja Tököli Ilonának — hogy Heisslernek az írást s az emberek járását megengedjük, nyerjenek neked is engedelmet az udvarnál, hogy állapotodról írhasz és emberedet hozzá-m küldhesd, ki által én is izenhessek. Egyébiránt is ő felsége assecuratiója által jöttél ki Munkácsból és nem is tartathatnál másként is azokhoz hasonlónak, kiket fegyverem utján és harcon adott Isten kezembe. Magadat te ne emészd, bizzál Istenben légy jó reményben, visel Isten s én is gondot reád“.

S valóban úgy lett. Hosszas alkudozás után Tököli csakugyan kiváltotta őt. Ilona, mihelyest tudtára adatott, hogy szabadon mehet férjéhez, még azért könyörgött a kormánynál, hogy Ferenc fiát is magával vihesse. De megtagadtatott tőle. Mikor gyermekeitől búcsúzott, nem tudta, hogy örökre búcsúzik tőlök. Szívében most is — mint annyiszor — fájdalommal vegyült az

öröm. Örült, hogy ismét szabadon felkeresheti férjét, kit már két hosszú és viszontagságteljes év óta nem látott, és fájt neki, hogy ezzel ismét gyermekeitől kell elszakadnia. De hiába, ez volt az ő végzete. 1692-ben, január második felében dacolva a tél kellemetlenségével, a császári had fedezete alatt megindult Magyarország felé. Itt rendelkezvén vagyonáról, tavasszal férjéhez sietett, aki Erdélyből való kiszorítására óta Törökországban lakott.

Tököli, mihelyt tudósítottott Ilona jötéről Sándor Gáspár, Petróczy István, Madács Péter, Horváth Ferenc urak s egy lovascsapat kíséretében Uj-Palánkig ment eléje. A viszontlátás pillanata (máj. 13-kán) valóban megható volt. Tököli a tábori élet sanyaruságai folytán nagyon megváltozott. Az egykori deli ifjú most testben lélekben megtörtnek látszott, úgy hogy Ilona, kinek szemei örömkönyeket sirtak, alig birta őt felismerni az eléje jövő szakálas urak között.

Ezen érzékeny találkozás után Ilona ágyu durrogás közt vonult férjével Pas-

sarovicba, holl kellő kényelméről eleve gondoskodva volt. Itt két évet töltött, mi alatt gyakran vett részt a vadászatokban s hol egyik, hol másik főúr téli mulatságai-ban. Ő maga is rendelt a farsangon át néhány mulatságot, hogy férjét, ki már köszvénybajban szenvedett, kissé felvidítsa. Azonban mindezek csak erőltetett mulat-ságok voltak. Ilonának élete hasonló volt egy későn átültetett üvegházi növényhez, mely ha a rásütött nap sugaraitól néha fel is elevenedik, folyvást hervad, míg végre végképen elpusztul. A török barátság na-gyon rideg volt. A bécsi kormány által lefoglalt javakat nem birta visszakapni, minek folytán sokszor segítséget is kellett szenvednie. Csakis az ő szenvedésekben ed-zett lelke volt képes az életvidorságot felköl-teni menekült társaiban s beteges férjében.

A zentai nagy ütközetben, melyben a török megveretett, Tököli is részt vett; a rákövetkezett békében kimondatott, hogy Tököli és társai minél tovább tartassanak a magyar határoktól. A konstantinápolyi

osztrák követ, Öttingen mindent elkövetett, hogy Tököli minél messzebre vitessék el honától s igen nagy örömét találta a nagyvezér azon rendeletében, mely szerint Tököli és neje lakául Kis-Ázsia Nikomédia nevű városkája jelöltetett ki.

Itt végeztetett be Ilona életdrámája.

Itteni életéről, mely hasonló volt a lenyugvó nap halvány fényéhez, elég részletes adatokat közöl Komáromy János Tököli titkárának naplója, melyből befejezésül a következőket kell átvennem.

Nikomédia a márvány tenger egy kis öble mellett nagy kiterjedésű város volt. Mellette mintegy két órányira egy igen kellemes völgy terült el, mely tarka virágokkal borított mezőivel, árnyas ligeteivel, pisztrángos patakjaival és gazdag gyümölcsfáival egy óriási diszkerthez hasonlított. Ide szeretett Ilona férjével együtt kísértálgatni; itt emlegették fel gyakran leviharzott magyarhoni küzdelmeiket, melyeknek folytatójául Ilonának jezsuiták által nevelt, de meg nem rontott fia

II. Rákóczy Ferenc épen ez időben lépett fel. A kedves völgyet, melyet Komáromy virágmezőnek nevez, Tököli megvette; s itt a természet bájai között keresett vigaszt reménytelen beteg szívének. Ilonának, mióta megtudta, hogy fia a német kormány által, mint felségsértő elfogatott és ugyanazon börtönbe záratott, melyből apját a vérpadra hurcolták, nem volt többé vig napja. Azt az örvendetes hírt ugyan még megérte, hogy fiának sikerült a börtönből kimene-
külnie, de bomladozó egészsége, illetőleg tüdővészes baja 1703-ban már az ágyhoz szegzé, melyből többé fel nem kelt soha. Férje szintén beteg volt.

Halála előtt néhány nappal a református Komáromy János imádkozott vele, s midőn már hangosan nem birt beszélni, e szavakat súgta hű embere fülébe: „Követem az én édes Uramat, hamit én vétettem ő Kegyelmének, én ő Kegyelméhez igaz voltam. Másokat is követek kicsinytől fogva nagyokig, nékem megbocsássanak, én is mindenkinek megbocsátok“.

Febr. 18-kán imádkozás után, reszkető kezeit az égre emelvén e szavakkal: „Uram a te kezeidbe ajánlom lelkemet!“ jobb létre szenderült. Épen 60 éves volt.

Komáromy Konstantinápoly Galata nevű külvárosában a jezsuiták templomában temettette el holt tetemeit, fehér márvány emlékoszlopot tévén sirja fölé s a templom falába az oltár mellé egy másik márvány táblát, melyre nagy aranyos betűkkel ez vala vésve: „Itt nyugszik munkái után a férfias lelkű asszony, nemének és századának dicsősége, méltóságos Zrínyi Ilona, a Zrínyi és Frangepán nemzetségek utolsó disze; Tököli, hajdan Rákóczy fejedelmek, mindkettejökhöz méltó neje; rangja által kitünő a horvátok, erdélyiek, magyarok és székelyek között; nagy tettei által még hiresebb az egész világon. A sors szesélyeit erős lélekkel tűrve nagy volt a jó, még nagyobb a bal szerencséiben. Hadi dicsőségét keresztyéni kegyességgel tetézve, erős lelkét visszaadta az urnak. Meghalt virágmezei birtokán, Bithyniának nicome-

diai öble mellett, a megváltás 1703-ik, életének 60-ik évében, febr. 18-án. Nyugodjék békében! Amen“.

Ime végig kísértük Zrínyi Ilona életpályáját főbb vonásaiban kezdettől végig, — a bölcsőtől egész a koporsóig.

Láttuk fényes, de szerencsétlen családját; láttuk az ő első házasságát, mely szerelem nélküli, de nyugodt és elég szerencsés volt; láttuk második házasságát, melyben a szerelem boldogságát elérte ugyan, de a politikai viszonyok miatt nem élvezhette nyugodtan; láttuk őt mint anyát gyermekei körében és azoktól elszakítva; láttuk, mint feleséget, férjétől távol gyászolni; láttuk, mint honleányt a munkácsi várat hősileg védelmezni és végre reménytelenül idegen földre vándorolni. És ő minden helyzetében türenek, nemesnek és erős lelkűnek bizonyította magát.

Nem akarunk bocsátkozni annak fejtegetésébe, hogy egy nő mikor tölti be legto-

kéletesebben magasztos hivatását; nem alkalmazzuk Zrínyi Ilonára a női eszménykép mértékét — erre nem is vagyunk hivatva —: hanem az olvasó ítéletére bizzuk eldöntését annak, hogy a vázolt viszonyok közt miben mutatta magát Zrínyi Ilona legnagyobbnak? — megfelelt-e és mennyiben hivatásának, akár mint nő, akár mint anya, akár mint honleány?

BETHLEN KATALIN.

10*

**Élete mások előtt példa és
világos tükör.**

Bod Péter.

BETHLEN KATALIN.

I.

Azon időben, midőn Zrínyi Ilona más világrészben tengette vigasz nélküli életét, midőn a török hatalom megtörésével Erdély függetlensége is megszűnt, született gróf Bethlen Katalin, a híres bethleni Bethlen család egyik méltó ivadéka — Bonyhán. Atyja gróf Bethlen Sámuel, kükküllőmegyei főispán s marosszéki főkapitány, anyja borsai Nagy Borbála volt.

Katalin neveltetése a II. Rákóczy Ferenc-féle forradalom zajos korszakára és az utána következett nemzeti süllyedés idejére esik, midőn a régi szokások és nemzeti erkölcsök helyébe idegen szokások és erkölcsök léptek.

Ugy látszott, mintha a magyar nemzet

megunta volna eredetiségét, nyelvét és önállóságát és mintha készakarva más nemzetté akart volna lenni. Mindaz, a mi az előtt egy évtizeddel általában szépnek, nemesnek és dicsőnek tartatott, most gúnytárgyául szolgált; nemzetiség, vallás, nyelv üres beszédformákká lettek. Csak egypár kivételes alak maradt hű nemzetéhez, a ki a gúnyolódást és az üldözést büszke öntudattal viselte, tudván, hogy bár későn, eljövend az idő, melyben minden jobbra fog változni.

Ezen iránynak okvetlenül leverőleg kellett hatnia a gondolkodó lelkekre. Minél mélyebben érezték az erkölcs súlyedését és ezzel arányban a bűnök terjedését, annál inkább vonultak el a világtól, magukba zárkoztak és a szemlélődés sivár mezején korlátlanul csapongtak el gondolataikkal; minek következtében nem egy csak a vallás eszméinek mérlegelésében kereste és találta gyönyörűségét. Ilyen a világtól elvonult s túlnyomólag vallásos kedély volt gr. Bethlen Katalin.

Atyját még a forradalom ideje alatt veszíté el 1708-ban, s így alig nyolc éves korában árvaságra jutván, egyedül édes anyja gondjai alatt élt. Ezen állapot nem sokáig tartott. Anyja újra férjhez ment, b. Haller Istvánhoz, a kinek első nejétől egy fia maradt. A mostoha apa szeretettel viseltetett Katalin iránt, és noha római katolikus volt, mégis reformatus nevelőt tartott gyermekei mellett. Az akkori nevelés túlnyomóan vallásos és pedig felekezeties irányú volt.

Katalin már fiatal korában annyira szeretete a bibliát, az imádságos és énekes könyveket, hogy egész órákon át elolvagatta őket, a nélkül azonban, hogy egyéb teendőit elmulasztotta volna. A sok olvasás s a ref. egyházi szertartásoknak egyszerűsége lelkének oly irányt adtak, mely vallásos meggyőződés után törekedvén, önkényt elfordult minden oly szertartástól, mely csupán az érzelemre kívánt hatni. És épen ezen mély, meggyőződésszerű alapuló vallásos érzés kölcsönzött

neki elegendő erőt későbbi szenvedéseinek elviselésében.

Élete azt bizonyítja, hogy valamint a vallásos érzés majdnem emberfeletti erőt kölcsönzött neki, úgy másrésről ugyanaz volt legnagyobb szenvedéseinek kútforrása is.

Az ő lelkén annyira erőt vett ez érzés, hogy mellette más, nem kevésbé nemes érzelmek egészen elnyomattak, s a lélek öszhangja annak túlnyomósága miatt megzavartatott. Pedig semmi sem fajul el könnyebben, mint a túlságos vallásosság. Az Istennel való titkos összeköttetés gondolata, az igazi hit kizárólagos birtokának képzelme, az Isten előtti különös érdem és jövő élet jutalmának hajhászata és reménye nagyon könnyen szenvelgővé és rajongóvá tesz az embert, minélfogva aztán hajlandó egyedül önmagának igényelni az üdvösség jogát, és a más meggyőződésű emberekre bizonyos száналommal tekint le.

Katalín sok kellemetlenségtől kímélte volna meg magát, ha vallásos szeretetét

nem tartotta volna ellentétben a szerelem érzelmével; ha elég erővel birt volna arra, hogy túltegye magát azon előítéleten, miszerint házasságban a valláskülönbség okvetlenül boldogtalanságra vezet. Így a szegény leány hitének áldozatává lön.

Katalin éppen tizenhét esztendő s hájos leány volt akkor, midőn a tatárok Erdélybe ütése következtében anyjával együtt Szébenbe volt kénytelen menekülni. Szende természete, szorgalma és szépsége szerelemre ggulasztáiránta mostoha testvérének Haller Lászlónak szívét. Az anya, ki 1710 óta újra özvegyen maradt, és a Haller-féle birtokon tartózkodott, nagy örömmel vette mostoha fiának azon nyilatkozatát, hogy Katalint nőül akarja venni. De Katalin nem viszonzta a szerelmet, különösen azért, mivel László túlbuzgó katolikus volt.

A vallás akkoriban roppant szerepet játszott nemcsak a családi, hanem országos ügyekben is. A protestans egyház III. Károly uralkodása alatt igen elnyomott volt, testületileg még folyamodni sem volt sza-

bad a jezsuiták által elkövetett sérelmek miatt; egymás után szedték el az egykor török uralom alatt levő részekben a protestánsok templomait és iskoláit azon ürügy alatt, hogy a vallásszabadságra vonatkozó törvények az országnak csak azon részeire bírnak érvénnyel, melyek akkor, midőn azok hozattak, a király birtokában voltak. Egyházi jövedelmeiket elszedték, a papokat hivatalos működéseikben akadályozták, szóval: a zaklatások mind Magyarországon, mind Erdélyben napirenden voltak. Ezen szerencsétlen viszonyok nem kis hatással voltak Katalin lelkére, a ki annál erősebben ragaszkodott reformált hitéhez, minél több üldözésnek volt az kitéve a katolikusok részéről. Midőn Haller megújította kérését, Katalin határozottan visszautasította. Ezen magaviselete nagyon felbosszántá anyját, a ki meg minden követ megmozdított, csak hogy rávegye őt a házasságra. A rokonok nagy része szövetkezett ellene, hogy megtörjék makacsságát, s a jegygyűrű elfogadására bírják. És midőn sem

rábeszélés, sem fenyegetés nem használt, anyja ily kemény szavakban tört ki: -

„Ha gyermekemnek akarod, hogy tartalak, ezt a gyűrűt vedd el; — ha pedig nem, én soha téged gyermekemnek nem tartalak, és mindenemből ki is tagadlak.“

Ezek sujtó szavak voltak Katalin lelkére.

Ő, a ki anyját Isten után mindenek felett szereté, a kinek kedvét keresni egyik fő-örömeinek tekintette, most ott állott mintegy megkövülve az anyai átok miatt, nem birván számot adni érzelmeinek zürzavaráról, s nem birván szót találni, szívzúzó fájdalmának kifejezésére.

— Oh kemény szók! — írta később — világ javaival élni akaró ifju elméhez, édes anyjához mindenben engedelmességet mutatni kívánó s efféle próbákhoz szokatlan leányhoz! Mit tudtam azért tenni? még viasszaszólani is nem mervén, a gyűrűt el-vevém! Oh szerencsétlen óra, mely másoknak nagy örömet szokott szerezni, nekem szerzett kimondhatlan keserőséget és szomorúságot.“

A szívtelen anya nem vette figyelembe leánya siránczozását. Sőt némi nyugodt önértés fogta el lelkét annak tudatában, hogy kemény szavainak mégis lett eredménye. Nem gondolt arra, hogy a kényszerítés által nagy bünt követett el; elfeledte azon régi igazságot, hogy jóllehet a szülők tanácsa hasznos a házasság kötéseknél; de nem szabad önkényesen határozniok oly ügyben, mely a szív ítélőszéke elé tartozik, s nem szabad merő számításnak tekinteni azt, a mi a legbensőbb életbe mélyen bevág és a leggyöngédebb szálakat ketté metszheti. Szabad, sőt kötelességük a szüléknek meggátolni oly összekeléseket, melyek csak nyomort idézhetnek elő; de nincs joguk csupa szeszélyből vagy kapzsiságból oly férjeket erőszakolni leányaikra, kiket azok nem szenvedhetnek, s kik aztán halálra gyötrik azon lelkeket, melyek mások boldogítására voltak hivatva.

Katalin türt és valódi keresztény megnyugvással tekintett jövőndő sorsa felé.

De némely rokonai megsajnálta őt, s

kieszközöltek a katolikus püspöktől egy oly parancsot, mely szerint az esketés nem történhetik meg, — csak ha Katalin áttér. Katalin e parancs folytán remélleni kezdte, hogy az esküvő elmarad. De e reménye hiú vala, mert anyja és jegyese, a ki szenvedélyre nézve nem sokban különbözött amattól, mindent elkövettek, hogy a püspöki parancs meghiusítsassék. Minthogy a kiütött ragály következtében Szebent oda kellett hagyniok; az anya leányával Hévizre, Haller pedig Fehéregyházra ment, hol egy kolduló barátot, ki a tilalomról semmit sem tudott, rábirt, hogy eskesse meg. Az anya, miután tudósíttatott volna ezen esetről, azonnal átvitte leányát Fehéregyházára, s szept. 11-kén 1717-ben meglett a lakodalom, melyen minden volt, csak az nem, a minek leginkább kellett volna lennie: öröm és boldogság. Katalin valóságos áldozat volt. Keservét elnyomta; csak egy-egy köny pergett le néha arcán, mely elárulta iszonyú fájdalmát.

II.

Mikor a lakodalmi vendégek haza mentek, a Haller-ház hasonló lett egy halottas házhoz. Minden üres és szomorú volt.

A menyasszony még egy hónapig Hévizen lakott anyjánál; csak azután költözött férjéhez Fehéregyházára. — Mindegy volt neki, akár Hévizen, akár Fehéregyházán lakni; sem ott, sem itt nem lehetett többé boldog. Napról napra zárkózottabbá lett, s egyedüli vigaszt vallásában nyert. A kényszerített házasság feletti fájdalom a hitben talált enyhületet és épen nem lehet csodálni, hogy e helyzetben rajongóvá lett. Nem maradt előtte titok, hogy esküvője a püspök tilalma dacára történt, és hogy az eskető pap ellen kereset indíttatott. — Tudta, hogy férje az által akarja kikerülni a bajt, ha őt a katolikus hitre téríti. Hiú törekvés! Hogyan hagyja el vallását miatta az, a ki épen az ő vallása miatt nem akart nejévé lenni; hogyan hagyja el azt a vallást, azt a hitet, mely eddig is oly erőssé

tette lelkét a szenvedések között! Mindazáltal Haller megkisértette ezt is, s 1718 elején egy napon azt jelenté nejének, hogy egy püspöki követ érkezett, a ki beszélni kívánna vele.

Katalin megütközött rajta, mit akar vele a püspöki követ? Mindazáltal bebozsátotta s illő nyájassággal kérdezé jövetelének okát.

— Nagyságod házassága Haller Lászlóval — mondja komoly hangon a követ — nem törvényes és a püspök nem engedi, hogy együtt lakjanak.

— Szeretném tudni — válaszolt Katalin — mért nem volna házasságunk törvényes?

— Azért, mert nem igazán tette le nagyságod a hitet; sok elmaradt belőle.

— Pedig a kegyelmed keze alatti barát esketett meg.

— Igaz, s ő bűnhődött is azért. De ez semmit sem változtat a dolgon. Mi választ ad nagyságod?

— Válaszom igen egyszerű. Köszöntse

a püspököt nevemmel. Én idegen vallásúhoz nem szívesen mentem, de édes örömet elválok tőle s visszamegyek anyámhoz.

A pap nem várta e közönyös feleletet. Láta, hogy így nem boldogúl vele; s miután nem gondolta, hogy e nő meggyőződésből beszéljen, ijesztés által akart reáhatni, és elmondá neki, hogy Haller, mint az egyházi törvénynek lábbal tapodója halálra van ítélve, ha neje áttérése által nem teszi jóvá ballépését.

— És ha szintén egymásután tizenhétszer ütnék le a fejét, — válaszolt még szilárdabb hangon Katalin — lelkem elvesztésével soha életét meg nem tartanám.

Hasztalan volt minden ijesztés, minden rábeszélés, Katalin szilárdul megmaradt hiténél, s a kiküldött szerzetes eredmény nélkül távozott püspökéhez.

Mindazonáltal hibásan fognók fel Katalin jellemét, ka azt hinnők, hogy ezt makacsságból tette. S zelid lelke a makacsságot nem ismerte, sőt dacára annak, hogy férje és a papság kívánták áttérését, ő egész

odaadással végezte házi és női kötelességét s férje iránt minden másban engedelmes volt.

Anyjának 1718. máj. 18-án bekövetkezett halála után iker fiakat szült, Sámuelet és Pált; és noha a két gyermek némi vigaszt nyújtott anyai szívének, mégis sokat kellett szenvednie, részint súlyos betegsége, részint férjének eddig nem tapasztalt gorombaságai miatt. Ugyanis Haller bizonyos családi pörben egy időre eltávozott volt házától, s rokonai, kik mindnyájan buzgó katolikusok valának, ostromolták, hogy miért nem téríti át nejét, ha szép szerével nem lehet, erőszakkal is? A tett ellenvetések után Kornis Istvánné azt a tanácsot adta neki, hogy legyen szigorú, mutassa meg, hogy ő az úr a háznál, bánjék nejével minél gorombábban, de következetesen és kitartóan, és akkor majd meglássa, hogy lesz eredménye. Például önmagát mutatta fel, mint a kit férje hasonló gorombasággal téritett át.

Haller elég együgyű volt e lelketlen tanácsot elfogadni; és ámbár jól ismerte

neje gyöngéd lelkületét, s vallásához való rajongó ragaszkodását, mégis megkezdte az ostromot. Szótlanul és haragosan lépett beteg nejének szobájába, — s hosszas hallgatás után gyöngédtelen hangon fejezte ki abbeli határozott kívánságát, hogy Katalin hagyja el vallását, — különben nem számolhat szelid bánásmódra, a mig azt meg nem teszi.

A beteg asszony, kit mélyen sértett e föllépés, hallgatott. Lelkében elég erősnek érezte magát ezen újabb megpróbáltatásra is. Férje ismételt fenyegetéseire, csendesen, de határozottan válaszolá, hogy a gorbhaságot tűrni nem fogja, és ha vallásos érzelme továbbra is sértetni fog, akkor köteleve értelmében — mihelyt fölgyógyúl, elválk tőle. Haller egész közönnyel azt felelte neki: „Mit nyersz vele, úgy sem fognak elválasztani.“

Katalin tudta, hogy a katolikus házasság szentség és hogy azt egyedül a pápa bonthatja föl; azt is tudta, hogy mig az ügy a pápa elé kerülne eldöntés végett, addig az ő szenvedései elviselhetlenné

válnának ily férj mellett; azért inkább a halált óhajtá, mint ily életet, s így kiáltott fel szörnyü fájdalmában: „Az az igaz Isten, a kit én gyermekségemtől fogva tiszteltem, cselekedje azt a nagy irgalmasságot én velem, hogy esztendő ilyenkor legyünk elválva egymástól; vegyen el vagy engemet, vagy kegyelmedet!”

És a sors csakugyan megszánta a szenvedőt, mert a következő évben Haller a kiütött ragály következtében 22 éves korában meghalt.

A könyörülő Isten — irá sivár megnyugvással — szívemnek mélységes keserűségéből lett kívánságomat teljesítette, tőle világi életemet elválasztotta.

Katalin, mint özvegy, rokonaihoz sietett Bonyhára és csak a ragály megszűntével tért vissza Fehéregyházára, hol ünnepélyes temetést rendelt el férje emlékének. Épen ekkor halt meg, rövid szenvedés után legidősebb fia Sámuel is.

A vallási rajongás annyira erőt vett rajta, hogy valamint férje, úgy gyermeke

halála felett sem kesergett; sőt ellenkezőleg örült, hogy katolikus vallásban nem neveltethetett fel. „Nagy örömöm volt azon — írja később a rajongó anya, — hogy Isten engem ebben meghallgatott, gyermekemet magához vevén, nem engedte, hogy vallásommal ellenkező vallásban növekedjék fel.“ — A mi más nőnek a legnagyobb fájdalom, az neki lelki öröm volt; a minék mások még gondolatától is rettegtek, azt ő óhajtván kérte Istenétől. A szegény megfellebbezett arról, hogy valamint a római katolikus egyház nem lehet egyedül idvezítő, úgy a reformált vallás sem tarthatja magát annak. A kizárólagos idvesség tana, mindig veszedelmes, mert rajongásra vezet, mitől csak egy lépés van az üldözésig. Oh a történelem szomorú bizonyságokat mutat fel erre!

III.

Katalin özvegy volt.

Élete mint eddig, ezután is sivár maradt; csak gyermekei és imái nyujtottak

neki némi örömet. Három évet töltött el özvegyiségében, távol a világ zajától, rokonai között. Ekkor egy tiszteletre méltó férfiú gr. Teleki József kérte meg kezét.

Teleki már nem volt fiatal ember; — különben Fejérmegye főispánja és a marosvásárhelyi collegium gondnoka volt. Első nejétől Kun Borbálától csak egy leánya maradt, Krisztina. Második nejéhez benső szeretettel viseltetett, s annak első férjétől maradt gyermekeit, Pált és Borbálát úgy tekintette, mint saját édes gyermekét. Katalin boldog volt, de csak rövid ideig. Nem mintha férje okozott volna neki kellemetlenségeket, hanem mert a Haller család még most sem szünt meg őt üldözni vallása miatt. Ugyanis első férjének testvére Gábor kieszközölt a kormányzóknál egy rendeletet, melynél fogva a Haller nevet viselő gyermekeket anyjuktól, mint eretnektől elvehette, s neveltetésüket igazhitű katolikus rokonokra bízhatta. Katalin épen gyermekágyat felküdt, mikor e rendelet értésére esett. Férje vigasztalta és reményt nyújtott neki arra,

hogy a rendelet nem fog végrehajtatni. És csakugyan nem hajtatott végre — legalább ekkor nem. A mit a rossz emberek terveltek azt a jó Isten megghiúsította. Katalin egy éjjel azt álmodta, hogy egy idegen e szavakkal vigasztalta: „ne csüggedjen, mert Isten más decretumot küld, mely amaszt elrontja“. És egy héttel később Haller Gábor meghalt. Ha babonások lennénk, azt gondolhatnók, hogy a véletlen az álom következménye volt.

A Haller család azonban új parancsot eszközölt ki a kormányszéknél, de Teleki az országos törvényekre hivatkozván határozottan megtagadta a gyermekek kiadatását. Katalin remény és félelem között ingadozott. Végre, miután sem ígéret, sem fenyegetés nem használt, a kormányszék kath. püspökök sürgetésére katonai fegyveres erőt kért Bécsből rendeletének érvényesítésére.

Hosszas volna itt elbeszélni azon csel-szövényeket, melyeket az erdélyi kormányszéknél és Bécsben elkövettettek; továbbá azon küzdelmeket, melyeket Teleki József

teljes erejével kifejtett az ügyesen szőtt terv megsemmisítésére; — az eredmény az lett, hogy egy ezredes két század katonasággal kirendeltetett, oly célból, hogy a gyermekeket, ha kell erőszakkal tépjék le az anyai kebelről! És ez mind keresztény szeretet és üdvösségszine alatt történt! Midőn ifjabb Teleki József közbevetette magát és a rendelet megváltoztatását kérte, a ministerek vállvonitva azt felelték, hogy „sajnálják a dolgot, látják, hogy törvénytelen; de ő felsége adott ígérete ellen semmit nem tehetnek. És ő felsége, az ország örökös ura, a törvényt is megbonthatja“.

Nem maradt egyéb hátra, minthogy a gyermekek vagy mindhalálíg védelmeztesenek az erőszak ellenében, vagy pedig kiadassanak. Katalin, kinek lelki ereje a csapások nagyságával nőtt, Istenre bizván a bosszuállást, ez utóbbit választotta. Könynyeinek árja elborította arcát. Férje és annak jó barátja, Kemény László vigasztalni akarták, de rajtok is erőt vett a fájdalom, s a könnyek elfojtották bennök a vigasz-

talás szavait. Az alatt 1725. dec. 4-én a gyermekek elhurcoltattak.

A ki gyermeket veszített valaha, az érteni fogja Katalin iszonyú kinjait. Tudta ő, hogy nem a halál ragadta el őket, de annál is rosszabb emberek, a kik a természet legszentebb kötelékeinek széttépésétől sem iszonyodva ellene fogják őket fordítani. A gyermekeket az anya ellen! A következő szomorúan igazolta sejtelmét — saját leánya gúnyolta és rágalmazta hitét és anyai fájdalmát.

Valóban bámulnunk kell a rendkívüli erőt, mely ennyi csapás elviselésére képes. Telekivel tiz gyermeke volt, a kik közül László, Sára, Zsuzsi, Juci István és Julia kiskorukban haltak el, József 1729-ben, Zsigmond 1731-ben, Gábor, Klára és maga férje 1732-ben lettek eltemetve. És még anynyi gyász sem tudta megtörni Katalin szívét. Ugy látszott, mintha az isteni gondviselés még valami mást tartott volna föl számára.

Valamint első, úgy második férjének rokonai is követelésekkel léptek fel Katalin

ellen. Nem tekintették súlyos betegségét, mely majdnem a sirba vitte, kétszer meg-
 ujították ellene a pört, mignem Katalin,
 hogy zaklatásaiktól meneküljön 1737. ön-
 kényt mondott le a Teleki-jószágok legna-
 gyobb részéről. Védője, pártfogója vigasz-
 talója nem volt; életben maradt gyermekei
 a helyett, hogy gyámolították volna, elfor-
 dultak tőle. Mostoha leánya, Teleki Krisz-
 tina pört kezdett ellene; saját édes leánya
 pedig, Haller Borbála, a ki idegen körben
 növeltetett, folytonosan üldözte gúnyjaival
 és rágalmaival. Ez leggyilkosabb sérelem
 volt anyai lelkének; napról napra hide-
 gebbnek érzé szivét leánya iránt, a ki őt
 szájalommal lenézte, míg végre az anyai
 szeretet utolsó szikrája is kialudván lelké-
 ben, 1744. okt. 8-kán egy levelet irt hozzá,
 melyben eltaszítá őt magától örökre. Oh
 iszonyú sors, kinteljes anyaság! A kiért
 egykor életét lett volna kész feláldozni, a
 a kit ezerszer megsiratott, az döfte szivébe
 a leggyilkosabb tört, azt kellett végtére
 megtagadnia!

IV.

A folytonos gyászban azonban nem fásult el egészen. A mit a sors megtagadott tőle családi körében, azt a közügyekben embertársainak boldogításában kereste és találta fel.

Özvegyi éveit kizárólag vallásának, a tudományoknak s embertársai javának szentelte. Hévízen templomot és iskolát építtetett, saját költségén papot tartott. A szegény tanulókat pénzzel és ruházattal segíté, többeket a külföldre küldött, kikből aztán jeles tanárok és papok váltak ki. Ilyen volt többek között a halhatlan Bód Péter is, a ki visszatérvén a külföldről udvari papjává lett, és a ki e hivataloskodásáról ezeket írja magyar Alhenásában: „Töltöttem el mellette papi terhes hivatalban lelkemnek felette nagy s ki nemirható gyönyörűségével hat esztendőket, a melyekben csak hat szóból való megbántásom sem volt, úgy hogy sokan mondanák azt, a kik éltemet, miben álljon látták, hogy csak az angyalok élnek jobban az égben“.

Katalin már fiatal korában nagy elő-

szeretetet tanusított a tudományok iránt. Szívesen társalkodott Köleséri Sámuel, Simon Márton és Borosnyai Márton híres orvosokkal; eltanulta tőlök a füvek gyógyerejét és használati módját, hogy aztán saját házánál keresztényi szeretettel ápolhassa a betegeket. E tekintetben jobbágyainak valóságos anyja volt.

De nemcsak jobbágyaira volt gondja, hanem az árvákra is kiterjesztette figyelmét.

A mult században, ugyanis a leánykák nem neveltettek fővárosokban, sok tantárgygyal terhelt s franciás modorú neveldekben, hanem többnyire falun valamely előkelő értelmes és jellemes családjának felügyelete alatt. Azily nőket igen találóan „familia anyáknak“ nevezték. Természetes, hogy ezek aztán nem neveltek oly franciás könnyelműségű, családiatlan érzelmű, élvhajászó leányokat, mint nagyobbára az úgy nevezett modern neveldek, melyeknek növendékei mindent tudnak, csak azt nem, a mi tulajdonképi hivatásuk volna. Beszélnek azok franciául, angolul, németül, s ha

kell olaszul is, játszanak guitárt, zongorát, hegedűt, tudnak kellemesen csevegni, énekelni, táncolni, de azonnal szöknek, ha valaki oly unalmas, kopott dolgokról kezd velök beszélni, mint minő a család, konyha, gazdaság, magyarnyelv, irodalom stb. Van-
nak ugyan dicséretes kivételek, csak az a főbaj, hogy *kivételek*. Napjainkban nem igen találunk oly vallásos buzgalmú és nagy türelmű lelkeket, mint Bethlen Katalin; annál több szökést, örültséget, öngyilkosságot. Az előtt az másképen volt, mert más volt a nevelési alap.

Az ugynevezett „familia anyák“ a közel és távol rokonok serdülő leánykáit, vagy elszegényült nemesek árváit házaikhoz fogadták s vallásos érzelmek ébresztése mellett hasznos ismeretekre, kézi munkákra tanították; jó gazdaasszonyokká és lelkes honleányokká képezték. Általában akkori-
ban az volt az előkelő családoknál, úgyszólván, a divat, hogy a jótékonytságban versenyeztek egymással; s a nélkül, hogy annak neveztettek volna, valóságos leány-

növeldékké és árvaintézetekké lettek. Az ily házból kikerült leány, férjhez menetele után is családtagul tekintetett. Az uri hölgyek nem tartották méltóságukon alólinak saját és mások gyermekeinek nevelésével foglalkozni; a francia irányú növeldék tökéletesen feleslegesek voltak. Ennek természetes következménye az volt, hogy a házasulandó fiatal emberek gondosan megfigyelték, melyik leány micsoda családban nőtt fel; vallásos, házias, szerény és munkás „familia anya“ iskolájában nevelt leányok nagyon kapósak voltak, s a tapasztalás bizonyítá, hogy azokból rendesen jó gazdaasszonyok s családanyák váltak. Ezen falusi nevelésnek még azon nagy előnye is volt, hogy a leányok nem becsülték magokat túl. A köznéppel való közvetlen érintkezés, a nép egyszerű gondolkodásmódjának és szükségéinek megismerése, oly irányt adott lelkeiknek, melynél fogva leereszkedőkké és részvevőkké lettek. Ők nem fordultak el gögösen a sápadt arcú s feltört tenyerű szegényektől, hanem részvevő kebellet tudat-

kolták bajokat, szívesen segítettek rajtok, és azok hálásak voltak jóltevőik iránt.

Ilyen nevelő és jótékonysági intézet volt Bethlen Katalin háza is. Nem egy boldog házaspár áldotta a jólelkű urnőnek emléket, midőn házatól elválva kénytelenek voltak az élet sanyaruságait tapasztalni.

Katalin szerette a tisztaságot és pedig nem csak a lelki tisztaságot, hanem mindenben, a mit magakörül tapasztalt. Udvara, írja Bód Péter — olyan volt, mint egy jól rendezett klostrom. Élete mások előtt példa és világos tükör.

Élete folyamáról naplót vitt, mely becses adatokat foglal magában családi viszontagságaira nézve. Szerette a történelmet és annak kiválóbb alakjairól, nagy lelkesedéssel beszélt. Bód Péter ezen szavakkal ajánlá neki a „*Kösziklán épült ház ostroma*“ czimű művét: A mint tudom, hogy nem csak az úr törvényének idvességes olvasásában vagyon Nagyságodnak éjjeli és nappali gyönyörűsége, melyben Istennek letett szép ígéretével és az nagy emberek

jó példájokkal ottan-ottan előforduló szomorúságában vigasztalná magát, hanem e mellett az Isten házában különböző állapotját és annak históriáiból terhes gondjai között szereti szemlélni; úgy reményelem, hogy az Isten anyaszentegyházának a pokol kapui által való ostromoltatásának és a Krisztus kísértetett szenvedő szolgálainak históriája is unalmas nem lesz. Nem is volt előtte unalmas semmi, a mi egyházára vonatkozott.

Nemcsak szívesen olvasta az ilyen könyveket, hanem ő maga is irt egyet ily cím alatt: *Védelmes erő paizs, melylyel a kísérteteknek tüzes nyilai ellen oltalmaztatja magát a keresztény ember*. Kinyomatta a híres Kereszturi Pálnak „*Egyenes ösvényét*” s az általa kegyelt Nádudvari Péternek 84 egyházi szónoklatát. A jelesebb magyar könyveket nagy szorgalommal gyűjtötte, s nehogy halála után méltatlanra szálljanak, még életében az enyedi főiskolának ajánlódta.

Ilyen életü volt Bethlen Katalin, ki

harminc évi szenvedés után 1759-ben, élte 59-dik évében a legpéldásabb keresztény nyugalommal halt meg. Azt lehet mondani, hogy ő a keresztény embernek példányképe, de egyszersmind vallásos érzelmének vértanúja volt. „Diokletján martyrjaiban — mondja Szilágyi — nem lakott több vallásos buzgalom, erősebb hit, mint e gyenge szelid nőben, ki férjei iránt oly engedelmes, otthon oly házias, jobbagyainak anyja, a betegeknek orvosa, s vallásának egy üldözéses korszakban oszlopa volt. Hite foglalta el, tölté be egész lényét s a csapásokat, melyek ifjuságától halálaig üldözték, kéjérettel szenvedé, nem elfásultságból, hanem mint próbáltatásait, s ha már-már összeroskadt azok alatt vagy, ha győzött, mindig az urhoz fordult“. Halála felett Bód Péter, mint igazi pap tartott egy nevezetes beszédet ily cím alatt: *Tiszta fényes drága bibor, melyet ama m. izráelbeli nagy anya... megszerzett és ... felöltözött*, melyben ezen nevezetes hölgy erényeit ékes nyelven magasztalja.

CSEREY ILONA.

Zsilinszky. M. hölgyek.

12

A leghűbb nő
Legjobb anya.
A leghűbb honleány
Az ország angyala.

Lisznyai K.

CSEREY ILONA.

I.

A rómaiaknak volt egy Kornéliájok, a ki még a keresztény kornak tiszteletét is kiérdemelte, mert mint nő és anya magában egyesítette a családi élet legszebb erényeit, s oly gyermekeket nevelt, mint — a Grachusok.

Az ujabbkori magyar történelemben is találunk ily nőre, a kit méltán nevezhetnénk el magyar Kornéliának, mert a női hűségnek és anyai szeretetnek példányképe volt, s viszontagságteljes életében oly gyermeket nevelt, mint — Wesselényi Miklós. Wesselényi csak husz év előtt halt el, s így a nemzeti függetlenség és alkotmányos szabadság érdekében tett szolgálatai sokkal ismertebbek, semhogy azokat hosszasan

kellene magyaráznom. De nem is szándékom ezt tenni. Csakis azt említem, miszerint abban, hogy oly kitünő férfiúvá lett, kétségen kívül legtöbb érdeme volt nemes gondolkodású s edzett jellemű édes anyjának — Cserey Ilonának.

E nő életének kiválóbb eseményeit akarom ezúttal röviden és egyszerűen elmondani, mint oly nőét, a ki a viszontagságok közt tanúsított lelki ereje és szívnemessége miatt méltó bámulatunkra és tiszteletünkre.

Cserey Ilona született 1753-ban Erdélyben. Atyja Cserey Farkas, nyugalalmazott erdélyi udv. kancelláriai tanácsos volt, a ki Mária Thérézia által sok kitüntetésben részesült, s mint törvénytudós egyike volt kora legkitünőbb íróinak. Ő írta a „magyar és székely asszonyok jussáról“ szóló munkát.

Anyja pedig Boros Klára, egy nagyra-vágyó és vakbuzgó nő, a ki céljainak végrehajtásánál még a büntől sem riadt vissza. Ilona gyermek- és leánykoráról csak annyit tudunk, hogy a nagyszebeni Orsolya-

zárdában neveltetett, hol az ó és új nyelvekben, valamint az azon korban taníttatni szokott tudományokban nagy előhaladást tett. A zárda magányában korán kellett megtanulnia e két szó jelentését: lemondás és türelem.

A míg értelme és szive még gyermekded volt, addig nem érezte a magánynak unalmát s a zárda korlátait. De midőn értelmileg fejlettebbé lett, midőn figyelmesebbé lett a körülötte lévő és történő dolgok iránt; midőn szívében először mozgott meg a rokon lelkek társasága utáni váagnak érzelve, midőn szabadon és teljes bizalommal szerette volna közölni gondolatait: akkor a zárda falai oly szűkekké váltak egyszerre, levegője oly fojtónak, tanítói oly zsarnokoknak tündek fel, hogy bármely szegényes kunyhóban inkább szeretett volna lakni, mint ott. Az ott töltött napok roppant hosszúaknak látszottak neki; számította a percekét, hogy mikor szabadul majd onnan ki. De szülei túlbuzgó katolikusok voltak. Azt hitték,

hogy leányuk jövőbeli boldogságát egyedül a zárdai tanítás és lakás képes megalapítani; azért nem vették figyelembe a természet és leányuk szavát; legfeljebb azt engedték meg neki, hogy olykor-olykor meglátogathatja a Krasznán lakó rokon Csereyék családját.

Az ifju Cserey barátságos házánál gyakran gyültek össze vidám társaságok Erdély legelőkelőbb családjaiból. Ily alkalommal látta meg Ilona legelőször a közép-kori lovagok jellemére emlékeztető ifju B. Wesselényi Miklóst, ki ábrándos lelkének a zárda magányában eszményképévé lett.

Ki tudná egy ifjú leánynak ábrándképeit méltán lefesteni? Ki tudná a szív titkainak édes-fájdalmas érzelmeit szavakba foglalni?...

Mióta az irodalom létezik s mióta a művészet az emberek eszményeinek kifejezőjévé lett, mindig az volt a művészeknek legbővebb forrása, egyszersmind pedig legméltóbb tárgya is, még sem tudták kimeríteni s nem is fogják kimeríteni

soha. Annál kevésbé várja tehát az olvasó tőlem. Elégedjék meg a pusztá ténynyel, hogy Ilona, a zárdában nevelt leány a legtisztább szív rajongásával szerette Wesselényit — titokban. Minthogy nem jöhetett vele össze, el-elábrándozott felette, magánóráiban — elvonult kis szobájába, olvasgatta kedvenc iróit, majd elővette kézi munkáját — „fel is tűzte a varrását, el is kezdett varrni szépen; hanem a tű egyszerre csak megállott kicsiny kezében. Elmerengett, szép kék szeme olyan mélyen, ábrándosan; feldobogott kicsiny szive oly erősen, oly hangosan; — rózsás arca pirosabb lett és talán maga se tudta, — hogy néha oly nagyot sohajt. Mi érhetett, mi bánthatta?“ Ha rágondolt, reszketett. Mintha csak előre sejtette volna, hogy milyen sok fájdalmat fog még neki okozni ezen eszményképe.

II.

De hát ki volt tulajdonképen ez eszménykép? Méltó volt-e arra, hogy egy ily leány epedjen utána? Röviden elmondom

azt is, mert különben ki vagyok téve annak a veszedelemnek, hogy elbeszélésem homályos marad.

B. Wesselényi Miklós egyetlen fiugyermeke volt Erdély egyik leggazdagabb és legmiveltebb családjának. Ő a férfiúi szépségnek és erőnek példányképe volt, kiben a legnemesebb érzelmek és a legvadabb szenvedélyek csodálatos vegyületben egyesültek.

Senki sem tudta szebben megülni a lovat mint ő; senki nem tudott szellemdúsabban társalogni, mint ő; senki nem tudott jobban lelkesülni a magasztos nemzeti és vallási eszmék iránt, mint ő; és senki nem volt adakozóbb és könyörületesebb a szegények iránt, mint ő.

Ezért szerették, tisztelték őt a nők és férfiak egyiránt.

Demásrészről senkinek nem voltak nyaktörőbb és veszélyesebb ötletei, mint neki; senkiben nem volt nagyobb dac és nyakaság, mint ő benne; senki nem mutatott annyi durvaságot és aristokratikus gögöt, mint ő.

S ezért egyiránt elfordultak tőle mind a nők, mind a férfiak.

Benne a legnagyobb ellentétekre találunk, úgy hogy „minden ismerősét a tisztelet és megbotrátkozás, a szeretet és iszony ellentétes érzelmei közt tartotta; s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, s ki ma előítéletein csodálkozott, holnap belátását bámulta.“

Tizenhét éves korában katonai pályára lépett. Lengyelország első felosztásakor 1772-ben már kapitány volt, s ezredével az Ausztriának jutott Galicia egyik nagyobb városában lakott. Különös szeszélyei, a melyeknek elbeszélése egy külön felolvasás tárgya lehetne, sokszor összeütkezésbe hozták őt a polgársággal, az előjárókkal, sőt saját felsőbbjeivel is. Csak egyet említek itt fel. Egyszer fejébe vette, hogy a kerületi főnökkel, ki azelőtt fodrász volt, fogja fürtökbe göndöríttetni haját. Ez természetesen nem történhetett meg szelíd módon; de ő azért mégis végrehaj-

totta azt, a mit feltett magában, ha mindjárt életébe került volna is.

Ilyen különös férfiú volt az, a kit a sors a szelíd lelkű, ábrándos Ilona férjéül rendelt volt. Ilona természetesen azok közé tartozott, a kik csak jó tulajdonait látták; s ezek olyanok voltak, melyek iránt rokonszenvet érzett minden nemesebb érzésű kibel. Hogy ne érzett volna tehát Ilona is!

III.

Wesselényi többnyire Lengyelországban tartózkodott. De midőn édes anyja özv. b. W. Istvánné, szül. Dániel Polyxena (1777.) meghalt, akkor Kolozsvárra ment, hogy testvéreivel az örökség felett egyezkedjék. Itt találkozott az akkor történetesen ott mulató Csereynével, a ki leányát Ilonát is oda hozatta Szebenből.

Az ifjú báró gyakran meglátogatta Csereynét, vagyis inkább leányát, kinek hozzá való hajlamáról épen nem volt nehéz meggyőződnie. Az ábrándos és mivelt lelkű leány szerelme lángra gyulasztotta a szilaj,

de alapjában romlatlan lelkü ifju báró szívet. Az anya, kinek nagyravágyó lelkére különösen az ifju rangja és az imént öröklött birtoka hatott, nagy előzékenységgel, sőt meglepő kitüntetéssel fogadta, és nemcsak hogy nem ellenezte a szeme előtt szőtt viszonyt, sőt egész anyai befolyását felhasználta arra, hogy leánya b. Wesselényiné lehessen.

A történetek után ez nem is volt igen nehéz.

A két ifju szív már értette egymást.

Csereyné nagy örömmel tudósította Bécsben lakó férjét leányok viszonyáról. A mogorva udvari tanácsos, ki csak nemrég kapta Mária Therézia királynétól a krasznai és tasnádi uradalmakat, valamint a szokolyi részjóságot Zilah város dézmájával együtt, szerfölött megörült e tudósításnak.

Mily dicső dolog lenne — gondolá magában — Erdély legünnepeltebb családjával rokonságba jönni, s a hazafiságáról híres Wesselényi név mellett egyesíteni az ud-

var iránti hűségéről nevezetessé lett Cserey család nevét. Mennyire emelkednék az által az ő tekintélye is, ha leánya báróné lehetne! Csak ne lenne az a Wesselényi eretnek! vagy legalább ne ragaszkodnék annyira hitéhez! Ez bántotta őt egyedül; ezen szeretett volna segíteni. Azért megírta nejének, hogy csak maradjon továbbra is Kolozsváron, igyekezzék minél nagyobb fényt fejteni ki maga körül, a báró iránt pedig úgy viselje magát, hogy a házasság minden áron létre jöjjön. Cserey jellemét leghivebben kifejező pont az volt, melyben figyelmezteti nejét, hogy a bárót „minden megengedett sőt *tilos módon is*“ lekötelezze.

A dicsvágyó asszony megértette, hogy mit tesz az: *tilos módon*.

Csereyné nem tartozott azon anyák közé, kik elég önmehtagadással bírnak arra, hogy saját nagyravágyásukat alárendeljék leányuk boldogságának, vagy a becsületet többre becsüljék a fénynél és pompánál. Mindig attól tartott, hogy valami váratlan körülmény megzavarhatja a vi-

szonyt, s a házasság és az arra épített légvárak egyszerre megsemmisülnek. Főgondja volt tehát, hogy a bárót elvonja testvéreinek befolyása alól, lemondassa a katonaságról, s mivel nem tudta bevárni a báró kérő nyilatkozatát, mások által egyenesen felajánlotta neki leánya kezét.

Azonban nagy nehézséget gördített terveinek valóításába a vallás ügye: a báró reformatus, a Cserey család katolicus volt.

Hogy az akkori kornak vallásos gondolkodás módját világossá felfoghatóvá tegyem a nyájas olvasó előtt, kénytelen vagyok kissé kitérni; és hogy a részrehajlás gyanújának még csak árnyékát is elhárítsam magamtól; egy kath. püspök szavaival mondom el Mária Therézia királyné vallási politikáját, mely a Wesselényi házasságban főszerepet játszott.

Mária Therézia -- mondja az említett derék kath. író — a katolicismust, elődeinek hagyományai szerint, a fejedelmi kényuralom faltörője gyanánt tekintve, nemcsak azt ápolta minden hatalmában

álló módok és eszközök által, hanem a hol csak lehetett, a többi hitfelekezeteket is ügyekezett gyengíteni. És meg kell vallani, e törekvésében is nagy ügyességet fejt vala ki Mária Thérézia. Mind elődei történelméből, mind a saját kormánya első felében felmerült esetekből meggyőződván, hogy a nyílt üldözés utra nem vezet, s nemcsak nem gyöngíti, hanem még inkább erősíti a megtámadott felekezetet, buzgalmat, lelkesedést ébresztvén annak kebelében: azontul a protestantismus gyöngítésére inkább olyféle eszközökhöz folyamodott, minőket a nemesség erkölcsének átalakítására, szabadság-szellemének elfojtására annyi sükerrel tett volt mozgásba. A kegyelmek, czimek, hivatalok, adományok osztásánál a katolikusok, kivált a más vallásból áttértek, mindig elsőséget nyertek. A ki a kath. egyház kebelébe tért, bizonyos lehetett, hogy vagy jövedelmes hivatallal, vagy évdíjjal, vagy gazdag házassággal fog elláttatni. Az áttértekről a helytartótanács által magának évenként pontos

jegyzéket küldetett fel. A házasságok szerzésénél, mit egész szenvedélylyel üz vala, fő gondja volt arra, hogy gazdag protestáns hölgyek katholicus férjeket kapjanak. Protestáns férfi kath. hölgygyel csak azon feltétel alatt kelhetett házasságra, *hogy mind a két nembeli gyermekeit kath. vallásban neveltesse*“.

Ezen utóbbi eset forgott fen Wesselényi házasságánál is. Csereyék tehát az irántok annyira kegyes királynénak kedvét szerették volna keresni, midőn előre tervet készítettek, hogy leendő unokáik minő válásban neveltessenek.

A báró, látogatásai alkalmával nem titkolta, hogy ő református, sőt nem egyszer büszke öntudattal említette vallását. Ilyenkor sötét gondolatok támadtak Csereyné lelkében. Ő szívből gyűlölte az eretnekséget, s most ime azt kell látnia, hogy a kit annyira szeretne vőül megnyerni, szinte eretnek! A nagyravágyás iszonyú csatát vívott lelkében a vallási rajongással. A nagyravágyás annyira erőt vett rajta,

hogy az eretnekségre szemet hunyva, elfojtotta lelkében a becsület szózatát s anya helyett — kerítővé lett. Ő ismerte az ifju bárónak nemes szívét, becsületérzését; de ismerte féktelen szenvedélyességét is. Erre építette további terveit. Leányának meghagyta, hogy a bárót figyelmeztesse, miszerint a valláskülönbségre nem sokat adnak, s ha lenne is akadály, folyamodás útján mindent el fognak hárítani a kir. udvarnál; s tanácsolta neki, hogy szépsége bájainak minden fegyverét felhasználja lekötelezésére. A báró egyik nyilatkozatában ez még világosabban volt kifejezve.

A szerelmes leány elfogadta az anyai tanácsot — és megtörtént az, a minek még nem szabad lett volna megtörténnie.

Az öreg udvari tanácsos, ki ügyesen szötte a hálót, egy házassági szerződést készített, melyet nejének oly utasítással küldött le, hogy azt Wesselényivel irassa alá. E szerződésben az foglaltatott, hogy a házasságból születendő gyermekek közül a fiúk az apa, a leányok az anya vallásában

neveltessenek. Wesselényi azonban semmiféle szerződést nem akart kötni, határozottan kijelentette, hogy ő gyermekeit a kath. hitben neveltetni sohasem fogná engedni, és ha az udv. tanácsos ezt akarja a házasság feltételéül tenni, akkor leánya sosem lesz az ő felesége. E felelet nagyon megzavarta Csereyt; gondolkodott, mitevő legyen. Hogy hasonló nyakas válasz által leányának szerencsáját — és tán becsületét is — tönkre ne tegye; és hogy bárminemű engedékenységgel az udvarnál és a hatalmas klerusnál gyanussá ne tegye magát, legjobbnak gondolta a hallgatást, és csak annyit izent neje által a bárónak, hogy „politikai okok miatt írásban nem válaszolhat neki“.

Wesselényi el volt tökéelve, hogy nem tágit; s miután Ilona biztosító levelet adott neki arról, hogy mindennemű gyermekeinek a református vallásban való nevelését nem ellenzi: nyugodtan távozott vissza ezredéhez.

Az alatt Ilona, ki már sejteni kezdte

szánandó sorsát, s félt, hogy szüleinek valósi rajongása elidegeníti jegyesét, egyik levelet a másik után röpitette Wesselényi után, kérvén őt, hogy minél előbb térjen vissza és látogassa meg őket Bécsben.

Az anya előtt nem volt titok leányának állapota.

Midőn az ifju báró Bécsbe érkezett „az egész család őrangyalkint fogadta. Senki nem hozta fel többé a vallás kérdését; csak a lakodalomra gondolt mindenki. Az előkészületek már megtétettek, az ünnepély napja kitűzetett, a vendégek meghivattak. A vőlegény azt hitte, hogy a fenyegető vészfelhő egészen elvonult feje felől. Egyszer, mintha csak a villám csapott volna le, tettetett bámulással azt jelenti ki az anya, hogy a főtábori pap nem akarja megengedni a házasságot, hacsak a báró kötelezvényt, vagy a mint rendesen nevezni szokták: *reversalist* nem ad arról, hogy minden születendő gyermekeit a róm. kath. vallásban fogja neveltetni.

El lehet képzelni, hogy Wesselényi

mennyire megvolt lepetve a nyilatkozat által.

A ki még abba sem akart beleegyezni, hogy leányai legyenek katolikusok, miképpen egyezzék meg abba, hogy minden gyermekei azok legyenek? A dacos természetű vőlegény nagyon megharagudott, s eltökélte magát, hogy végképen szakít a családdal, mely legszentebb érzelmeiből ilyen galád játékot űz.

Most oly családi jelenet fejlődött ki, mely méltó volna egy drámairó tollára.

A család tagjai körülfogták őt; az öreg Cserey magyarázta neki a törvényeket, melyekhez Wesselényi keveset értett; az asszony biztatta, hogy hiszen az egész csak formalitás, ha aláírja is a reversalist, nem kellend azt éppen megtartania. És ha tekintetbe vesszük Lipót császárnak azon hitlevelét, mely szerint Erdély Magyarországhoz csatoltatott, s melyben az erdélyi protestansok vallása biztosított: akkor a reversalisnak csakugyan nem volt érvénye. Mindez azonban nem változtatta meg Wes-

selényi szilárd elhatározását. — De midőn arájára tekintett, ki mellette keserves könyek közt panaszolta szánandó sorsát; midőn látta, hogy a leány — kit szeretett, szülei ármányának esik áldozatul: akkor erőt vett rajta lovagias érzelme — és a reversalis aláírása által megmentette a szegény Ilonát.

IV.

A lakodalom fényes volt.

Az ifju pár Erdélybe utazott. Napok, hetek, hónapok multak el, s Ilona fiat szült. Wesselényi, miután fiát a ref. szertartás szerint megkereszteltette, ismét visszatért ezredéhez, nejét pedig zsibói jószágán hagyta.

Az öreg Cserey Farkas, ki eddig közönyösnek mutatta magát a valláskérdésében, azonnal figyelmeztette az erdélyi kormányzókat, hogy unokáját atyja reversalisa értelmében a kath. vallásban kellene neveltetni. A papság, habár az anya katolikus volt, komoly lépéseket tett arra, hogy a gyermek elvételessék anyjától.

Erről Wesselényi neje által tudósítottván, nem maradt többé a katonaságnál, hanem búcsut mondván a pályának, visszasietett hazájába, hogy erejét annak és családjának szentelje. Lakó helye a Szamos kies völgyében fekvő Zsibó vára volt, melyhez a Rákóczy forradalom óta sok nevezetes történelmi emlék volt kötve. Zsibón zajos mulatságok váltották fel egymást. „Szilaj lovak patkói verték fel a csendet, vadászkürt harsogott a mezőkön. Fegyverzett cselédek jártak fel s alá az udvaron. A rozsdás családágyuk előhozattak. Katonai lábra téteték az egész környezetet. És a középkor aristokratikus durva erkölcei, Voltaire munkáival együtt, melyeket a férj; -- és a bibliával, melyet a nő szeretett -- bevitettek a zsibói lakba“.

Wesselényi legkedveltebb mulatsága a vadászat és lovaglás volt. Hajmeresztő ugrásokról, kocsi és lábtörésekről, céllövéséről és kalandjairól sokat tudott beszélni a világ.

Ilyenkor gyakran tett neki szeretetből

folyó szemrehányásokat neje, ki valódi örangyala volt. Kérte, ne tegye magát szerencsétlenné. Tekintsen az ő aggodalmaira és gyermeke jövőjére. Hagyja a kockáztató multságokat másnak. Gyakran figyelmeztette őt azon veszélyre, mely Bécs felől fenyegeti őket; jól tudván, hogy az öreg Cserey nem fog felhagyni tervével a gyermek elvételére nézve, és hogy a papok is mindent elfognak követni arra nézve, hogy férje legalább megbüntettessék.

V.

Wesselényi lovagi kedvtelései között nem sokat törődött a kath. papoknak ellene szőtt cselszövényeivel, a kik azalatt már a kir. udvarnál is előterjesztették reversálisát. Pedig a dolog nagyon is komoly volt. Ilonának sejtelmei nem voltak alaptalanok.

Midőn 1779-ben május elején második fia született, a zilahi kath. plébános Szolga Ferenc, kinek Zsibón leánygyülekezete volt,

bár alig volt benne két-három hive, azonnal megjelent Zsibón, hogy a gyermeket megkeresztelje. A bárói udvarba nem mert szállani, hanem egész papi ornatusában az utcán fel s alá sétált, ez által jelentvén, a családnak és a falubeli lakosságnak, hogy keresztelni akar.

De a báró nem akarta észrevenni; sőt egyszerűen előhivatta a zsibói ref. lelkészt Rétyi Józsefet, s azzal kereszteltette meg fiát. A plébános szégyen és haraggal távozott Zsibóról s azonnal jelentést tett a n. váradi püspöki helyettesnél — Fáji Ferenc káptalani vikáriusnál, a ki Wesselényi „vakmerő merényletét“ azonnal följelentette az erdélyi kancelláriánál, kérvén, hogy Wesselényi és a ref. lelkész szigorúan megbüntettessenek.

Ezzel a pör megkezdődött. A szegény Ilona folytonos aggodalomban volt, midőn látta, hogy férje és a gyermekét megkeresztelt ref. lelkész kérdőre vonatnak a kormány által.

A pörnek tárgyalása helyett röviden

csak az erdélyi kancelláriának 1780. okt. 26-kán tett felterjesztését említem itt fel, vagyis inkább annak javaslatát, mely így hangzott:

1. B. Wesselényi Miklós becsület szavának meg nem tartásáért, mágnáshoz és nemeshez nem illő állhatatlanságáért, a királyné nevében komolyan megpirongattassék, s fizessen 300 darab aranyat, azonkívül köteles legyen Zsibón a maga költségén egy kath. kápolnát építtetni, azt minden szükségesekkel felszerelni, s az odarendelendő kath. káplán fizetéséről gondoskodni.

2. Ha B. Wesselényi reversalisának ellenére gyermekeit a kath. hitben neveltetni nem akarná, azok tőle elvétetvén, nagy atyjuk Cserey Farkasnak adassanak át s a rájuk való felügyelés az erdélyi kath. püspökre bizassék.

3. Országosan újra hirdettessék ki, hogy kath. szülék gyermekeit, ha csak egyik fél követné is a katolikus hitet, csupán kath. papnak szabad megkeresztelni s

ő felsége azon parancsolatjának megtartására a nem kath. superintendensek utasítottassanak.

Látni való, hogy az erdélyi kormányzék javaslata teljesen megfelelt Mária Therezia gondolkodásmódjának, s ennél fogva épen nem lehet csodálkozni azon, hogy az 1780. nov. 16-kán kelt leiratában a javaslatot egészen helyeselte, s a végrehajtást és a végrehajtásról szóló jelentést a kormányzékra bízta. Csak egyet engedett el a királyné Wesselényinek — a 300 darab arany fizetését!

Szegény Ilona, ismervén atyjának a katolikus valláshoz és a kir. udvarhoz való ragaszkodását, remegett a rákövetkezendő szerencsétlenségektől. Anyai szívére nézve semmi sem lehetett borzasztóbb, mint a gondolat, hogy gyermekeitől megfosztatik.

— Óh az nem lehet — így töprenkedett magában — hogy azokat elrabolják tőlem; hiszen ők enyimek, — enyimek az isteni és emberi törvény szerint egyiránt. Hiszen még a vadállat is maga neveli fel gyerme-

keit, s én tölem még ez is megtagadtassék! Az nem lehet. De hátha mégis megtörténnék? hányszor láttam már, hogy az ember, ha gonosz, még kegyetlenebb tud lenni a vadállatnál is! — Akkor védni fogom őket, védeni fogja férjem!

De valahányszor arra gondolt, hogy férje túlheves természete még újabb bajt hozhat fejére, mindannyiszor a legnagyobb csüggedés fogta el.

De midőn így tépelődött magában, a sors — legalább egy kis időre — enyhítette aggodalmait. Az ítéletet kimondó királyné még azon év nov. 29-ik napján meghalt, s helyébe a vallás dolgában szabadelvű II. József következett.

II. József igazságos fejedelem volt. Wesselényi és neje folyamodást nyújtottak be a császárnál, melyben leplezetlenül elmondják a reversalisnak álnoksággal és erkölcsi kényszerítéssel való kicsikarását. Wesselényi bevallja e folyamodásban, hogy „erősen hibázott és jelleme ellen cselekedett“, midőn a reversalist aláírta; de mivel

a család ígéretei által rászédetett s bizott a neje által adott biztosító irat érvényességében: kéri a császárt, védje őt meg ipja csalárd üldözése ellenében s engedje meg, hogy gyermekeit saját vallási elvei szerint maga nevelhesse fel.

Batthyány erdélyi püspök azonban már akkor előre gondoskodott Bécsben, hogy e folyamodásnak eredménye ne legyen.

A császár nem határozott e dologban; hanem mint a fejedelmek rendesen tenni szokták, az egész ügyet a hozzátartozó iratokkal s Wesselényi folyamodásával együtt az udvari kancelláriának adta át véleményadás végett. A kancelláriánál többnyire Wesselényi ellenségei határoztak a dologban, kik egyrésztől határozott hazafiságát, másrésztől erős kálvinistaságát gyűlölték. Kitünik ez az adott vélemény egész szövegéből, különösen pedig azon pontból, melyben nézetöket többek közt így indokolják: „az utolsó negyven évben az erdélyi róm. kath. egyháznak nagy gyarapodásával, az ország majd minden főrangú családaiából

számos áttérések történtek a róm. kath. hitre, — e részben egyedül a b. Wesselényi család képez kivételt, mely egészen kálvinista maradt“, — tehát annál inkább méltó büntetésre! -- Még az is bűne volt, hogy családjá megmaradt hitében! Mivel pedig folyamodásában erősen kikelt volt ipja ellen, — a kit Bécsben becsületes embernek ismertek, — ezért őt szigoruan megróvni, azon udvari ágenst pedig, ki e folyamodást beadta, hivatalvesztés büntetése alatt meginteni kívánták, hogy többé oly folyamodásokat beadni ne merészeljen.

És II. József, a felvilágosodott fejedelem, megerősítette a kancellária véleményét! Az indokokat itt mellözöm; de érdekesnek tartom felemlíteni azon jelenetet, melyet Szilágyi Ferenc is felhozott e házassági pörről szóló értekezésében, tudniilik hogy Batthyány püspök még azért is kérdőre vonatta Wesselényit: miért nem tart felesége mellett egy kath. hitü szobaleányt? Erre aztán Ilona válaszolt férje helyett. Kifejezte bámulatát a kormánynak kéretlen

gondoskodása felett, hogy még háztartására is kiterjeszti magas figyelmét; de hiába — mondja — ő külföldi szobaleányt nem tart, mivel erszénye nem engedi, szüleitől pedig pénzt nem kap s nem is remélhet, azért kötelességének ismeri férjét minden felesleges költségtől megkímélni. Ilyen világ volt azelőtt 90 esztendővel Magyarországon! A kormány még abba is beleavatkozott, ki minő vallásu szobaleányt tartson.

VI.

Wesselényire nézve végzetes év volt az 1781. A végrehajtás megkezdett ellene.

Ez alatt máj. 20-kán született egy kis leánykája. Ennek megkereszteltetése megint nem folyhatott le baj nélkül, mert Wesselényi semmiképen nem volt hajlandó gyermekeit róm. kath. hitben neveltetni.

Az új nagyváradai püspök, Kollonics László, azonnal Zsibóra küldötte a zilahi plébánost, hogy a gyermeket, r. kath. szerint keresztelje meg; de a báró nem bocsátotta magához. A gyermek egy

ideig keresztség nélkül maradt, mialatt a másik püspök Batthyány is beleavatkozott s levélbenintette Wesselényit, hogy a gyermek üdvéről gondoskodják. Gondoskodott is az, csak hogy nem a püspök értelme szerint, hanem úgy, hogy előhivatta a ref. papot, s avval kereszteltette meg leánykáját — Polyxenának. De Batthyány nem nyugodott, míg Wesselényit oda nem kényszerítette, hogy a leány a kath. szertartás szerint is megkereszteltessék. Így tették a szegény Polixenát anabaptistává!

VII.

Ugyanazon esztendőben érkezett meg Zsibóra a n. váradi püspök által oda rendelt Komáromi Dávid, minorita, mint Cse-rey Ilonának udvari papja; de a báró nem adott neki szállást, hanem a helységben rendelt számára lakást — és pénzzel fizette őt. Komáromi lelkiismeretesen végezte feladatát, de Ilona lassankint borzadni kezdett azon keresztény vallástól, mely erőszakkal akarja üdvözíteni lelkét. Ilona sokkal

vallásosabb és miveltebb nő volt, semhogy ne botránkozzék azon, hogy udvari papja a más hitűek gyalázásával akarja előtte a kath. vallás magasztosságát bizonyítani. Ily helyzetben, minél inkább tapasztalta szüleinek rossz indulatát s a kormánynak és papságnak férje ellen folytatott zaklatásait; minél inkább meggyőződött arról hogy családi nyugalma s gyermekeinek boldogságát ily módon meg nem védheti: annál inkább érlelődött lelkében a gondolat, hogy a kath. vallásból való *kitérés* által szakítja végét ezen üldözéseknek, annál is inkább, mivel a II. József által kiadott türelmi parancsban az áttérésre nézve semmi tiltó határozat nem foglaltatott.

A türelmi parancs kihirdetése után sokan tértek át a prot. egyházba. Ez bátorítólag hatott Ilonára.

Az 1782. évi apr. 11-kén megtette a végzetes lépést, mely által megszabadulhatni vélt a további zaklatásoktól, de mely ránézve csak újabb szenvedések kútfejévé vált. Az említett napon Ilona magához hi-

vatta Komáromi Dávid káplánját, Rétyi József ref. lelkészt, Viski Pál és Gergely László megyei táblabírákat, mint tanukat. Ezek és az udvarhoz tartozó nép jelenlétében egész ünnepélyességgel kijelentette, „hogy saját lelkiismerete sugallatából meggyőződten a reformata vallásnak szent, igaz és szentíráson fundált mivoltáról, s hogy annak hitágazatai a Krisztustól fundált apostoli vallással megegyeznek — jövendőben a helvetika confession levő reformata vallás követője kíván lenni, s e sajátkezüleg irt hitvallását a tanuk kezébe adta, azután az uri szent vacsorát a szokott szertartásos módon fölvette, s magát a zsibói ref. papnak ajánlotta“.

VIII.

Elképzelhetni, minő indulattal távozott az udvartól az alig félév óta ott működött Komáromi, a ki térítő vagy hiterősítő fáradozásának ily nem várt eredményét volt kénytelen tapasztalni. Elképzelhetni, minő indulattal fogadta e hirt az öreg Cserey és

a két püspök! Az öreg Cserey, kit Ilona maga tudósított lépéséről, úgy siratta elveszettnek hitt leányát, mintha már valósággal meghalt volna. Batthyány püspök nyolc nap múlva levelet irt Ilonának, melyben kiméletlen szavakkal dorgálja lépéséért, mint olyat, a ki a püspök szavai szerint, a róm. kath. hitet, mely a Krisztusban szülte, *szemtelenül elhagyni* nem sajnálja s az anyaszentegyházat gyalázatosan megtagadni nem átallja. Kijeleltette, hogy a dolgot nem fogja annyiba hagyni, hanem a bárónét, „ha egyetlen lelkét örökkévaló veszedelemnek kockájára kitenni nem irtózik, mint édes anyja ellen rugadozó gyermeket engedelmességre fogja kényszeríteni“. Hasonló módon, — csak hogy nem fenyegetőleg — nyilatkozott Kollonics n. váradi püspök is.

E nyilatkozatok után minden követ mozgásba hoztak, hogy Ilonának minél több keserőséget okozzanak áttéréseért. Batthyány ugyanis, rémülettel látván, hogy a gyakori áttérések által veszély fenyegeti a kath. egyházat, kieszközölte a császárnál,

hogy az áttérni akarók *hat-heti oktatás* alá vetessenek, nehogy az áttérések meggon-
dolatlanul és vakmerően történjenek. Több
rendbeli fölterjesztésre Ilonára különösen
azon rendelet adatott ki, hogy a *hat-heti ok-
tatás céljából a nagyszebeni zárdába kül-
dessék, gyermekei elvétessenek s neveltetés
végett nagyatyjuknak adassanak át.*

Ilona istenben vetett bizalommal nézett
sorsa elé. Férje háromszor folyamodott a
császárhoz, hogy amáj. 22-kén kiadott ren-
deletnek visszaható erő ne tulajdoníttassék,
s neje, ki még april 11-kén tért át, a hat-
heti oktatás alól felmentessék. De mindez
eredménytelen maradt.

Ehez új szerencsétlenségek járultak,
melyek között valóban, roppant lelki erőre
volt szüksége a gyenge asszonynak, hogy
az egymásra torlódott csapások súlya alatt
össze ne roskadjon. Két idősebb fia, István
és Ádám, halálos ágyon feküdtek. Férje
pedig dühös természeténél fogva oly kihá-
gást követett el, hogy a császári katonaság
hajtóvadászatot tartott ellene.

Hogy a nyájas olvasónak teljes fogalma lehessen Ilona szenvedéseiről, kénytelen vagyok még azt is elmondani, hogy mért tartottak Wesselényi ellen hajtóvadászatot.

Még 1781. okt. 16-kán történt volt, hogy a szabad gondolkodású Wesselényi a szomszédos Gorbón lakó gr. Haller Jánossal, ki udvari ember volt, nemcsak hogy összeveszett, hanem azt saját várában, mintegy háromszáz fegyveres emberrel, ágyukkal megis támadta, úgy hogy Haller csak életveszély közt menekülhetett meg Bécsbe. Ezen középkori erőszakos lovagi tettét Ilona csak akkor tudta meg, mikor már a hadizsákmány a foglyokkal együtt Zsibón volt. Ilona szörnyen megijedt, férjét szigorúan megdorgálta vakmerő tetteért, s könnyeivel rábirta, hogy a foglyokat, kik közt egy nyugalmazott császári kapitány is volt, rögtön szabadon bocsássa, és a tett károkat azonnal megtérítse. Miklós elismerte neje szemrehányásainak jogosultságát; de a megtörténtekeket nem lehetett többé nemtörténtekké változtatni.

II. József császár azért katonai erőt rendelt Wesselényi üldözésére azon szigorú meghagyással, „hogy bárhol az országban megtaláltatnék, fogattassék el, ha másképp nem, udvara felgyújtásával is“. Miklós a katonaság elől vadaskertjébe vonult, mely terjedelmes erdőkkel állott összeköttetésben, onnét a székely földre menekült. Végre Dátoson, anyja rokonainál a Dánielék házában felfedeztetett s körülfogatott. A vezérlő tiszt háromszor szólítá fel a megadásra; de ő mindannyiszor ellenszegült. Midőn a tiszt erőszakhoz nyult, Wesselényi vakmerő haragjában arcul ütötte őt. Ez több volt, mindhogy a katonák tűzbe ne jöjjenek. Rárohantak, kezeit összekötözték s két hosszú kötéllel két ló között hurcolták a legközelebbi állomásig, hol székerekre tették.

Ily helyzetben találta őt Ilona, ki kolozsvárra rohant eléje, mialatt két beteg gyermeke meghalt.

Ezen hármassal családi gyászhoz még az is járult, hogy a holt gyermekek felett új

viták keletkeztek a papok közt azon kérdésnél, minő szertartás szerint temettesse nek el? Az elkinzott, s egyidőre szabad lábra állított Wesselényi református pap által temettette el őket, minek következtében a nyugtalan lelkű Batthyány püspök kérelmére jul. 3-kán kelt császári leiratban mind ő, mind a református lelkész szigoruan meglett dorgálva.

IX.

Ilona, miután még egy gyermekét eltemette volna, N.-Szebenbe utazott, hogy a rá vonatkozó császári rendeletnek eleget tegyen.

Mielőtt azonban a hat-heti oktatásnak alávetette volna magát, folyamodást nyújtott be a kormányhoz, melyben a Krisztus szenvedéseiért könyörög, hogy, tekintve gyengélkedő és terhes állapotát, legalább annyi könnyebbségben részesíttessék, hogy ne kényteleníttessék a klastromban lakni, ha oktatása ott lesz is. De kérelme nem hallgattatott meg; sőt Batthyány szívtelensége oly nagy volt, miszerint még azt sem en-

gedte meg, hogy kedves sógornéja báró Bánffy Györgyné hozzá bebocsáttassék. Végre két heti ily kinzás után megengedett neki, hogy saját cselédjei legyenek körülötte, hogy férje néha meglátogathassa, s terhes volta tekintetéből olykor a klastromból szabad levegőre kimehessen.

Ilyen helyzetben tanította őt valami Vizi nevű páter, a szeretet vallásának szent tanaira hat héten át, vagyis 1783. január 7-kétől egész febr. 18-káig. Hogy minő hatást gyakoroltak lelkére a kath. pap oktatásai, annak elképzelését a nyájas olvasó fantasiájára bízom. Azt a tényt azonban mégis megemlítem, hogy midőn a hat-heti sanyaru oktatásnak eredményét megtudandók, azt kérdezték tőle: megvan-e tehát győződve a kath. vallás egyedül idvezítő voltáról, végnyilatkozatképpen azt felelte, „hogy lelke nyugalma egyedül a helvét hitvallásban találja, annak igazságáról teljesen megvan győződve, ezért eltökéllett szándéka: haláláig ezen idvezítő hitben megmaradni“.

Igy végződött Cserey Ilonának vallás miatti hosszas szenvedése.

X.

Azonban alig kezdett örülni szabadságának, ismét új baj érte. Férjének Haller-féle pöre végett ért, s az ítélet folytán a kufsteini várba kellett vitetnie. Ott egy sötét börtönszobába zárták.

Ilonának szenvedésekben edzett lelke e csapást is nemesen viselte. Ugy tűnt fel ekkor, mint a női hűségnek, az anyai szeretetnek és a gondos háziasszonynak példányképe. Ajkai nem nyiltak panaszra sem férje hibái, sem a kormány szigora ellen. Magános óráiban, midőn a gondolat villámszárnyain férje börtönéhez repült, keserves könnyeket hullatott; gyermekét szeretetteljesen magához szorította, aztán kitörülte szeméből a szenvedés által kisajtolt könnyek harmatát, erőt vett fájdalomán s vigasztalta magát azon gondolat által, hogy az Isten nem hagyja el, hogy férjének visszajövetelével új életnek örömei fognak

visszaszállani a várba, mely egy idő óta oly sok gyásznak volt színhelye. Egyszerre férfi erőt érzett magában. Arcáról visszatiltá a fájdalom külső jeleit, mondja egy író, szívébe zárt minden kint, s nem egy ujkori Penelopét találunk benne, ki a mit nappal könyvek közt sző, éjjel szétbontja; hanem egy ótestamentomi nőt, egy magas jelenetet a sioni fényképek közül, kiket a hit elég erősekké tőn, hogy egy tervbe szőjék fel szívük vágyainak, lelkök gondolatainak fonálszárait.

Mig férje idegen föld börtönében dacolt a sorsal, önmagát emésztve rettentő szenvedélyeivel: addig Ilona mindent elkövetett, hogy a zsibói jószág pusztulásnak ne induljon, hanem, hogy minden úgy maradjon, a mint azt Miklós hagyta hátra. Mint gazdasszony mindenre kiterjeszté figyelmét; még a világhírű ménesben sem történt semmi baj. Férje kedvenc paripáira különös gondja volt; be-benézett az istállóba, a lovászoknak szigoruan meghagyta, hogy úgy bánjanak velök, a mint a báró szokott

volt bánni, s az arab Philosophra senki nem merészeljen ülni. Sokszor kiment a ménes felett szemlét tartani. Szántás vetés alkalmával személyesen beszélt a munkásokkal, biztatta és lelkesítette őket, hogy a méltóságos urnak minél több örömet szerezzenek, ha majd visszatér idegen országból. Volt is aztán eredménye a szorgalomnak. Az uradalom jövedelmei Ilona közvetlen vezetése alatt nemcsak hogy nem csökkentek, hanem szembetűnőleg emelkedtek.

Ezen férfierőt igénylő gondok között legfőbb törekvését azonban férjének kiszabadítására fordította. A mit csak esze és szive célravezetőnek hitt, a mit rokonai vagy jó barátai tanácsoltak, azt ő a legnagyobb készséggel és ügyességgel megkísérelte. Fölkereste a kormánynál befolyásos férfiakat Bécsben és Szebenben, némelyeknél kért, esdeklett, másoknál ígért és fizetett. Szerető szive sugallatából elkövetett ártatlan ravaszságai még ellenségeit is megnyerték.

Végre a sok utánjárásra megnyíltak a

börtön ajtai s Wesselényi négy évi fogságából szabadon bocsáttatott 1789. dec. 15-kén. Ilona nem győzte őt Zsibón bevárni, hanem a téli zord idővel és az ut járhatatlanságával dacolva egész Bécsig sietett elébe.

A viszontlátás örömét nem beszélem el. Képzelve el magának mindenki, minő érzelmek hullámoznak két sokat szenvedett szerető szivben négy évi távollét utáni találkozáskor.

Wesselényi, a mint Zsibóra ért, hol az egész falu népe nagy kíváncsisággal várta, leugrott a kocsiról s egyenesen lovaihoz ment. Philosoph, a négy évig érintetlenül hagyott hű paripa megismerte és nyertéssel fogadta rég nem látott gazdáját, ki azonnal hátára pattanván benyargalta vele a vidéket. Az uradalom minden része tanuskodott Ilona gondosságáról.

Mikor Miklós a lovaglásból visszatért, lova nyakára borulva mély illetődéssel kiáltott fel: Philosoph, te sorsommal kibékitettél.

Nem tartozik feladatomhoz Wesselényi

változatos sorsának elbeszélése; mellőzöm az ő híres vadászatait, lovaglásait, országgyűlési és megyei bátor vitáit, a közügyek körüli érdemeit, csak azt említem meg, hogy mindezek között Ilona valódi őrangyala volt. Féktelenül kitörő indulatait szelidítette, miáltal nem egyszer mentette őt meg a veszélytől.

Wesselényi, bár szerette nejét, sokszor megkeseríté annak életét vakmerő tettei által. Csak egy ily esetet említek fel.

Volt Ilonának egy szép gyermeke, a kiről bajos volna mondani, hogy anyja vagy az apja szerette-e jobban. Annyi bizonyos, hogy Ilona egész eddigi szenvedéseinek ez volt egyedüli kárpótlása. A gyermek, kit szinte Miklósnak hittak, már korán rendkívüli tehetséget tanusított, úgy hogy Kazinczy Ferenc, már mint kis gyerekről irt egy szép költeményt. Apja azon volt, hogy fia minél jellemesebb és minél bátrabb férfiuvá legyen. Egyszer az udvaron sétált a még alig hat éves gyermekkel. A lovászok éppen akkor vezettek ki az istállóból

egy szilaj arab mént, mely horkolva és ágaskodva igen sok bajt okozott nekik.

A kis gyermek gyönyörrel nézte a féleje vezetett szép állatot. Az apa ezt észrevette s mosolyogva kérdé tőle:

— Nos fiam tetszik-e az a ló?

— Igen, — felelt röviden a fiu.

— Akarsz-e ráülni?

A kis Miklós hallgatott. Az apának feltűnt e hallgatás, s éles szemeit reá vetve, újra kérdi: — nos, nem ülsz rá?

— Nem, — válaszolt a gyerek.

— Miért?

— Mert félek.

— A Wesselényieknek nem szabad félni — menydörgött az apa s ezzel megfogta gyermekét és a szilaj men hátára veté e szavakkal: Tartsd magad! — miközben megcsapta a lovat ostorával.

A ló elrohant a gyermekkel.

E jelenet alatt Ilona, ki éppen a tornácon állott, nem levén ideje férje veszélyes játékát megakadályozni, sikoltva rohant szobájába s mint egy örült járt fel s alá két-

ségbeesésének kinjai között. Majd az ablakhoz rohant, nem hozzák e még vissza öszszetört gyermekét; majd a kerevet vánkossai közé dugta fejét, hogy zokogását elfojthassa. Minden percben fia halálának hírét rettegte. Az aggodalom kimerítette erejét, s bágyadtan dült le egy pamlagra. Egyszer hallja, hogy fia nevetve jön a szoba felé. Felugrott, s csókjaival árasztotta el. A kis Miklós elbeszélte aztán neki, hogy a ló ugyan rosszúl viselte magát, le is akarta dobni sokszor; de ő jól megfogta a sörényét s mindaddig el nem eresztette, míg az ki nem fáradt.

Ilyenekkel keserítette Wesselényi nejét igen gyakran, anélkül azonban, hogy fájdalmat akart volna neki szerezni. Természetes, hogy Ilona keserű kifakadásai nem maradtak el; de e kifakadások soha nem fajultak veszekedéssé, mert Miklós utóbb mindég beismerte hibáját. Ő ki dacos, kemény természeténél fogva szembe mert volna szállani a leghatalmasabb fejedelemmel is: a gyenge nő könnyeitől legyő-

zetve megadta magát, sőt nem egy esetben valósággal rettegett tőle.

Végre sok viszontagság után 1809-ben meghalt a rendkívüli férfiú, kinek nevét Berzsenyin kívül több magyar költő megénekelte.

Ilona e verseket egy külön füzetben kinyomatta, s azon domb tetején, hol a családi kriptá állott, egy görög izlésű templomot építtetett.

Ilona még sok évvel élte túl férjét, Tizenegy gyermeke közül csak Miklós maradt meg. Ennek neveltetése képezte főgondját és főörömét, a mennyiben még megélte annak első nyilvános szereplését. Özvegysége alatt folyvást Zsibón tartózkodott; a biblia és hasznos magyar könyvek és lapok voltak leghivebb barátai, mig nem 1830-ban dec. 13-kán 77 éves korában meghalt.

Ime egy halvány szinekkal festett női kép a legközelebbi multból.

Miféle tanulságot vonhatunk belőle?

Először is azt, hogy hála a felvilágosodás szellemének, napjainkban már nem

történhetnek oly vallási zaklatások, minőknek sok máson kívül Cserey Ilona ki volt téve.

Másodszor, hogy az ember gyakran oly körülmények közé juthat az életben, melyeken változtatni nem áll hatalmában; s ily esetben legfőbb erény a megnyugvás, türelem és kitartás.

Végre, hogy a nemes szív a balszerencsében is megtartja nemességét, sőt a veszélyek között, mint arany a tűzben, még inkább megtisztul és annál becsesebbé lesz.

Cserey Ilona ily jellemet tanusított. Rendkívüli szenvedései közt is nem másban, hanem ön magában és gyermekeiben kereste és találta fel az igazi vigaszt és boldogságot.

16 —

Heckenast Gusztáv

könyvkiadó-hivatalában Pesten (egyetem-utca 4-ik sz.) megjelentek
és minden könyvárusnál kaphatók:

Benitzky Irma. A nők hivatása. (8-rét, 352 lap) füzve
1 ft. 20 kr.

Jósika Julia. Pályavezető. Jó tanácsok világba lépő fiatal
leányok számára. (132 lap, 8-rét) füzve 2 ft.
Diszkötésben 2 ft. 80 kr.

Vezércsillagok, vagyis velős mondatok és költői gondola-
tok honi és külföldi remekírók műveiből. (VIII, 392 lap,
16-rét) füzve 1 ft. 50 kr.
Diszkötésben 2 ft. 40 kr.

Jókai Mór. A magyar nemzet története. Regényes rajzok-
ban. Harmadik javított kiadás. XVII Geiger-féle kép-
pel, (8-rét 292 lap) füzve 2 ft.
Diszkötésben 3 ft.

Hölgyek lantja. Magyar költőnők műveiből szerkesztette
Zilahy Károly. Egy aczélmetszettel, füzve 2 ft.
Diszkötésben 3 ft.

Hölgyek titkára, vagyis legújabb levelező-könyv nők szá-
mára, minden előforduló alkalmakra való fogalmazási
mintákkal, mindenféle társasági, családi, bizalmas és
szerelmes levelekkel, alapos utmutatással a levélírás
szabályait illetőleg, emlékkönyvbe való válogatott ver-
sekkel. Második kiadás. (220 lap, 8-rét) kem. kötte
1 ft.

✓ THIS

JAN 04 2001

Digitized by Google

943.91

Y8

